

Magyar

Történelmi Szemle

2438

1971 APR 20

HUNGARIAN HISTORICAL REVIEW

TARTALOM:

Count A. APPONYI
BENEFY LÁSZLÓ
ERDELYI ISTVÁN
L. N. GUMILEV
DEME ALBERT

The Peace-treaty proposed to Hungary
Kinai kutfők...
magna Hungaria .
A kazárok utódai.
Lehel kürtje

FÓRUM

(Hozzászólások Andrassy Kurta J. "Vitairatához". 3. rész.)

KÚN H. SÁNDOR
TIMKO JÁNOS
ORBÁN ÁRPAD

A magyar éremtan tanúságai.
A pécsi oroszlántorzó.
Nimród király népe.

MAGYAR ÉRTÉKEINK

MAGYAR ARNOLD o.f.m.
FEHÉR MÁTYÁS
KASSAI W. ANNA
ANDRÁSSY K. JÁNOS
BÁLINT CSANÁD

Die vergessene Jókai - kódex.
A Hún-kronika szerzője.
Munkács vára.
A magyar népművészet ősisége.
Honfoglaláskori lovastemetkezések.

ADATTÁR

T. ECKHARDT
MEDRICZKY ARNOLD
FEHÉR MÁTYÁS

Memorandum.
Árpádházi leszármazottak a Kaukázusban.
Részletek a KASSAI KODEX szövegeiből.

KÖNYVSZEMLE

DOMONKOS LÁSZLÓ
KALICZ NÁNDOR
GOSZTONYI PÉTER

Metodo Kodály.
Agyag istenek.
Endkampf an der Donau 1944 - 45.

LAPSZEMLE

BIRÓ GÉZA

Trianon.

LEVÉLSZEKRÉNY

évf.
4-5

Magyar Történelmi Szemle

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

BÉKY-HALÁSZ IVÁN	egyetemi könyvtáros	TORONTO(Canada)
CSERI C. MIHÁLY	Serv. de Documentation	MONTREAL(Canada)
FÖLDVÁRY GÁBOR	egyetemi curator	SYDNEY(Ausztrália)
GOSZTONYI PÉTER	Osteuropa Bibliothek	BERN(Schweiz)
HARSÁNYI ANDRÁS	Dean of Ref. Church	CARTERET(N. Jer.)
HELD JÓZSEF	egyetemi ny. r. tanár	NEW BRUNSWICK.
MAGYAR ARNOLD o. f. m.	Archivum Francisc.	GRAZ(Austria)
MUSLAY ISTVÁN	President S. Hist. Hung.	CARACAS(Venezuela)
SZENDREY TAMÁS	Danubian Research C.	CLEVELAND(Ohio)
SZILASSY SÁNDOR	egyetemi ny. r. tanár	TAMPA(Florida)
TOKAY JÁNOS	Research S. f. O. Studies	YONKERS(N. Y.)
TÖMÖRDY GYULA	Instituto Anthropologico	JUJUTLA(Mexico)
VÁRDY I. BÉLA	egyetemi ny. r. tanár	PITTSBURGH(Pa.)

SZERKESZTŐ FEHÉR MÁTYÁS

MEGJELENIK KÉTHAVONTA

SZERKESZTŐSÉG:	EGÉSZ ÉVRE	\$ 12.-
P. O. Box 446	FÉL ÉVRE	\$ 7.50
PASSAIC, N. J. 07055. USA.	EGYES SZÁM	\$ 3.-

MINDEN CIKKÉRT SZERZŐJE FELEL. A TANULMÁNYOK TARTALMA NEM OKVETLENÜL AZONOS A SZERKESZTŐSÉG VÉLEMÉNYÉVEL. KÉZIRATOKAT A SZERKESZTŐSÉG NEM ÓRIZ MEG ÉS NEM IS KÜLD VISSZA. CSAK TÖRTÉNELMI TANULMÁNYOK KÖZLÉSÉT VÁLLALJUK.

DUPLA SZÁMUNK ÁRA 5 DOLLÁR.

EGYKORÚ KINAI KÚTFŐK A MONGOLOK 1237 - 42.
ÉVI HADJÁRATÁRÓL.

Bendefy László dr. (Minerva 1937.)

A kínai történelmi kútfőknek csak kis töredéke jelent meg ezideig nyugati kultúrnyelveken, noha különösen becseseknek kell azokat tartanunk. Értéküket a kínai történetírás sajátos berendezettsége folytán nyerték. Ugyanis Kínában a komoly történetírás nem szabad foglalkozás, vagy polgári kedvtelés volt, mint a klasszikus görögöknél vagy rómaiaknál, berendezettsége inkább az ó-zsidó és ó-egyiptomi példákkal mutat rokonságot. A kínai historikusok szigorú céhet alkottak és a császárok oltalma alatt álló, de a bíróságokhoz hasonlóan, független külön hivataluk volt. A történetírónak szent kötelessége minden arra érdemes dolgot feljegyeznie anélkül, hogy jegyzeteiben egyéni érzelmei kifejezésre jutnának. A kínai történész a legmagasabb ítélő fórum, a „történelem ítélőszékének” megtestesítője. A császári hatalom pedig gondoskodott arról, hogy munkájuk a lehető legpártatlanabb lehessen. Törvény szabályozta, hogy csak annak a császári családnak (dinasztiának) uralkodási idejére vonatkozó történelmi feljegyzések kerülhetnek be a nyilvános könyvtárakba, amelyek már teljesen kihaltak. Ezáltal a historikus felszabadult a császárral szembeni kötöttségtől és nem kellett rettegnie az egyéni bosszú sújtó karjától. De ebből nyilvánvaló lesz az érem másik oldala is: a történetíró, mint *hű hivatalnok* végzi pontosan a maga kötelességét. Tudja, ha megöregszik vagy meghal, munkáját épolyan pártatlanul és igazratórekvön folytatja utódja, de nem tudja, mikor halálozik el a dinasztia utolsó uralkodó sarja. tehát nem célja a hizelgés, az uralkodó alapnélküli, hiú dicsőítése, ami bizony nálunk Nyugaton, a multban nem volt ritka eset. Ezek az okok magyarázzák, hogy a kínai történelmi

könyveknek szerzőit gyakran nem is ismerjük, hanem a forrást csakis a könyv címe szerint jelöljük meg.

Forráskritikai szempontból az elmondottak nagyon becsek, mert a kínai kútfők hites történeti értékét nagyban emelik.

Mindössze 60 éve, hogy a kínai történeti kútfők egy kis töredéke angol fordításban bevonult a nyugati irodalomba. 1876-ban jelent meg M. D. Bretschneider „Drawn from Chinese and Mongol writings, and compared with the observations of Western authors in the Middle ages” c. munkája a Journal of the North-China Branch of the Royal Asiatic Society (Sanghai, New-Series No. X. p. 1—307) hasábjain.¹ A tekintélyes munkát néhány évvel megelőzte ugyanazon szerzőnek „Notes on Chinese mediaeval travellers to the West” c. háromíves dolgozata The Chinese Recorder and Missionary Journal, 1874. évfolyamában,² míg ugyanazon (1876) évben jelent meg „Notices of the medieval history of central and western Asia” c. tanulmánya.³ (U. ott mint BdfCh.) Mind a mai napig ezekből a munkákból ismerjük a kínai kútfők zömét Dzsingiz kán és utódai hódító hadjárataira vonatkozóan.⁴

Tekintettel arra, hogy ezidén a mongolok nyugati hadjárata kezdetének kerekén 700 éves fordulójához érkezünk el, időszerűnek véljük, hogy foglalkozzunk a kínai kútfők minket érdeklő, magyar vonatkozású leírásaival. Annál is inkább megteszük ezt, mert jó alkalom, hogy egybevevessük azokat Juliaus szerzetes adataival.⁵

..

A kínai kútfők szerint a XII. század elején a mongolok (*mo-ho* vagy *ta-ta*) a birodalom északnyugati határai mentén élő kisebb sátoros pásztornép voltak. Dzsingiz kán egyik öse, *Budantszár* elfoglalja az Onon és Kerulon közötti földeket és 1135 körül már a kínai birodalom határmenti vidékein pusztít hordáival. *Jisszudzsej* mongol gurkán (vezér) úrrá lesz a szomszédos tatár törzseken és amikor *Temudzsin* tatár főnököt elfogja és leigazza, az akkoriban született fiának — győzelme emlékére — a *Temudzsin* nevet adja.

A kútfők szerint *Temudzsin* az Onon partján, a *Dilun-Buldak* hegység lábánál született. Anyja neve: *Ogolen-Ike* volt. Születési éve bizonytalan, a perzsa írók 1154-re teszik.

¹ Röviden BdfCh alakban idézzük.

² Idézte: BNoCh.

³ Idézte: BNcwa.

⁴ Vázlatos, ill. szemelvényes ismertetését magyarul először id. Lóczy L. adta „A Mennyei Birodalom története” c. m-ban. (Bpest, 1901. Lampel R.)

⁵ V.ö. szerző vonatk. m. a „Kelet és Nyugat” I. évf. 2. számában.

A fiatal Temudzsin élete a sikerek jegyében indul. Már fiatal korában hatalmas alá veti a szomszédos törzseket, majd a Hoang-ho partján élő *kerait-okat*, Dzungária *naiman-jait*, a XIII. sz. első éveiben pedig a Nan-sán hegység északi lábánál elterülő *Hszia* birodalmat támadja meg. Sikereinek hatására a törzsek nemzeti öntudatra ébrednek és a fiatal vezért *Dzsin-giz kánná*, azaz minden mongol törzsek közös urává kiáltják ki.

Dzsingiz okos politikát követett. A legyőzött népeket és uralkodókat szövetségeseivé téve, mind nagyobb és nagyobb erővel támadhatott újabb elleneire. Így például feleségül vette (kb. 1209—1210-ben) a legyőzött *hszia* király leányát s most egyenesen Kínára (*Kin*) támadt. Beveszi a birodalom fővárosát, a mai Peking közelében épült *Jenkinget*. Ettől kezdve magával viszi *Je-lü-csu-czai* neves kínai történetírót, akinek feljegyzései különösen becsesek előttünk.

Dzsingiz fényes és félelmetes udvart tart Karakórumban. Innét küldözgette parancsait, ide futottak be vezéreinek jelentései. Mindezek igen értékes kútfők a történészek kezében. (Jankó J. tévesen gondol Pekingre,⁶ ahova csak jóval később szállították át a mongol császári (káni) levéltár egy részét.)

Dzsingiz a kínaiak elleni hadjárat vezetését *Mukuli* nevű vezérére bízván, hazatért, hogy az 1218-ban megindított nyugati hadjáratra felkészüljön. Megkerülte csapataival a Tien-san hegységet és Bokhara, Taskend, Szamarkand sorra meghódolnak hadi erejének. Ugyanígy döntő győzelmet arat a Kazár birodalmon is, majd az Aral-tó vidékét hódítja meg. Balkh, Perzsia és Média városait feldúlván Indiába hatol. Seregeinek nyomában vér és pusztulás jár. A Kaspi-tótól az Indusig a mohamedán műremekek romokban hevernek.

Dzsingiz kán utolsó éveiben Ázsia urának tekinthette magát. Birodalma a Sárga-tengertől Szibiriáig és európai Oroszorszáig (Russia), délen a Fekete-tengerig és Perzsiáig, keleten a Küen-lün hegységig s Kínáig terjedt.

Halálakor birodalmát fiai örökölték, de főuralkodóul *Ogotáj* ismerték el. Ogotáj nevéhez fűződik a kinek végleges levetése és a karakorumi palota díszes felépítésének emléke is, amiről — az európai utazók közül elsőnek — Julianus ad hírt. Ogotáj uralkodásának idejére esik az Európa ellen indított mongol hadjárat is, ennek történetét Bretschneider kínai, mongol és perzsa kútfők nyomán részletesen közli.⁷

Dzsingiz kán, miután a Kara-khitán birodalmat (Kaszgár, Jarkand, Khotan városokkal) 1218-ban megsemmisítette, ke-

⁶ Jankó János ifj.: A magyarországi tatárjárás leírása a kínai kútfőkben. Századok, 1890. 44—47. old.

⁷ V.ö. BNcwa.

reskedelmi szerződést kötött Bokhara úrával. A következő évben azonban köveit Otrar-ban (romjai a Jaxartes északi partján Perovszki erőd és Turkesztán közt fekszenek) meggyilkolták. Mikor a történekről értesült, három fiával, *Ogotáj*, *Csagatáj* és *Dzsuzsi* hercegekkel azonnal útrakelt, Otrart bevette és elfogott parancsnokának szemébe és fülébe olvasztott ezüstöt öntetett. Bokhara és Szamarkand elfoglalása után a kazár birodalmat dülta fel és fejedelmét a Kaspi-tó mellékére üzte. Dzsingiz kán az 1224 év végéig tartózkodott Nyugat-Ázsiában, seregei Perzsiába és Heratig hatoltak. Hazatérését ugyan már 1223-ban tervezte Indián és Tibeten át, de az út nehézségei miatt vissza kellett térnie Pesaver-be.

Dzsingiz kán Bokhara fejedelmének, Mohammed sahnak további üldözését *Szubutáj* és *Sejbán* vezérekre bízta. Ezek behatoltak Nyugat-Perzsiába, feldúlták ennek városait,⁸ bevették Tebriszt és közel jutottak Tifliszhez, majd átkeltek a Kaukázuson, ahol az alánok, cserkeszek és kipcsakok állták el útjukat. Az utóbbiakat csellel rábírták szövetségeseik elhagyására, akiket aztán könnyűszerrel győztek le. A *Juan-si* (a Juan dinasztia története) adatai szerint Szubutáj a Kin-sa (kipcsak) nép meghódítására indulva, a Kuan-tien-gi-sze (Kun-tenger) partjára vezette seregét és miután a Kaukázus északi felén a Kipcsak-országot elpusztította és az A-li-gi (Volga) folyóig nyomult előre, ahol a kipcsak (kunok) és oroszok egyesült hadseregét 1223-ban tönkre verték (a Kalka folyó mellett).

Dzsingiz kán visszatéréseivel szünet állott be nyugaton, mert ezután ő a Kin birodalom leverésével volt elfoglalva északi Kínában.

*

A főhatalmat 1234-ben *Ogotáj* vette át. Uralkodásának történetéről a *Jüan-csao-pi-si* történeti könyv számol be. Ebből idézzük (a Palladius-f. ford. nyomán 149. l.) a következő, minket közelről érdeklő részletet:

„A császár ezután megparancsolta Szubietáj vezérnek, hogy hódítsa meg a tizenegy nemzetséget, és pedig a kangli-kat, kibcsá-kat, az ubadzsigi-kat, az uluszu-kat, a madzsar-okat, az aszu-kat, a szieszu-kat, a szierkeszu-kat, a keshimir-eket, a bular-okat és a lalá-kat; hogy keljen át a Djayakh és Idil folyókon és vonuljon egyenesen Kivamien és Kermien városok ellen.”⁹

1. Ez a szöveg fülünknek szokatlan, kínai elnevezéseivel nagyon idegenül hat ránk, mindamelllett feltűnik nagy hason-

⁸ V.ö. Hammer-Purgstall: Geschichte der goldenen Horde.

⁹ Ugyanezeket a népeket felemlíti a fordítás szövege a 152–155. lapokon is.

lósága *Piano da Carpino*¹⁰ tudósításaival.

A kínai szövegben elsőnek említett népet *kangli* néven találjuk. Nem kétséges, hogy azonos a név Rashid Eddin arab író *kankali*, vagy *kankli* népnevével.¹¹ Ez a nép a XIII. sz. elején az Aral-tótól északra, a Kaspi-tótól északkeletre lakott. A középkori utazók nem ritkán említik őket. Így da Carpino *cangita-* (749. l.), Rubruk *cangle-* (265—274 ll.) néven írnak róluk. Schott szerint a bizánci írók *kanggarja* népe és a Han-dinasztia korabeli *Hang-kü* azonosnak tekintendő az előbbiekkel.¹² Julien azonban kimutatta,¹³ hogy Schott állítása téves, mert a *hang-kü* vagy *kang-hü* népnév Szamokien (Szamarkand) lakóit jelenti.

2. *Kibcsa*, vagy *kincsa* néven a kínai írók a Fekete-tenger, a Káspi-tó és a Kaukázus vidékétől északra fekvő rónaságokat és steppéket említik. Az arab íróknál a nevet *Kibcsa* és *Kipcsak* alakban találjuk meg. Rashid Eddin szerint a kipcsák a török Oghuz kán fogadott fiának, Kibcsá-nak az utódai.¹⁴ A XI. sz.-beli orosz évkönyvek *polovcsi*-nak nevezik ezt a népet,¹⁵ ami D'Ohsson szerint (I. kt. 18. l.) „síkidéki lakost” jelent. Bretschneider (BDFCh, 237. l.) ezt az értelmezést nem fogadja el. Da Carpino, Rubruk és Marco Polo *cumani* néven ismerik őket és Rubruk (246. l.) határozottan kimondja a kúnok (*cumani*) és kipcsák azonosságát. A magyar és bizánci kútfők a *cumani* nevet említik.

Dzsingiz kán történetírója, a már említett *Je-lü-csu-czai* a kalkamenti ütközetről írván, (pedig erről biztosan tudjuk, hogy az oroszsal egyesült kún fősereggel vívták meg 1224-ben a mongol hadak), a kúnokat *kofucsza* néven említi,¹⁶ *Kifcsak* néven ismeri őket *Edriszi* arab író is.¹⁷ A *Jüen-csao-pi-si* történeti mű *Kibcsa*, a *Jüan-si* pedig *Kincsa* népet emleget. Ezek szerint — noha a *Kang-mu* című kínai törvénykönyv összetéveszti őket az oroszokkal — kétségtelen, hogy a *kipcsa* (var. *kibcsa*, *kincsa*) népnév a *kún* népet jelöli. Esetünkben a *kún-kibcsa* gyűjtőnév és beleértendő a kún-palócok, besenyők és a kazár törzsek is!

3. Az *ubadzsiqi* név Jankó J. szerint valószínűleg az *abkazokat* jelenti. Abkházia (Abkházia) orosz tartomány a Kau-

¹⁰ V.ö. Bendefy: Az ismeretlen Juliánusz, Bp. 1936. Stephaneum. (1—200 ll.) 118. és 142. old.

¹¹ D'Ohsson I. kt. 197. l.

¹² Schott, Abh. Akad. Wiss. Berlin, 1884.

¹³ Mémoires sur les Centrées Occid. I. 18. l.

¹⁴ Berezin I. 18. l.

¹⁵ Karamzin II. 67. l.

¹⁶ BNoCh 118. l.

¹⁷ Ritter V. 702. l.

kázus délnyugati lejtőjén, a Fekete-tenger partján, az Ingur, Kodor és Bszib folyók közében. A XI. századig önálló állam volt, később Georgia, majd a XV. században török, végül a XVIII. században orosz fennhatóság alá jutott.

Ha megfigyeljük, a felsorolás a területi helyfoglalás (település) rendjének felel meg és pedig úgy, hogy délen a Kaukázus gerince, északon pedig az orosz-bolgár érdekkör határa jelzi egyúttal a mongolok által tervbevett hadműveletek határát is.

Georgia és Abkházia már a Kaukázus vízválasztójától délre, ill. délnyugatra esnek, tehát nem valószínű, hogy Jankó J. feltevése helyes volna, bár *látszólag* (az összecsengés alapján) megfelelhetne. Viszont ebben az esetben egy nagy terület kimaradna a haditervből: a Juliánusz első útírárásában említett Uela tartomány. Már pedig ezzel Ogotájnak feltétlenül számolnia kellett!

Kérdés, az *ubadzigi* név valóban Uela lakosait jelenti-e?

Uela földrajzi térbehelyezésére csak az újonnan fellelt Julianus-kútfőknek részleges feldolgozása során nyílt alkalmam.¹⁸ Azonban, eltekintve attól, hogy sikerült megállapítani Uela lakosainak mohamedán vallású, törökfajta voltát, azok kilétének közelebbi meghatározása nem állott módomban. Most más a helyzet: a kínai kútfő megközelítenünk engedi ezt a kérdést is, mert a rejtélyes névnek szükségszerűen Uela lakóit kell jelentenie.

Konstantinos Porphyrogenetos szerint¹⁹ a baskir-magyarok szomszédai a IX. sz. végétől kezdve az oguzok voltak. Az oguzok, guzok, vagy gaga-uzok (fehér uzok, vagy fehér kúnok) a kazárokkal szövetséges török nép a Volga-Ural közében, ill. attól keletre. A görök írók *uzok*, az arab írók *guzok* néven említik őket. Minthogy kétségtelennek látszik az, hogy az Uelát lakó egykorú török törzsek a guzok voltak, a kínai névnek is ezek népvénének kell megfelelnie.

Az oguzok nyelve nagyon közel állott a kúnok nyelvéhez, sőt ahhoz még ma is olyan hasonló — bár mai nyelvük már tatárral bővült oszmanli —, hogy a nálunk kihalt kún nyelv megismeréséhez az alapot a bulgáriai oguzok nyelve szolgáltatta.

A kínai szöveg népvénei az illető nép nevét annak saját nyelvén adják vissza. (V.ö. alább madzsar-magyar, ruszki-(u)luszu, jász, cseremis, cserkesz, bulgár, stb. nevekkal.)

Hogy az *ubadzigi* szó nem fedí az oguz nevet, kétségte-

¹⁸ Szerző id. m. VI. feje.

¹⁹ Konstantinos, De adm. imp. 37. Magy. honf. kútfői 115. o. V.ö. Németh Gy.: A honfoglaló magyarság kialakulása. Bpest, 1930. 301. o.

len, azonban kimerítő nyelvészeti kutatások igazolják, hogy gyakran törzsnevek szerepelnek népnevek helyett. Elegendő itt *Németh Gy.* vonatkozó megállapításaira utalnom. A régi forrásokból számos oguz törzsnevet ismerünk.²⁰ Mivel pedig a XI. sz. körül szereplő oguzok törzsnevei részei megmaradtak a turkománoknál, velük együtt fennmaradtak a törzsnevek is. Azok között az élő törzsnevek között, amelyek már a régi forrásokban is szerepelnek, találjuk többek közt a *Bägdili* nevet is.²¹

A *Bägdili* tehát oguz törzsnév s a kínai szóban kissé eltorzult alakban — erre ismerünk. Az *uluszu* szóban²² szintén találkozunk a szóeleji, fölösleges *u* hanggal. A szó közepén (gd-g) — az egyébként is gyakori — hangátvetéssel állunk szemben, úgyhogy az (*u*)*badzsi*g szót az ősi *Bäd-gili* = *Bägdili* törzsnévvel azonosítjuk.

Julianus idejében a két rokonnyelv hasonlósága még nagyobb lehetett, s mivel Julianus a kún nyelvet feltétlenül ismerte, sőt (téritések, hitszónoklatok miatt) beszélnie is kellett azt, most válik valójában érthetővé előttünk, hogyan értette meg magát Uela „szaracénjei” között, a bundai fejedelem udvarában. Kún nyelven, amelyet a fehér kúnok is megértettek. Így tudott élelemhez és ruhához jutni, így tudta bekönyörögni magát és haldokló társát egy istenes mohamedán házába, így szegődhetett egy mohamedán pap szolgálatába. Senki sem fogad olyan szolgát önszántából, akivel nem tud szót érteni.

Julianus útjának sikerét tehát — amint látjuk — igen előnyösen mozdította elő az a körülmény, hogy Uelában oguzok laktak, akik megértvén szándékát, előbbresegítették útjában.

Felvetem itt a gondolatot (megoldás nem tartozik sem ide, sem réám), vajjon a ma is így nevezett *Uil* (Uel) folyó, amely nevet adott egykoron Uela tartománynak, nevét nem az azoktól, ill. az az népnévből nyerte-e?

4. A kínai szöveg *uluszu* neve kétségkívül az oroszokat jelenti. (Russi, Gardizi-nál *rus*.)

5. *Madzsar* a következő nép neve. Bretschneider a kínai jegyek alapján angolos írásmóddal „madjar”-t ír, de azonnal hozzáfűzi a magyarázatot, hogy ezek „the Magyars or Hungarians”.

Hogy a név valóban és csakis magyar népségre vonatkoz-

²⁰ Houtsma: Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, II. 222. skk.

²¹ Németh Gy. id. m. 29. l.

²² L. 4. alatt.

hatik, minden vitán felül áll, azonban felmerül a kérdés, melyik keleti magyarságról van itt szó: Magna Hungaria magyarjairól-e, akiket Julianus 1236-ban megtalált, vagy a XXII. János pápa nevezetes bullájában²³ szereplő Jeretány fejedelem népéről.

XXII. János pápa bullája szerint Jeretány magyarjai az alánok és malchaiták²⁴ szomszédságában laktak. A 25. a. id. munkámban bebizonyítottam, hogy ezek a magyarok nem lehettek Baskiria magyarjai, hanem a levediai magyarságnak az a töredéke, amely a 889. évi végzetes besenyő támadás után keletre menekült és a Kaspi-tó partvidékén, a Kaukázus keleti lejtőin, a perzsák szomszédságában telepedett meg.

Megemlékezik róluk már Biborbanszületett Konstantinosz is²⁵: írván, hogy keleten a perzsák felé eső vidéken laknak. Ez a kínai kútfő ugyancsak az alánokat, továbbá a jászokat és cserkeszeket²⁷ említi közvetlenül a magyarok neve után. Mivel pedig a kútfő — amint látni fogjuk — nem találomra, hanem a leghatározottabb tervszerűséggel és területi egymásutánban sorolja fel a tizenegy, addig még meg nem hódolt népet, világos, hogy csakis a Kaukázus keleti lejtőjén élt magyarságról lehet ebben az esetben szó.

Ez a kínai kútfő tehát a harmadik egykorú írásos bizonyíték az egykori kaspimentí magyarság tényleges létezése mellett.

A rendelkezésre álló kútfők (Biborbanszületett Konstantinosz, szóbanforgó kínai kútfőnk, Rubruquis, XXII. János) adatai alapján most már könnyebben tudjuk földrajzi keretek közé szorítani a kaspimentí magyarság lakóhelyét is. Északról a kirgizpuszták déli határvidéke (itt találkozott velük Rubruquis²⁶), délről a Kaukázus gerince, keletről a Kaspi-tó, nyugatról a cserkeszek földje szabtak határt annak a részben erdős-dombos vidéknek, ahol a későbbi honfoglaló őseinktől elszakadt, szabad, sátoros-pásztor keleti magyarság évszázadokon át élte ősi vándoréletét. Miként már id. munkámban is említettem, ezekről a magyarokról tudtak, azaz inkább sejtettek va-

²³ Raynaldus O.: Annales ecclesiastici XVI. ad. a 1329. nr. 96. — V.ö. Gombocz Z.: A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány II. Nyelvtud. Közl. XLVI. évf. 1—33. Bp. 1923.

²⁴ A malchaiták a Malka (Malcha, a Terek mellékfolyója) mentén lakó nép voltak.

²⁵ L. szerző id. m. XII. fej. és Bendefy: Az ázsiai magyarok megterése. Jeretány országa. Theologia, 1936. évf. 4. füz.

²⁶ V.ö. A magyar honf. kútf. Bp. 1900. és Szerző id. m. 159. o.

²⁷ L. alább.

²⁸ V.ö. Szerző id. m.

lami keveset a nyugati krónikások is és ezeknek a földjét nevezték *Hungaria Vetus*-nak, *H. Maior*-nak, ill. *H. Antiqua*-nak. Tehát míg földjük fele jobbadán a Kuma folyó mentére szorított, déli fele már az alánok és malkaiták földjével volt határos.^{28*}

6. Kínai forrásunk a madzsarok mellett az *aszu* népről emlékezik meg. A név az *osszét* népet jelenti. Ezek még ma is az alánok ivadékainak tartják magukat, valaha pedig kétségtelenül az alán nép kebelébe tartoztak. Még ma is Kaukázusban, a Dariel szoros vidékén, a Terek völgyében és keletre a Rion forrásig együtt laknak mintegy 200.000 főnyi tömegben. Történeti adatainknak megfelelően hitüket többször változtatták. Hol a kereszténység, hol a mohamedán tanok léptek föl nagyobb erővel közöttük. Az *aszu* név tehát az *aláno*-kat jelenti. A középkori kútfőkben nem ritkán találkozunk az alánok nevének *aas* alakjával. Így *Al Bakri*-nál,^{28**} a nyugati kútfőkben *Rog. Bacon*-nél^{28***} és számos más kéziratban is. Annyi bizonyos, hogy a Kr. e. 120 körüli időkből származó kínai kútfők az alánokat *an-cai* és *a-la-na* néven említik.

Azonban a kínai *aszu* népnévet megtaláljuk másutt is: így az arab historikusok *oszi*, az oroszok *jasszi*, a szomszédos kaukázusi népek *osszi*, vagy *osszét* néven ismerik az alánokat. Mindezek kétségtelessé teszik, hogy a szövegünkben szereplő *aszu* név valóban az alánokra vonatkozik.

7. A *szieszu* népnévről Jankó azt gondolja, hogy azt szaszunak olvasván, azonosítani lehet a sasing, saxi, vagy talán az arab írók sassan népnévvel s ez esetben „a transzylvániai szász telepekről” volna szó. Jankó nem ismerte fel azt a logikát, azt a szigorú következetességet, amely ezt a pár soros kínai kútforrást jellemzi. Mi is ez tulajdonképen?

Nem más, mint annak a mongol hadjáratnak rövid stratégiai terve, amelyet Ogotáj (a jelek szerint) délen és északon, a Kaukázus-Pontus-Kaspi vidékén, valamint egyszerre az urali népeken át akart kezdeményezni Nyugat ellen.

Hogyan kerülhetne ebbe a felsorolásba az erdélyi szászok neve! A *szicszu* név kétségtelesen a jászokat jelenti. (Sz)jeszu-

^{28*} Jeretány országára vonatkozó további fontos bizonyítékokat (egykorú leírásokat és okmányokat) tartalmaznak a Szerzőnek kiad. előtt álló „Itil és Duba”, valamint „Az ázsiai magyarok megtérése. II. közl. Ferences hittérítők Jeretány országában” c. dolgozatai.

^{28**} V.ö. Magy. Honf. Kutf., — Marquart, Streifzüge, 165. skk. II., — Németh Gy. id. m. 161. l., stb.

^{28***} Fr. Rog. Bacon: De situ Terrae Sanctae, etc. (1267-ből.) Pars IV. Geographia. (Rog. Bacon, Opus Majus t. I. p. 363—4. — Cfr. Golubovich, Bio-Bibliograph. t. I. p. 267.)

jaszu: a jászok neve más kínai forrásokban *Yüe-ti*, Ptolemájosznál *Jaton*, *Jatajoi*, *Jadzügész*, Sztrábonnál *asz*, a római íróknál *Jagni*, *Jaziges* alakban fordul elő. Helyes és eredeti alakját a magyar oklevelekben találhatjuk meg. Nálunk először Károly Róbert idejében említik őket (1323), tehát 100 évvel később, mint szóbanforgó kínai forrásunk, és pedig *jasso* (olv. *jasszo=jasszu*) alakban: azaz a jászoknak az a neve, melyet a magyar oklevél őrzött meg, tökéletesen egyezik a kínai történeti kútfő népnévével.

Hogy jelen esetben csakis a jászokról lehet szó, már a településföldrajzi viszonyokból is következik, amennyiben tudjuk, hogy a jászok már Kr. e. 100-ban a Kaspi-tótól északra és a Meóitisztól északkeletre tanyáztak. Egy részük innét nyomult be a Kárpátok medencéjébe, ahol a római hatalom szállt szembe velük. Marcus Aurelius 172-ben, Carus 283-ban nagy győzelmet aratott a jász (jazyg) seregeken. A XIV. sz. elején a jászoknak még mindig igen tekintélyes csoportja lakott az Alsó-Volga mentén, az alánok szomszédságában.

Felmerülhet az a kérdés, honnét került a kínai *szieszu* (*jeszu=jasszo*) névbe a szókezdő *sz* hang. (Betűről nem beszélhetünk, mert a kínai nem betűző írás.) Biztosat nem állíthatunk e tekintetben, mert származhatott az a történetíró ferde értesültségéből, éppúgy egyszerű elhallásból is. De — mivel nincs okunk, hogy a kínai évkönyveket a nyugati Annalesek fölé helyezzük — származhatott az elírásból is, ami a kínai betűvetésben talán még hamarabb fordulhat elő, mint latin írás esetében. Lehetséges azonban az is, hogy csak a fordító (Bretschneider) olvasási, ill. íráshibájában leli eredetét. Ma már bajos volna megállapítanunk, melyik feltevés az igaz, de e nehézség ellenére is fenn kell tartanunk azonosításunkat, mert a szöveg logikai folytonossága és tiszta értelme állításunk mellett tesz bizonyosságot.

8. A kínai kézirat következő népe a *szierkeszük*. A szóban nem nehéz felismerni a *csierkeszük*-kat, azaz a *csierkeszeket*, vagy ahogy Julianus híradásából ismerjük őket: a *szikheket*. (Kínai kútfőnk értékes nyelvtudományi szempontból is, mert közvetlen kapcsolatot teremt a „szikhek” és „csierkeszek” szavak között.) Bővebben nem térek ki erre a népre, csak azt említem meg, hogy a Fekete-tenger partján, a Kuban vízvidékén laktak.²⁹

9. A *keshimir*-ek szó Jankó elgondolása szerint Kasmir bennszülöttjeit jelenti. Da Carpinonál a leigázott népek sorában valóban ott találjuk Kasmir nevét is *Casmir* alakban,

aminthogy Kasmirt a mongol seregek valóban meghódították.³⁰ Ez az azonosítás azonban helytelen. Ellene mond a kínai kútfő alapelgondolásának, mert amikor a nyugati mongol hadjárat tervét látjuk magunk előtt, hogy is gondolhatnánk arra, hogy abban a sok ezer km-rel keletebbre fekvő Kasmirról lehet szó. Hol találnók meg akkor a nagyszerű mongol hadvezérek éles logikáját! Es Kasmir meghódítása nem is ennek a hadjáratnak keretében történt meg.

A *keshimir* szóban kétségtelenül mássalhangzócserevel állunk szemben és annak helyes alakja: *ke-ri-mish*, azaz *cseremis*. A cseremiszek, amint tudjuk, a XIII. század elején a Volga-Káma torkolatától északra laktak. A XI—XII. században messze nyugatra kiterjedő terület volt az övék a felső Volga mindkét partján, a Kljazma és Kosztroma mentén,³¹ a régi rosztovi fejedelemségben, de a krivicsek előrenyomulása közben részint azokba beolvadtak, részint visszaszorították őket a volgai bolgárok földjére, ill. mai hazájukba. Már Jordanes is említi őket *Sremiscans* néven. Később a kazárok adófizetőivé, a XIII. században pedig tatár alattvalókká lettek.

9. A kínai szöveg *bular* népe kétségkívül a bolgárokat jelenti, azonban itt felmerül a kérdés, vajjon melyik bolgár országról van itt szó, a dunairól-e, vagy a volgamenti Nagybulgáriáról, vagy ahogy abban az időben nevezték, Bilériáról. Minthogy a cseremiszek szomszédságában a még független volgai bolgár állam terült el, minden bizonnyal erre a bolgár országra vonatkozik a név.

Ezzel kapcsolatban viszont az a kérdés merül fel, vajjon miért nem említi akkor a kínai szöveg Juliánus magyarjait, Magna Hungaria lakosait. Azért nem, mert ebben csak arról a tizenegy meg nem hódolt népről van szó, amelyeket a tatár seregeknek mindenekelőtt le kell győzniök, viszont Juliánus jelentéséből világosan kitűnik, hogy a tatárok az uralvidéki magyarságot a meghódolt népek közé számították, hisz már majdnem másfél évtizede szövetséges társaik voltak azok és 15 országot együttes erővel pusztítottak el.³²

11. A rejtélyes *la-lá* névnek³³ vagy olyan népet kell jelentenie, amelynek leigázása a vázolt haditerv általános keretébe beleillik, s ebben az esetben az talán a *voltyák* nép. Ezt a feltevést az alább következő *Kermien* szó jelenléte okolhatná meg: *Cserdyn* városának elferdített neve.

³⁰ V.ö. Hammer-Purgstall: Geschichte der goldanen Horde c. m.

³¹ V.ö. Ouwaroff: Étude sur les peuples primitifs de la Russie. Les Mériens. Szentpétervár, 1875.

³² Szerző id. m. IV. f. 33. l.

³³ Eddig nem sikerült megfejteni, Jankó J. is ismeretlennek jelzi.

Ha a felsorolás sorrendjének jelentőséget tulajdonítunk, akkor a cseremiszbulgár-votyák sorrendjéből (l. a vázlatot) az északi hadsereg (Julianusnál első rész) feladatként nagyszabású átkaroló művelet tervei bontakoznak ki a sorok közül, amelyet a tatár seregek valóban így is hajtottak végre!

Lehetséges azonban az is, és valószínűnek is tartom ezt a lehetőséget, hogy a *lá-lá* név az egész nyugati hadjárat végcéljára, azaz *Alamaniára* vonatkozik, tehát a Német-Római Császárságra, sőt átvitt értelemben talán egész Nyugat-Európára. — Ez az értelmezés a hadiparancs szigorúan logikus felépítésén mit sem változtat, leszármaztatása pedig minden nehézség nélkül megadható: *lá-lá* = (1)*a-la*-(man).

Ha ez a magyarázat helyes, miként nyelvtudományi szempontból kétségtelenül emellett több valószínűség szól, akkor Szubutáj vezér búcsúzóul akkora megbízatást, sőt hadiparancsot kapott Ogotájtól, hogy azt teljes mértékben nem is tudta valóra váltani a nagykánnek időközben történt váratlan elhalálása miatt. A hadjárat kezdete azonban arra vall, ha ez a véletlen nem következik be, „Alamania”, azaz Közép- és Nyugat-Európa a mongolok igája alá kerül.

12. Ugyanígy, minden nehézség nélkül meghatározhatók a *Djayakh* és *Idil* folyónevek. Az előbbit Zermachus *D^aich*, Biborbanszületett Konstantinosz *Géech*, da Carpino *Jaec*, Rubruk *Jagac*, Haithon *Jaic*, a Catalan map *Jayech* néven említi, amiből egyértelműen az Ural folyóra ismerünk.

13. Az *Idil-Itil* név ebben az esetben kétségtelenül a Volgát jelenti, de ez csak a szöveg értelméből következik, mert egyébként az *Ethyl-Etel-Itel-Atel* névváltozatok egyszerűen „folyó”-t jelentettek. Hogy az *Idil* név jelen esetben a Volgára vonatkozik, következik abból is, hogy a kazár birodalomnak a Volga torkolat közelében fekvő fővárosát szintén *Itil*-nek nevezték.

13. A parancs utolsó sora a tatár sereg feladatául teszi, hogy „vonuljon egyenesen *Kivamien* és *Kermien* városok ellen”. Az elsőben Jankó J. felismerni vélte Kiow (Kijev) nevét. Valóban, Batu seregei 1239-ben elfoglalták a várost és az — míg csak 1320-ban litván kézbe nem került — tatár uralom alatt maradt.

A másik várost Jankó, a szöveg eddigi egyetlen magyarázója, nem ismerte fel.

Lássuk már most, mit jelent valójában a két városnév. Bizonyára olyan városokat, amelyeket (a szöveg szerint) a tatár csapatok az Ural és Volga folyókon átkelve, egyenesen megközelíthettek.

Kiew túlságosan messze feküdt ehhez és közben jelentős

erősségek voltak, tehát „egyenesen” nem vonulhattak fel Kiowellen a mongol csapatok.

Ellenben módjukban állt, miként így is történt, a bulgárok, cseremiszek és mordvinok legyőzése, vagy ami ezzel egyértelmű, az Ural és Volga folyókon való átkelésük után *Ki-va-mie-n* = *Va-ki-mie-n* = *Vla-di-mi-(r)* ellen vonulniok s a várost a fő-sereg 1238 február 2-án el is foglalta.³⁴ Vladimir erősségének elfoglalása azért volt a mongol sereg szemében nagyon fontos, mert a város nemcsak Szuzdal fejedelemség kincsekben gazdag fővárosa, hanem egyúttal hatalmas erősség is volt, s ennek eleste egyúttal szabaddá tette a tatár seregek útját egészen a Kárpátokig!

15. *Ker-mie-n* viszont *Cser-di-n*, azaz *Cserdyn* városát jelenti. Cserdyn a Káma felsőfolyása mentén fekszik és a legészakibb, jelentős városa annak az észak—déli transzkontinentális útnak, amely a Kaspi vidékét a szibíriai jellegű prém-vidékkel kötötte össze. A tatároknak nagyszerű értékük volt ahhoz, hogy ezt a fontos kereskedelmi útvonalat, amelyet Cserdyn, Bolgari, a mai Caricsin, ill. Szarepta (= Szaray) és Itil városok jelöltek, mielőbb megszállják.

Cserdyn eléggé kiesik már a tulajdonképpeni haditerületből, de a kútfők tanúsága szerint még tovább is hatoltak a tatárok észak felé és meghódították a parosszítákat (akiknek igen kicsiny gyomruk van és csak a főtt húsok gőzét szívják magukba, írja da Carpino), akiken a permi népeket kell értenünk. Csakis azzal tudom megokolni eljárásukat, hogy egyrészt biztosítani igyekeztek magukat az északi népek esetleges támadásával szemben, másrészt olyan adófizetőkre akartak szert tenni, akiktől könnyű szerrel kaphatnak prémeiket.³⁵

Miként említettem már, szóbanforgó kínai kéziratunk Ogotáj nyugati hadjárata stratégiai tervének egy részlete. Hogy melyik részlete, arra ismét Julianus híradása szolgál útbaigazítással. Második útjáról szóló levelében u. i. a következőket olvassuk:³⁶

„Most pedig, midőn mi Russia határain veszteglünk az esemény(ek) közelében, tudjuk a valóságot, hogy a tatárok egész hadserege a nyugati részekre jött (és) négy részre oszlott.

Az egyik rész az Ethil folyótól Russia határai mentén, keleti irányból Szuzdálhoz közeledik. A másik rész pedig már dél felé, Risenia határaihoz (közeledik), ami egyébként a ruté-

³⁴ Lázár Gy.: Az Orosz Birod. tört. I. kt. Temesvár, 1890. 335. l.

³⁵ V.ö. da Carpino és Rubruk ide vonatk. feljegyzéseivel.

³⁶ Szerző id. m. V. fej. 37. l. és Bendefy: Fr. Julianus utazásának kéziratosa kútfői. Bpest, 1937. (Archiv. Europae Centro-Orientalis.) Teljes szöveg- és facsimile-kiadás.

nek birodalma, akik ellenállottak. Ezt (azonban) sohasem támadták meg.

A harmadik rész pedig a Don folyóval szemben, Ovcheruch^{36*} erősség közelében maradt vissza, ami egyébként a rutének birodalmá(hoz tartozik).”

Vegyük újból, alaposan szemügyre a kínai kútfőt, amely a leigázandó népeket ilyen sorrendben sorolja fel:

1—4. Kangli törzsek, kúnok, oguzok, oroszok.

5—8. Magyarok, alánok, jászok, cserkeszek.

9—10. Cseremiszek, volgai bulgárok.

11. Alamania, ebben az esetben a Német-Római Császárság

Ha ezt a sorrendet összevetjük közölt vázlatunkkal, világosan kitűnik, hogy zárt csoportokról van szó és ezek a csoportok megfelelnek Julianus fentebb említett négyes beosztásának, amennyiben megállapíthatjuk, hogy a 9—11 a. id. népekre a tatárok I+II csoportja támadt, az 1—4 a. id. népekre a mongol sereg III. része, (majd a három rész egyesült erővel szorította meg az oroszokat). A IV. rész feladatáról Julianus részletesebben nem emlékezik meg, mert tőle messze eső vidékeken végrehajtott hadműveletekről van szó, de ezek után nyilvánvaló, hogy annak a feladatául jutott az 5—8 a. id. népek leigázása.

Julianus közléséből kétségtelenül kiderül, hogy a tatárok jól megfontolt, részleteiben kidolgozott haditervvel kezdtek a nyugati vállalkozásba. Hatalmas átkaroló mozdulattal szorították harapófogóba az orosz-lengyel fejedelmeket, hogy utána Béla király országára rontsanak.

Minthogy az 1223. évi kalkamenti ütközet helyzetüket délen lényegesen megerősítette és Cumania fölött hatalmukat biztosította, ezt az alkalmat akarták felhasználni arra, hogy Alamania ellen tervezett hadjáratuk³⁷ sikerét a délről és északról támadó főszereg együttes fellépésével biztosítsák. Alamanián természetesen nem a mai Németországot, hanem az egykorú Német-Római Császárság területét kell értenünk, amelyet Béla király országán keresztül már a mai Felső-Olaszországban elérhettek.

Tervükből világos (l. Julianus közlését!), hogy ők a Német-Római Birodalom tejes megsemmisítésére törekedtek, hisz híre járt, hogy a tatár seregek el akarják foglalni Rómát, sőt a Rómán túli részeket!³⁸

És ha a tatárjárás történetét, tényleges lefolyását vesszük

^{36*} Ovcheruch (var. Orgenhusin) = Novocserkaszk, a Don torkolata közelében. V.ö. Bendefy: Történelmiség Julianus útleírásának tulajdon- és népneveiben. (Kiad. előtt.) Bp. 1938.

³⁷ Id. m. IV. fej. 33. l.

³⁸ Id. m. V. fej. 39. l.

szemügyre, valóban kitűnik, hogy a mongol seregek a Német-Római Birodalom ellen törtek, s Magyarország elpusztítására csak azért volt szükségük, mivel közbeeső terület volt. Lássuk röviden, mi volt a helyzet 1241-ben. A három részre oszlott mongol főszereg Batu vezérlete alatt a Kárpátok keleti lábánál állott. Éspedig *Orda* csapata a Szan folyó mellett, *Batu* és *Szubutáj* serege Halics környékén, *Bedzsák* hordája pedig alább, a Dnyeszter partján állott. Amíg a jobbszárny *Orda*, *Kajdán* és *Pejdár* vezérlete alatt különböző úton Boroszlón keresztül Liegnitz felé sietett, hogy döntő csapást mérjen az ott gyülekező német hadakra, *Batu*, *Szubutáj* és *Sejbán* a legrövidebb úton Horvátország felé törtek, *Bedzsák*, *Kádán* és *Bogutáj* hadereje viszont délről, a Havasalföldön és Erdélyen keresztül igyekezett elérni ugyanezt a célt.³⁹

Egészen biztosra vehetjük, ha *Ogotáj* az utolsó pillanatban meg nem hal, Európa sorsa, sőt az egész világtörténelem más fordulatot vett volna!

∴

A Ming-dinasztia első császára, *Hung-vu*, uralkodásának idejében a kínai történettudósok megírták a mongol császári család történetét. Ezt a munkát tartalmazza a *Jüan-si* néven ismert történeti könyv.⁴⁰ Ennek rendkívül érdekes és fölülte értékes anyagában rövid megemlékezést találunk a magyarországi tatárjárásról is a következőkben:

(Az orosz hadjárat után) ... "a mongol hadsereg átment a *Ha-ca-li* hegységen és megtámadta *Kie-lien-t*, vagyis a magyarok királyát. A mongol sereg öt csapatban külön úton haladt előre. *Szubutáj* *Batu*val járt és az előcsapatot vezényelte, a többi hadtestet *Hu-li-vu*, *Sziban* és *Hadan* (*Kadan*) vezették. Mivel *Kie-lien* (magyar király) vitézsége ismeretes volt, *Szubutáj* hadicselhez folyamodott. A *Tuning* folyóhoz érve, ezen *Batu* a felső folyásánál hídon kelt át. *Szubutáj* alább a mélyebb vizen összetákoltt szálfákkal vert hidat, miközben *Batu* az ellenségtől megtámadtatván, harminc emberét s *Ba-ha-tu* (*Bochetor*) nevű hadsegédét elveszté. *Batu* megrettenve, visszavonulást ajánlott, de *Szubutáj* biztatta; Hecceg, ha visszamégy, nem gátolhatlak, de magam nem tágitok, míg a *Tu-na* (*Duna*) folyót el nem érem és a *Ma-cha* fővárosig el nem jutok! — Erre újult erővel nyomult előre és *Batu* is rárohant az ellenségre, amelyet levertek és elérték a fővárost. Később egy nagygyűlés alkalmával *Batu*

³⁹ V.ö. Hóman-Szekfű: Magyar történet I. kt. 544. l. térképe. (II. kiad.) Bp. 1936.

⁴⁰ Ismeretését l. BNcwA. Magyar fordítását Lóczy közölte id. m. 77—79. ll. Ennek nyomán ismertette Jankó J. id. m. megjegyzések nélkül.

szemére vetette Szubutájnak, hogy: „Midőn mi a Tu-ning folyó mellett csatáztunk, a te késedelmed miatt vesztettem el Ba-ha-tu híveimet.” — „Herceg — felelt Szubutáj —, jól tudod, hogy a folyó ott, ahol te átkeltél, sekély volt és hozzá kész híd találtál rajta. Elfelejtetted, hogy az én átkelőmnél a víz mély volt és híd kellett veretnem!” — Egy más alkalommal Batu kumiszbortól felhevülten igazat adott Szubutájnak és beismerte, hog az ő vitézsége okozta a *Kie-lien* (magyar király) elleni háború szerencsés kimenetelét. Ogotáj halála után a hercegeket 1242-ben egy nagygyűlésre hívták össze. Batu — mivel Kujuk kánnal rossz viszonyban volt — nem akart elmenni, Szubutáj azonban ösztönözte: „Te vagy most a hercegek legidősebbike, nem cselekszel bölcsen, ha a meghívást visszautasítod!” Batu erre 1242-ben seregével visszaindult. De nem ért soha vissza hazájába, mert a mohamedán történétírók szerint a Volga mellett telepedett meg, ahol 1256-ban hunyt el. Midőn Kujuk 1246-ban a trónra lépett, Szubutáj is visszatért és szülőföldjén, a Tula folyó mellett 1246-ban, 60 esztendőskorában meghalt.”

Ezt a rövid leírást Szubutáj életrajzában találjuk. Nem mond sokat, de az, amit mond, IV. Béla király vitézségét és az elkeseredett sajómenti ütközetet örökíti meg. A kínai leírás teljeseben egybevág hazai kútfőink adataival.

Ebben a szövegben leginkább az lep meg bennünket, hogy a kínai szöveg IV. Béla magyarjait *ma-cha* néven említi, valamint a szövegben előforduló egyéb neveket is (kínai átírásban) meglepő hűen sorolja fel. Annak előrebocsájtásával, hogy a kínai nyelv az *r* hangot nem ismeri, a *Ha-ca-li* névben rögtön ráismerünk a Kárpátok (*Car-pa-ti*)-ra, a *Tu-na* névben a Dunára, *Ba-ha-tu* nevében a kútfőkből ismert Bochetor névre. Nagyon érdekes a *Kie-lien* szó. Lóczy annyit kiderített róla, hogy értelme szerint a magyar királyt jelenti, Jankó ezt a magyarázatot nem toldotta meg. Hogyan értelmezendő hát a szó?

A kínai eredetű szavakban *B* hanggal kezdődő nincsen⁴¹ (szövegünk *B*-vel kezdődő szavai — pl. *bular* — kivétel nélkül idegen eredetűek). Következésképpen a kínai történétíró, ha csak a saját anyanyelvét ismerte, a neki idegen hangzású szavakat anyanyelvének megfelelően átfurmálta. Jó példa erre a „magyar” név, amelyet az egyik történétíró *madzsar*, a másik pedig *ma-cha* alakban jegyzett fel. Az *ie* hangjegyek nem feltétlenül *ie-t*, hanem egészen más hangot is jelenthetnek. Pl.

⁴¹ V.ö. pl. Dictionnaire classique de la Langue Chinoise. H' kien-Fou, 1911.

Julián és Gellért testvérek szobra a Halászbástyán. (Antal K. műve.)
The statue of Julian and Gerhartus in Budapest.

K'i-pi Ho-li életrajzában⁴² olvassuk, hogy ez az ember *T'ie-le* származású volt. Németh Gyulának a *T'ie-le* szót sikerült a *Tölös = Tölös* nemzetségnévvel azonosítania.⁴³

A fentiek alapján nem tartom valószínűtlennek, hogy a *Kie-lie(n)* szóban *Be-la* király neve rejtőzik. (*Kie-lie = Bje-la.*)

A *Tu-ning* folyónév a Sajót jelenti a szöveg értelméből következőleg, de nyelvészeti alapon a név nem azonosítható.⁴⁴

A közölt két kínai kútfő közül kétségtelenül az első az értékesebb, mert

1. újabb, megcáfolhatatlan bizonyítékot szolgáltat a IX—XIV. századbeli, káspi-kaukázusvidéki magyarság, röviden Jertány országának ősi eredetére és létezésére vonatkozóan,

2. kulcsot adott kezünkbe Uela, egykori szaracén tartomány lakosai kilétének megállapításához,

3. valamint teljes mértékben tanúságot tesz Julianus értesüléseinek, illetve híradásának hitelességéről.

⁴² Kieou Táng chou, CIX. fej. Táng chou, CX. fej. Chavannes, Documents 34. l. 10. jegyz.

⁴³ Németh Gy. id. m. 83. l.

⁴⁴ V.ö. Pálffy Ilona: A tatárok és a XIII. századi Európa, Bp. 1928. (A bécsi Coll. Hung. füzetek.) Ez az értékes dolgozat igen jó összefoglalást és hű képet nyújt az egykorú európai fejedelmeknek, uralkodóknak és a pápaságnak a tatárokkal szembeni állásfoglalásáról. Kár, hogy a jóval későbbi P. da Carpino és Rubruquis érdemeit a vitathatatlanul úttörő magyar Julianus átütő erejű érdemei elé helyezi.

MAGNA HUNGARIA.

Erdélyi István (Budapest).

Az ősmagyarok baskiriai tartózkodásának kérdéséhez.

A Keleten maradt magyarság folytonosan a mai Magyarország területén élő magyar nép érdeklődésének előterében állott. Az Ősgestában voltak olyan adatok, melyek alapján elindulva Ottó barát hirt hozott arról, hogy tényleg laknak még magyarok Keleten. Utána, IV. Béla király uralkodása alatt Juliánusz barát indult el a magyarok keresésére. Utazásai a tatár támadás előtt folytak le 1235-ben és 1238-ban. Korábbról nincs adatunk arról, hogy a magyarok kapcsolatban állottak volna Magna Hungaria területén maradt rokonaikkal. Egészen más magyar csoportról emlékezett meg Biborbanszületett Konstantin, aki szerint a "savartoi asphaloi" Perzsia határán letelepülvén még bizonyos ideig tartották a kapcsolatot követek útján a Pannóniába települt magyarsággal.

Ezen a helyen nem tekintjük át az összes orosz és nyugati szerző véleményét a baskirok eredetéről. Ezt ugyanis elvégezte már B. Filonenko,² akinek a munkája eddig a legrészletesebb a baskirok őstörténete tekintetében (Tipejev S. könyvének első része ebből a tárgykörből, nem más mint Filonenko munkájának az átírása.) Az egyes elméleteket sorra veszi A. P. Szmirnov is monográfiájában.³ Mi most csupán a magyar történészek elképzeléseit tesszük ehhez hozzá. Kuun Géza véleménye szerint a magyarok 558-ban települtek át Jugriából Baskiriába.⁴ Pauler Gyula szerint aztán a IX. sz. végén vándoroltak le délre Baskiria területéről.⁵

Itt jegyezzük meg azt, hogy egy újabb összefoglaló baskir munkában⁶ azt találjuk leírva, hogy a magyarok csak a IX. sz. második felében hagyták el az Ural-vidéket. Ez tulajdonképpen D. A. Chvolszon álláspontja, aki szerint a magyarok 884-ben hagyták el Baskiriát.⁷

Mészáros Gyula nyelvész Pauler Gyula munkájának megjelenése után utazott ki Baskiriába a magyar-baskir rokonság felderítése céljából, majd utjának eredményét monográfiában tette közzé.⁸ Sajnos könyve semmiféle új adattal nem járult hozzá eme bonyolult probléma megoldásához. A baskir nyelvben nincs nyoma magyar elemeknek.

A fentebb említett elméletek javarésze minden tárgyi alapot nélkülöz és annakidején csupán az ugrofil, vagy a pántürk ideológia szolgálatában jött létre, kiragadott adatok alapján.

Ibn Fadlán,⁹ aki először irt a baskirokról részletesen, türk népnek nevezi őket. M. I. Artamonov véleménye szerint a baskirok és a magyarok közös ősei az Örmény Geográfus által említett buskok lehettek, akik a Volgától keletre laktak, a kazárok szomszédságában, a IX. sz. végétől kezdve.¹⁰

Juliánusz jelentésében, melyet Richardusz közvetített a Vatikánba, nem szólt arról, hogy átkelt volna a Volgán. Ezt a tényt huzza alá L. Bromberg is Juliánusz útjáról irt tanulmányában.¹¹

Juliánusz utjával részletesen foglalkozott Bendefy László.¹² Rekonstruálta az általa megtett út vonalát, ami néhány pontot kivéve, helyesnek látszik. Juliánusz szolgaként érkezett meg Volgai Bolgárország egyik nagy városába. Itt találkozott egy magyar asszonnyal, aki Magna Hungáriából származott. Ez magyarázta el neki az utat, így kétnapi járóföldnyire meg is találta a magyarok területét,¹³ a nagy Etil folyó mellett. Sz. A. Annyinszkij szerint ez a mai Bjelaja folyó, mert ezt az oroszok régebben Fehér Volgácskának (Bjelaja Volozska) nevezték,¹⁴ a baskirok pedig Ak-Idelnek.¹⁵

Nem valószínű, hogy ezek a magyarok a VII. században a Volga mellé került magyarság utódai lettek volna, mint azt egyes magyar kutatók gondolták,¹⁶ mert abban az esetben Juliánusznak kb. 650 év távlatából fel kellett volna tűnjön a nyelvi különbség.

Juliánusz, miután bizonyos időt töltött a magyaroknál, 1236 júniusában hazatért, hogy tájékoztassa a királyt azok megtalálásáról. A következő évben ismét útra kelt, de már nem jutott el hozzájuk. Társai, akik előre utaztak, találkoztak Szuzdálban olyan menekültekkel, akik elbeszélték nekik a magyarok pusztulását a tatárok csapásai alatt.¹⁷

Nyolcvan esztendő multával Baskiriában járt egy Johanka nevű magyar szerzetes, ő azonban levelében nem tesz említést magyarokról.¹⁸

Juliánusz második útja után nagy szünet állott be a magyarok rokonainak keresése terén a Tatárjárás következtében. Alig néhány év multával a tatárok magát Magyarországot is lerohanták, majd több ízben Erdélyre támadtak. Csak a XV. században, az olasz renaissance hatására ébred újra a figyelem Kelet irányában. Korvin Mátyás király, tudósok nagy pártfogója is készült embereket küldeni Északkelet-Oroszország területére a magyarok rokonai felkutatása céljából.¹⁹ Sajnos ez csupán terv maradt.

Baskiriában voltak olyan törzsek, melyek nevei megegyeznek némely IX. századi magyar törzsnévvél.²⁰ Ilyenek elsősorban a Kürt-Gyarmat és a Jenő, melyek analógiái Baskiriában a jurmaták és a jenejek. D. N. Szokolov véleménye szerint²¹ a jurmaták nem is valódi baskirok, hanem később oda települt törzss maradáka a mai Sztterlitamak város környékén. A jenejek az Októberi Forradalom előtt Baskiria északnyugati csücskében laktak,²² a mai Krasznij Bor táján, jóval kisebb területen mint a jurmaták. A magyar kutatók már igen régen felfigyeltek ezekre a baskiriai nyomokra. Pauler Gyula az idézett könyvében említi Jankó János etnográfus véleményét, aki fokozott figyelmet kívánt erre a területre irányítani, elsősorban a magyar halászsza-
mok eredetének kutatása céljából, miután igen fontos etnogenetikai ismertetőjegyeknek tartotta azokat.²³ Ami a baskiriai helynevek magyar voltát illeti, döntő szava volt azok elbírálásában Munkácsi Bernátnak,²⁴ aki arra mutatott rá, hogy azokat nem a magyar, hanem török nyelvekből kell magyarázni. Kérdőjelesen maradtak azonban azok a helynevek, amelyeket a mazzsar szóval lehet összefüggésbe hozni.

Északnyugat-Baskiria és Északkelet-Tatária területén van egy egész sor ilyen helynév,²⁵ számuk a régiségben még több is lehetett. A Volga-mellékén ma kb. 20 olyan helynevet ismerünk, melyek szoros kapcsolatban vannak a mozsar szóval.²⁶ A magyar kutatás ezekre már régen felfigyelt.²⁷ Közülük három a magyar tőből ered, ezek jóval későbbi eredetűek lehetnek. Rajtuk kívül van még egy egész sor helynév, amely a mescser, illetve misár népevekkel áll szoros kapcsolatban.

Amíg Baskiria helyneveit nyelvész szakemberek részletes elemzés alá nem vetik, nem élhetünk elhamarkodott magyarázatokkal ezek terén.²⁸ Mindeddig csupán egy kísérlet történt ezek magyarázatára, ez az Inger (var. Inzer) folyó nevének feloldására vonatkozik,²⁹ D. G. Kijekbájev tollából. Szerinte ez eredetileg Ungar-nak hangzott. Ennek a folyónak a rekonstruált nevére emlékeztet Bisaul-Ungarovo falu neve is Baskiriában, ám nem valószínű, hogy ez az utóbbi az ősmagyarok nevének maradáka lenne. Az orosz nyelvben a hivatalosan használt vengry nevünk mellett használják a madjary elnevezést is, amely valamilyen türk nyelv közvetítésével kerülhetett be az orosz nyelvbe Németh Gyula véleménye szerint: mogyer(i) > türk modžer(i) > orosz mozsar(y) uton.³⁰ Lehetséges azonban, hogy nem kell feltételeznünk türk közvetítést, hanem a változás magának az orosz nyelvnek a fonetikai törvényei alapján is levezethető. A IX. században a nevünk még valószínűleg madzeri-nek hangzott. Az oroszban a d'ž >

z változás törvénytörvényeszerű, így jöhettek létre talán ebből a helynevek mazsar alakjai.³¹ A magyar tudósok előtt már régóta ismeretes, hogy a XV–XVI. századi orosz oklevelekben található ehhez hasonló elnevezések, bár ezeket a forrásokat csak másodkézből ismerték.³² Ilyen népnév először Iván Vasziljevics knyáz oklevelében fordul elő 1483-ban,³³ ahol arról esik szó, hogy a " fekete embereket ", köztük macsárokat, vissza kell engedni lakóhelyeikre. Majd a rjazányi knyáz válaszában azt olvassuk, hogy a Rjazányba jött embereket, köztük a mocsárokat, hazaengedték.³⁴ Ugyanezekben az oklevelekben, velük össze nem téveszthetően a mescsereket is megemlítik, tehát az előbbieket esetében nem róluk van szó.³⁵

1551-ben Csuvasföld Oroszországhoz való csatlakozásának esztendejében a mozsárok az orosz cár oldalán harcoltak a tatárok ellen az Árszki mezőn lefolyt csatában. Velük egy sorban említik a csuvasokat, cseremiszeket, mordvinokat.³⁶

Sack város levéltárában van egy 1539-ben kiadott cári oklevél másolata, melyben Temnikov Kugusev Jenikőj knyáz jogot nyer többek között a Temnikovban lakó mozsarjének feletti törvénykezésre.³⁷

A misár-mescser kérdés felderítésében némi adatot szolgáltathatnak még a néprajzi kutatások. N. I. Vorobjov, a kazányi tatárság neves kutatója véleménye szerint maga a misár név nem más mint csufnév. Szerinte a mescser név sem más mint az előbbi orosz változata. A misár-tatárok manapság két nagyobb csoportban élnek. Az első a Volga középső folyása mentén a Penzai, Tambovi és Rjazányi Területeken, valamint a Mordvin Autonóm SzSzK -ban, a második a Középső-Uralban. Vorobjov szerint a misárok az Aranyhordából erednek és régebben az orosz határon szolgálva sok finnugor elemet vettek át az ottani finnugor eredetű népek között élve. Az oroszok őket, a közelben élt mescserek nevéből kiindulva misároknak kezdték nevezni, ők azonban saját magukat csupán tatároknak hívják. Az Ural mentén őket temnikoviaknak nevezik. Az Aranyhorda bukása után az orosz cári kormányzat szétszórta őket, részben a Szura folyó mentére, részben a Volgamellékre telepítve.

G. Cseremsánszkij szerint a mescserek (tkp. tatárok) magukat misároknak nevezték.³⁸ Ugyanez a véleménye volt D. K. Zelenyinnek is, aki szerint a két nép azonos.³⁹ Hasonló véleményen volt V. K. Magnyickij, aki szerint a misárokat csupán az oroszok nevezik mescsereknek.⁴⁰ Ugyanezeket a misárokat a csuvasok mozsároknak, vagy mizsároknak hívták,⁴¹ ugyanígy hívták őket az erzák és az udmurtok is. V. V. Radloff megjegyzése szerint az oroszok a misárokat mozsar névvel illet-

ték.⁴² Szerinte az alapszó ja(a) hangjának i-vé történt változása csak az utóbbi évszázadok eredménye, régebben mjaszar forma lehetett használatban. Ehhez közel áll Magnyickij véleménye is, aki szerint a misar név régebben mazsar- nak kellett, hogy hangozzék.⁴³

Honnan is erednek végeredményben a misárok? Magnyickij szerint a fővárosuk egykor Kaszim (a mai Kaszimov) volt;⁴⁴ J. A. Malov szerint szintén.⁴⁵ I. N. Szyrnyev szerint a misárok a Rjazányi Területről települtek szét. S. H. Szüncselej aranyhordabeli eredetük mellett állt ki, úgy vélve, hogy az oroszok később őket az Oka folyó mentére telepítették,⁴⁶ majd jóval később jutottak csak a mai Baskiria területére, magukkal vive oda egykori lakóhelyük őslakóinak általuk felvett nevét. A baskiroktól az Ural mentén a misárok egyébként erősen különböznek etnikai tekintetben.⁴⁷ A Szaratovi Területen a XX. sz. elejére már egészen eloroszosodtak.⁴⁸

A mai kutatás nem tagadja, hogy a misárok etnogenezisében finnugor népelemek is szerepet játszottak. Erre utalnak az embertani adatok is.⁴⁹ Sz. P. Tolszov véleménye szerint a mozsarok és mescserek egykoron egy nép voltak, ezek egyik ága a mai magyarság.⁵⁰ Szerinte a misár népnév a magyar-ból származik, a madzsar formán keresztül.⁵¹ Ezzel B. A. Kuftyin is egyetértett.⁵² Velük szemben áll Marquart régebbi véleménye, aki azt hangsúlyozta, hogy a magyar népnévnek semmi köze sincs a mescserek nevéhez.⁵³

A tatár betörés kétségtelenül döntő hatással volt a volgamenti magyarok sorsára nézve. Amellett, hogy javarészüket megsemmisült, egyes töredékeik szétszóródtak a környező népek között, magukba a tatárokba is beolvadhattak.⁵⁴

Baskiria régészeti emlékei a VI. -IX. században.

Baskiria erdős területének emlékei.

A következőkben a szerző a pjanobori kultúra utáni időszak emlékeit sorolja fel erről a területről, így pl. az 1911 -ben Bahmutino falu mellett felfedezett temetőt,⁵⁵ valamint egy egész sor települést, összesen 15 lelőhelyen. Megállapítja végkövetkeztetésként, hogy a bahmutinói kultúra nincs kapcsolatban a magyarság IX. századi régészeti emlékeivel, ellentétben A. V. Schmidt véleményével, aki a bahmutinói kultúrában a magyarság baskiriai őseinek hagyatékát vélte felfedezni.⁵⁶

Közép-Baskiria régészeti emlékei.

Tanulmányának ebben a fejezetében a szerző négy lelőhelyet

vett vizsgálat alá, majd a továbbiakban két későbbi temető jellemzését adta: a VIII. -IX. századi levasovói (szterlitamaki) és az általa 1958-ban ásatott kusulevói X. századi temetőket. Ez utóbbi két temető, különösen a levasovói, a temetkezési szokások tekintetében (részleges lovas-temetkezés stb.) közeli rokonságban van az ősmagyarokéival. Ennek ellenére régészeti alapon sem bizonyítható a magyarság baskiriai eredete. Azonban mindez nem zárja ki azt, hogy magyar néptörödékek ne olvadhattak volna be később a baskirok közé.

A multszázadi baskir néphagyomány szerint őseink 16-17 nemedéknyi idővel azelőtt, vagyis kb. a VIII. -IX. sz. fordulóján telepedtek meg a mai Baskiria területén.⁵⁷ Ekkor lettek a Volgai Bolgárország szomszédaivá. Ellenük a bolgárok erődláncolatot építettek ki A. P. Szmirnov szerint, Szaklovótól Szterlitamakig, nagyjából a Bje-laja vonalában.⁵⁸ Az erődítmények rendszeres ásatása és keltezése még azonban a jövő feladata. *

MAGNA HUNGARIA. - István Erdélyi- Budapest.

The author is a candidate of the H. S. Academy, and studied extensively on the scene, so to speak, in Baskiria. His task was to reveal the kinship between the Magyars and Baskirs, since Ibn Fadlan has written about this previously, claiming that the Baskirs belong to the Turk "family." From the Hungarians, the first report of this to the Vatican and the Hungarian King came around 1238 from Friar Julianus, when he discovered the Baskirs around that region. Since that time a whole succession of scholars and scientists studied these "Brothers" in the East. Janos Janko, while traveling through that area, collected words used chiefly in connection with fishing, that being the oldest occupation, trying to discover the kinship between the Baskirs and Magyars.

Julius Meszaros and Julius Nemeth also studied there, and noticed two old Magyar tribal names, Gyarmat and Jenó, appearing again and again. The Jurmat's are the descendants from the former and the Jenejek clan from the latter name; nevertheless Sokolov showed them not to be Baskirs. After this the author discusses in detail the two names "Mozsar" and "Mecser", which link them to the Magyars. The first name appears in a document by Ivan Vasilievich in 1483, while of the other N. I. Vorobjov makes the statement that it is a nickname for the Tartars. Meanwhile S. P. Tolstov's opinion is, that "Mozsar's and Mecser's are one folk and one relation to the Magyars."

Finally, while researching the Baskir traditions, the author found out that it is a very old belief that the Baskirs settled their present day homeland during the 8th and 9th centuries A. D. and became neighbors to the Bulgarians in the Volga valley.

J E G Y Z E T E K :

1. Isztoricceszkij Archiv, T. III, Moszkva-Leningrád 1940. 77.
2. B. Filonenko. Baskiry. Vjesztnyik Orenburgszkogo Ucebnogo okruga. Ufa 1913. I. 37.
3. Zseleznij vek Baskirii. MIA T. 58. Moszkva 1957. 5-6.
4. G. Kuun. Relationum. T. I. 1892. 78. és T. II. 1895. 65.
5. Pauler Gy. A magyar nemzet története Szent Istvánig. Budapest 1902. 13 és 241.
6. A Baskir Autonom SzSzk történetének vázlatja (oroszul). Ufa 1956. 33.
7. Izvesztija o chazarah, burtaszah i magyarah Ibn Daszta.
8. Mészáros Gy. Magna Hungaria. Budapest 1910.
9. M. J. Kracskovszkij. Putyesesztvyje Ibn Fadlana na Volgu. Moszkva-Leningrád 1939. 65.
10. Leningrád, 1939. Kézirat.
11. Finnisch-ugrische Forschungen T. XXVI. Anzeiger. 70.
12. Bendefy L. Az ismeretlen Juliánusz. Budapest 1936.
13. Ld. Annyinszkijnak az 1. jegyzetben idézett orosznyelvű forráskiadását, 81. old.
14. Knyiga Bolsomu Csertezsu 2. kiad. 151., idézve R. Kuzejev és B. Juldaszbajev nyomán: 400 let vmesztye sz russzkim narodom. Ufa 1957. Ld. még Filonenko op. cit. 3. rész, 4. o.
15. Etnograficeszkije Obozrenija. 1890. T. IV. vyp. I. 66.
16. Halasi-Kún T. A magyarság kaukázusi története. A Ligeti L. által szerk. A magyarság őstörténete, Budapest 1943. kötetben, 85. o.
17. Juliánusz levele a mongol hadról, Annyinszkij fordításában, op. cit. 83. skk.
18. C. A. Moule. Archivum Franciscanum Historicum. Quaracchi 1924. T. 17. 64-70.; Annyinszkij ford. op. cit. 90.
19. Bonfini. Decades, II. rész. T. 1. 40.
20. P. Mijatev. Adalékok a baskir törzsnevek magyarázatához. Budapest 1931. 19. 21.
21. Ó baskirszkih tamgah. Trudy Orenburgszkoj Ucsonoj Archivnoj Komisszii. 1904. 3.
22. S. Tipejev. Ocserki po isztorii Baskirii. Ufa 1930. 13.
23. Jankó J. A magyar halászat eredete. 624.
24. Ethnographia 1902. T. XIII. 156. skk.
25. A Baskir SzSzk közigazgatási térképe. 1956. 1:600 000.
26. Ld. a B. A. Vasziljev tanulmányához mellékelt térképen. Problema burtaszov i mordva. Trudy Insztituta Etnografii, T. XLIII. Moszkva 1960.
27. Pl. Munkácsi B. Ethnographia 1905. T. XVI. 75.
28. Legujabban a török eredetű folyóneveket A. A. Kamalov vette vizsgálat alá kandidátusi disszertációjában: Baskiria víznevei. Ufa 1969. (baskir nyelven).
29. Voproszy baskirszkoij toponimiki, Ucsonije Zapiszki Baskirszkogo Goszudarsztvennogo Pedagogiceszkoi Insztituta. T. VIII. Ufa 1956. 239.
30. Németh Gy. A honfoglaló magyarság kialakulása. Budapest 1930. 308.
31. Ld. Baboss E. cikkét a Magyar Nyelv 1957. évf. 440.
32. Ld. Munkácsi B. a 27. jegyzetben idézett cikkét.
33. Duhovnije i dogovornije gramoti velikih i ugvelnih knyazej XIV-XVI. vv. Moszkva-Leningrád 1950. 284.
34. U. o. 288.
35. U. o. 285 és 289. Vasziljev véleménye szerint, op. cit. 208, a mazsar és a macsar nevek azonosak.
36. Polnoje szobranije russzkih letopiszzej. T. XX. 482 és 514. Ld. még M. N. Tyihomirov cikkét a Szovjetszkaja Etnografija 1950. évf. 3. füzetében, 104-105.; I. I. Stafenhagen térképén: Kratkoje rukovodstvo k drevnyeje geografii, Szanktpeterburg 1753. 17. térkép, a mai Kujbysev várostól keletre jelez masereket.
37. Izvesztija Tambovszkoj Ucsonoj archivnoj komisszii T. XXIII. 4; Opis sz po gyelam Sackogo archiva, szosztavlenaja P. I. Piszkarjevym. Ld. még I. N. Szmirnov. Mordva. Kazany 1895.

38. Opiszanyije Orenburgszkoj gubernii v hozjaisztvenno-sztatyiszticicseszkom, etnograficseszkom i promyslennom otnosenyii. Ufa 1859. 161-164.
39. Etnograficseszkije Obozrenyija 1908-1909. 79.
40. Nyecsto o csuvasah, tatarah i misarjah (mescsera). Gyejsztvyja Nyizsegorodszkoj Gubernszkoj Ucsono-archivnoj komisszii 1898. III. 46.
41. J. A. Malov. Szvegyenyija o misarjah, Etnograficseszkij ocserk, Kazány 1885. 28.
42. Idézve A. F. Mozsarovszkij nyomán: Trudy IV. Archeologicseszkogo szjezda. 1877. T. I. 16.
43. V. K. Magnyickij, op. cit. 48.
44. U. o. 46.
45. J. A. Malov, op. cit. 76.
46. Matyerialy Obscsesztva po izucsenyiju Baskirii. 1. Baskirszkij krajevedcseszkij szbornyik pod red. S. H. Szüncselej. Ufa 1925. 24.
47. D. K. Zelenyin, op. cit. 79.
48. "Rosszija" T. VI. 161.
49. Tóth Tibor magyar antropológus 1957-től kezdve több éven át folytatott embertani méréseket a misárok között.
50. Kézirat, 123. old.
51. Itogi i perszpektivy etnologicicseszkogo izucsenyija nacionalnih grupp Nyizsegorodszkoj gubernii (mordva, mari, misari). Kultura i byt naszelenyija Centralno-Promyslennoj oblasztyi. Moszkva 1929. 159.
52. U. o. Tatory kaszimovszkije is tatory misary. 139-140.
53. Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge. 69.
54. Vannak adatok arra nézve is, hogy magyar népcsoportok a tatár betörés után sokfelé elkerültek. Talán erre utal a magyar nevű törzs megléte a kirgizeknél; D. N. Szokolov, op. cit. melléklet.
55. Op. cit. 50-54.
56. Hozjaisztvo Baskirii. Ufa 1929. 20.
57. B. Filonenko, op. cit. I. rész, 33. old.
58. Op. cit. 72-73.

* Az általunk itt közreadott tanulmány megjelent az Acta Archaeologica 13. kötetében (1961) Budapest.

A KAZÁROK UTÓDAI.

L. N. GUMILOV.

A Szerző a kazák-kérdés világhírű szaktekintélye. Stalin egyenes parancsára hallgatásra ítélték. Huszonöt éves kényszer 'szilencium' után folytatta kutatásait a Volga-torkolatnál. Etnogenetikai vonatkozású tanulmányai majdnem azonosak Padányi Viktor tétéleivel. Magyar részről többen támadják.

A Dnyeper és az Ural között elterülő tágas steppe egységes földrajzi zónának számít, amelyet északnyugat felől dombos erdősáv, délről pedig a Fekete- és a Kaspi-tenger, illetve a Kaukázus hegység határol.¹ A XII. századi orosz szerzők „nem-ismert föld”-nek nevezték,² míg a XII. században a „vad mező” avagy „a nagy rét” elnevezést kapta. Ez a steppezóna mindig egységes egésznek számított, akár természeti viszonyai, akár a steppén élő, s az általunk vizsgált korszakban nomád életmódot folytató népek kultúrája szempontjából.

E terület alapos tanulmányozása során azonban a tipikus steppei táj mellett megtalálhatjuk a folyóvölgyek, a Don, a Terek és a Volga sajátos arculatú táját is. Bármilyen eltérők legyenek is e völgyek természeti viszonyai, abban megegyeznek, hogy ellenpólust képviselnek a vízválasztó steppével szemben.³ Természetesen a Don csillogó folyamához lágyan leereszkedő négy árterület-feletti terasz más, mint az Alsó-Volga vidék majdnem függőleges jobb partja, vagy a Terek bal partján található sűrű pamenti erdő. Úgyszintén más a Don-menti steppei árterület, ahol Sarkel emelkedett,⁴ mint a füzekkel és náddal borított Volga-ahtubai árterület, ahol a kazárok fővárosa, Itil állt,⁵ vagy mint a Terek és a homokos nogáj dűnék — a „burunák” — közt elterülő virágzó rét-övezet, ahol Szemender ősi város terült el.⁶ Mégis a nogáj és a kalmük steppékhez, a Volgán túli Rün homokpusztához, valamint a Volga, a Don és a Donyec között elterülő víznélküli területekhez viszonyítva a folyóvölgyek mégis valamiféle egységnek tekinthetők, mind az azonális táj, mind pedig — amint arról az alábbiakban szó lesz — az etno-kulturális komplexum szempontjából.

650 és 965 között az általunk vizsgált terület teljesen egybeesett a Kazár Kaganátus határaival. Maguk a kazárok azonban nem a steppéken és a pusztákon, hanem a Volga-delta központi részét (amelyet annak idején még nem árasztott el a Kaspi-tenger vize),⁷ valamint a Terek középső folyása mentén elterülő gazdag völgyet lakták, melynek alsó folyásvidékét mind a mai napig

¹ С. В. Калесник: Основы общего землеведения. М. 1955. 448 л.

² Слово о полку Игореве. М.—Л. 1950. 394 л. Комментарий Д. С. Лихачева.

³ А. Г. Гаель, Л. Н. Гумилев: Рановозрастные почвы на степных песках Дона и передвижение наровод за исторический период. Известия АН, серия географическая, 1966. № 1, 11—20. л.

⁴ М. И. Артамонов: История хазар. Л. 1962. 299 л.

⁵ Л. Н. Гумилев: Хазарское погребение и место где стоял Итиль. Сообщения Гос. Эрмитажа, XX, 1962. 56—58. л.

⁶ Л. Н. Гумилев: Хазария и Тerek. Вестник ЛГУ № 24, 1964. 78—88. л.

⁷ Л. Н. Гумилев: Хазария и Каспий. Вестник ЛГУ, № 6, 1964. 83—95. л.

áradások öntik el, a folyó szabályozatlansága miatt.⁸ A steppéken az alánok, a bolgárok, a magyarok laktak, valamint később a besenyők és az úzok. A kazárok halászzattal, kertészkedéssel és megtelepedett állattenyésztéssel foglalkoztak; a jószágot a szomszédos legelőkre hajtották, a steppéken lakók viszont vándoroltak. A kazárok élénk kereskedelmet űztek Iránnal, Grúziával és Bizánccal, a nomádok a szükséges mezőgazdasági és iparcikkekét a szomszédos országok — elsősorban az orosz föld — megtámadása útján szerezték be. Mivel azonban a kazárok semmivel sem voltak kevésbé harciasak és bátrak, mint a bolgárok vagy a magyarok, továbbá mivel ezek között az etnikai csoportok (kazárok és nomádok) között bizonyos ingatag egyensúlyi rendszer alakult ki, amelynek során mindkét fél érdekelve volt abban, hogy kicseréljék egymással termékeiket, nem igen zavarták egymást, annál is inkább, mivel egymástól eltérő természeti tájakat laktak, viszont gyűlölték egymást, idegenkedtek egymástól és nem tartották kívánatosnak a keveredést.

Ebben a helyzetben az orosz föld a harmadik erő szerepét játszotta. Az erdőkben és folyókban gazdag közép-oroszországi táj biztosította a keleti szlávok naturál-gazdálkodásához szükséges feltételeket, s így e keleti szlávoknak egyáltalán nem volt szükségük arra, hogy rablóhadjáratokat indítsanak szomszédaik ellen. A szlávoknak sikerült visszaverniük a nomádok támadásait és alig érintkeztek a kazárokkal. Kapcsolatuk csupán az igen csekély mennyiségű adó fizetésére korlátozódott, azonban a kijevi állam megalakulása után ezt sem fizették tovább. Szvjatoszláv 965. évi hadjárata számos politikai jellegű változást eredményezett, az etnikai erőviszonyokat azonban minimálisan befolyásolta. A XI. század közepére az orosz állam és a steppe közötti határt a kunok visszaállították, s ezt követően a határ — habár lassan, — de észak felé tolódott el, egészen a XVI. századig, amikor az erőviszonyok megváltoztak az oroszok javára.

A fentebb ismertetett helyzet közismert, habár még nem teljesen elemzett. Vitathatatlan, hogy egy nép ereje vagy gyengesége virágzó vagy hanyatló gazdálkodásában rejlik, de mivel magyarázhatjuk a gazdálkodásban mutatkozó fellendüléseket és depressziókat a naturális gazdálkodás, az egyszerű áru-termelő gazdálkodás viszonyai között? S itt jön segítségül a fizikai geográfia, azaz a történelmi idők klíma-változásait kutató tudományág. Ismeretes, hogy állandó az a hőmennyiség, amelyet a föld évente a naptól kap, a klíma változásai pedig csupán annak a csapadékmennyiségnek a mértékétől függenek, amely a bennünket érdeklő területeken megfigyelhető. V. N. Abroszov ismerteti a steppei és az erdő-zónák egymástól eltérő csapadékviszonyait. Kiderült, hogy ha a steppéken fokozódik a csapadékmennyiség akkor az erdős zónában száraz telek és forróbb nyarak vannak. És megfordítva, ha a közép-oroszországi erdőkben lassú eső hullik, télen pedig szüntelen az olvadás, akkor a steppéken tartós szárazság alakul ki. Az ilyen periódusok változnak s tartamuk⁹ a bennünket érdeklő időszak esetében évtizedekben számlálhatók (50—200 év).

Ezzel magyarázható a folyóvölgyek éghajlatában bekövetkező változások jellege: ha az erdős zóna csapadékos, akkor a Dnyeper, a Don, a Volga és az Ural vízhozama növekszik, a Kaspi-tenger szintje is emelkedik, amelyet 81%-ban a Volga táplál. Ilyenkor a folyóvölgyek oázisokká válnak a naptól kiégetett steppéken. Ha viszont a steppét éri a csapadék, akkor a folyók

⁸ Л. Н. Гумилев: Хазария и Терек. 79. 1.

⁹ L. N. Gumilov: La fluctuation du niveau de la mer Caspienne. Cahier du Monde russe et soviétique. 1963. 3. 331—366. 1.

elsékélyesednek, a Kaspi-tenger vízszintje pedig csökken. Ennek következtében a delta-vidék kiterjedése növekszik, a VI. században pl. majdnem Mangis-lakig terjedt.

Az éghajlat évszázados ingadozásai és a Délkelet-Európát benépesítő lakosság naturál-gazdálkodása közötti kapcsolat tagadhatatlan. A steppék csapadékossága és az erdővidéki szárazság azt az optimális feltételt nyújtja, amelynek közepette mindenki nyer, hiszen az erdei mocsarak nem alkalmasak a földművelésre. Amikor az erdők csapadékosak, vesztenek a steppei nomádok, viszont nyernek a Don völgyének lakói, ahol széles teraszokat találunk. Az Alsó-Volga vidék lakói számára viszont ez bajt hoz, mert a Kaspi-tenger száz és száz kilométernyi területen előnti a sík partokat, pusztulásra ítélve az „orosz Németalföld” földművelő kultúráját. Kísérreljük meg tehát az imént ismertetett szempontok ismeretében megvizsgálni a VII. századi délkelet-európai népek kapcsolatait.

A IV. századtól vette kezdetét a steppe-zóna intenzív csapadékellátása. A hun akácírokat 463-ban megverő bolgár törzsek a Fekete-tenger egész partvidékét uralmuk alá vetették. Uralmuk 570 körül tartott, amikor leigázták őket a törkök. Ebben az időben nőtt meg a kazárok jelentősége, akik az akkor hatalmas Volga delta-vidéken, valamint a Terek bal partján éltek. A Terek deltája abban az időben nem volt alkalmas az állandó letelepedésre, mivel a Terek, mint minden folyó, amelyik szélességében szeli át a síkságot, sok ágra szakadt, és hatalmas területeket önt el, különösen a fokozott insolatio idején, amely a kaukázusi jégtakaró olvadását váltja ki.

A Terek völgye és a Volga deltája növényzetben gazdag területet képeztek, amely telve volt kertekkel, szőlőültetvényekkel, halászatra alkalmas területekkel, a környező zöldelő steppék pedig jó legelőül szolgáltak a jószág számára. A Don völgye a fenti két vidékhez viszonyítva más képet mutatott, mivel a folyó alacsony szintje következtében a felső teraszok a steppék bioszférájához tartoztak, azaz a nomádok sajátították ki azokat, a helyi lakosság pedig szorosan a part mentén húzódott meg. A Don-vidék a Kazár Birodalom periferiáját képezte.

A fenntebb ismertetett helyzet egészen a X. század kezdetéig állt fenn, s ezen idő alatt a szlávoknak sikerült megtelepedniük az Okáig és a Volga felső folyásáig terjedő területeken, északkeleten visszaszorították az erdei vadász finn törzseket.

A X. században a csapadékos zóna észak felé húzódott és ez újabb következményekkel járt. A Kaspi-tenger szintje 3 métert emelkedett, elérte a XX. század közepének szintjét (absz. mélység —28 m). A kazár földek jelentős része víz alá került, esődbe jutott a kazárok gazdálkodása, ami megkönnyítette a kazárok 965-ben bekövetkezett vereségét. Keletről a Fekete-tenger vidékére húzódtak a szárazabb éghajlathoz szokott nomádok. A magyarok Pannóniába mentek, ahol a csapadékhullás egyidejű csökkenése a nedves Duna-menti steppét a Donyec-menti és a baskír steppék korábbi viszonyaihoz tette hasonlóvá. A polján és különösen a szeverján keleti-szláv törzsek dél felé húzódtak, az Azovi-tenger partjaihoz, a drevljánok, a radimicsek és a vjaticsek pedig a gazdasági depresszió állapotába kerültek, ami a kijevi fejedelmek számára megkönnyítette a törzsek leigázását, akik maguk aligha álmodtak arról, hogy adót fizeszenek és valakinek engedelmességesjenek. Ugyanakkor viszont megnőtt a Don jelentősége és itt kissé kitérünk az etnográfia, helyesebben az etnogenezis területére.

A VIII. századig a kazárok viszonylag monolit népet alkottak. A bizánciakkal és a muzulmánokkal való állandó kapcsolataik eredményeként sokat kölcsönöztek mindkét kultúrából. Ezt elősegítette a pravoszláv vallás terjesztése nyugaton, s az iszlámé keleten, miközben mindkét vallás sok új hívőt szerzett magának a kazárok körében. Az a tény, hogy Itilben egy zsidó közösség ragadta magához a hatalmat, megfosztotta a tulajdonképpeni kazár tradíciókat a külföldi hatásokkal szembeszegülni tudó ellenálló erőttől, s így a X. századra a kazároknak két csoportja alakult ki: pravoszláv kazárok a Terek és a Don vidékén, továbbá muzulmánok a Volga vidékén. Felettük egy csekélyszámú és zsoldos csapatok fegyvereire támaszkodó zsidó közösség állt, alattuk pedig az elmaradott, s a leginkább magatehetetlen lakosságnak az az egyre gyűrűlő része, amely a Szvjatoszláv-féle vereség után a muzulmánok karjaiba hullott.

A széttagolódásnak ugyanez a tendenciája érvényesült a X. században megfigyelhető politikai konszolidációnál is. A Volga-vidék Horezm, a Terek és a Don vidéke viszont orosz befolyás alá került. A XI. században Sarkel és Samkerc kazár városok helyén orosz erődítmények jelennek meg: Bjelaja Vezsa és Tmutorokan. Oroszországban a kereszténység felvétele igen megkönnyítette a nyugati kazárok és az oroszok egybeolvadását, mivel a pravoszláv törvény szerint keresztény nem köthetett házasságot másvallásúval. Ennél fogva a kazár nők csak ágyasai, de nem feleségei lehettek azoknak az úzoknak, besenyőknek és kunoknak, akikről fentebb szóltunk. Ezenkívül maguk a nemzeti-törzsi rendben élő nomádok sem kívánhatták olyan idegenek befogadását saját soraikba, akik — a nemzeti jog szerint — részesedést nyertek volna a közös nemzeti tulajdonból, azaz részesedtek volna a földosztásnál, a zsákmány felosztásánál stb. Az orosz szlávokkal való egybeolvadásnak pedig nem volt ilyen akadály, s így a X. század végére a szláv nyelv — mintegy nemzetközi nyelvként — terjedt el egészen a Kaukázus láncolatáig (Al Bekri).

Más szavakkal, itt olyan etnikai divergenciát figyelhetünk meg, amely a kialakult történelmi helyzet hatására, a kezdődő folyamatot elősegítő helyi klímaváltozás nyomán bontakozik ki. A XI. században a helyzet gyökeresen megváltozott.

A X. századig a kumákok vagy kipesakok az Irtis felső vidékénél éltek, vízben viszonylag gazdag steppéken, és nem hatoltak be az Aral-környéki szárazabb területre. A XI. században a csapadékvonala ismét délre helyeződött át s a korábban kiszáradt steppék újra kizöldeltek. Ekkor a kumákok elfoglalták az egész eurázsiai síkságot, legyőzték és kiszorították onnan a besenyőket. Még az orosz fejedelmeknek is száz esztendőre volt szükségük ahhoz, hogy feltartóztassák az oroszul poloveceknek nevezett kumákok (kunok) nyomását. Különösen a Don alsó vidékénél és az Észak-Kaukázusban vertek erős gyökeret a kunok, ahol a steppe flóraállománya azonos volt az Irtis felső partvidékének (Zajszantól, a Barabai steppétől délre) növényzetével. Erejük azonban nem volt elegendő ahhoz, hogy megbirkózzanak a kazárok utódaival.

A Volga deltáját, a mély és gyorsfolyású vizeknek ezt a labirintusát olyan sűrű nádasok szegélyezik, hogy azon csak a vadsertés képes áthatolni. A rétek mocsarakkal váltakoznak, s ez a vidék nem kedvez a lovas harcmódnak. Télen a vékony jég könnyen beszakadhat a ló és lovasa alatt, a steppék csapadékos válásának idején, a XI—XII. században a Kaspi-tenger vidékén enyhe telek jártak. Ezek a geográfiai sajátosságok magyarázzák azt, hogy 965-ben Szvjatoszláv miért elégedett meg a kazár fővárosok lerombolásával és miért nem pazarolta erejét annak a deltavidéknek a meghódítására, ahol a

kazárok a XIII. századig éltek. Az utolsó említés róluk 1246-ból származik, amikor Plano Carpini¹⁰ találkozott velük. A volgai kazárokat nem a steppei népek tették tönkre, hanem a Kaspi-tenger hullámai, mivel a tenger szintje a XIV. század elejére 14 méterrel megemelkedett a VII. századhoz képest. A kazárok területének csaknem egésze víz alá került és a nép kénytelen volt szertevándorolni, maradékaik pedig az Arany Horda etnikai konglomerátumában¹¹ tűntek el.

A Tereknél a védelmi feltételek kedvezőtlenek. A valamelyes megbúvási lehetőséggel szolgáló partmenti erdő a parttól mindössze 5—7 km-re terjed, s a kártékony rovarok nagy tömege miatt az erdőben nem lehet hosszabb ideig tartózkodni. Ezért a kazárok utódai a Kaukázus hegyvonulat nyúlványaihoz vándoroltak azzal a szándékkal, hogy a veszély elmúltával majd visszatérnek a hazai tájakra. Ezt könnyen megtehették, mivel a nogáj homokos területek déli pereme homokpuszta, ahol a nomádok nem tudtak legeltetni, azért ott meg sem telepedhettek.

A védelmi lehetőségeket illetően a Don völgyében következő a helyzet. A széles, árterület feletti teraszokat lombos és tűlevelű erdők borítják, ahol az év csapadékos részében sok a pompás kis rét, tisztás, a sekélyvizű tó és ér. Itt szintén könnyen meg lehet bújni a folyóvölgyeket körülvevő széles, kiszáradt és agyagos steppek felől közeledő ellenség elől. Innen erős ellencsapást lehet mérni az ellenségre, a csaták után pedig könnyű megőrizni a saját erők sérthetetlenességét. Annak, aki a helyi lakosságot engedelmességre akarta bírni, túlsúlyban levő erőket kellett a hatalmas térségre bevetnie, a kunok azonban ilyen lehetőségekkel nem rendelkeztek.

A kunok háborúi azonban kegyetlenek voltak. 1117-ben az orosz lakosság elhagyta Bjelaja Vezsát, a jelenlegi Cimljánszki-tenger helyén álló erődöt. A természeti viszonyok itt megkönnyítették a kunok győzelmét. Bjelaja Vezsa árterületen, egy nagykiterjedésű réten állt, amelynek nagy részét áradáskor a Don elöntötte. A kunok lovassága itt szabadon manőverezhetett. Ámde a doni erdőségekben a helyi lakosság átvészelte a nehéz időket, megőrizte függetlenségét. Ezt a lakosságot nevezték a XII. században „brodnyik”-nak. Ez az elnevezés először 1147-ben jelenik meg a Hypatius-féle évkönyvben.

A brodnyikok oroszul beszéltek és a pravoszláv hitet vallották. A korabeli évkönyvírók azonban sohasem azonosították a brodnyikokat az oroszokkal.¹² 1227-ben IX. Gergely pápa misszionáriusait „in Cumanis et Brodnic terra vicina” küldte. IV. Béla magyar király 1254-ben kelt levelében felsorolja Magyarország ellenségeit: „Rutheni, Comani, Brodnici”, vagy „Ruscia, Comani, Brodnici, Bulgaria”. A XIII. században úgy tartották, hogy a brodnyikok és az oroszok — két különböző nép. Sajnos, a források a brodnyikok származásáról nem közölnek részletes adatokat.

Vegyük azonban a közvetett adatokat: a XII. században Bjelaja Vezsa romjain vályogtéglából település épült.¹³ A település olyan volt, mint a Terek menti település. A doni szőlőtermelés a Terek vidékéről származott. A Donnál a juhok lassanként kiszorították a szarvasmarhát, a juh a kazárok legkedveltebb állata volt, áldozati állatként is nagy szerepet játszott.

¹⁰ Путешествия в восточные страны Plano Карпини и Рубрука. М., 1957. 57. 1.

¹¹ А. Алексин, Л. Гумилев: Хазарская Атлантида. Азия и Африка сегодня. 1962. № 2, 52—53. 1.

¹² В. Ф. Минорский: История Ширвана и Дербенда X—XI. вв. М. 1963. 151. 1.

¹³ М. И. Артамонов: ук. соч. 453. 1.

Nézzük meg most azokat a változásokat, amelyek a bennünket érdeklő időszakban az éghajlati viszonyokban bekövetkeztek. A X. század a steppe ideiglenes kiszáradásának korszaka. A Terek völgye pl. többet szenvedett a szárazságtól, mint a háborúktól, a Don völgye viszont egyáltalán nem szenvedett kárt, mivel a Don az erdős zónában ered, ahol a csapadék mennyisége fokozódott.

Világos, hogy a Terek-völgyi kazárok a Don mentére vándoroltak, bár egy részük a helyén maradt és a kaukázusi hegygerinc nyúlványán, a Grebeny lábának vidékén folytatta földműves gazdálkodását. A brodnyikok tehát szláv-kazár keveréknép, a kazárok utódai. Amíg a kijevi fejedelmek a kun kánokkal harcoltak, a brodnyikok az oroszokat segítették, amikor pedig az oroszok és a kunok egyezsége léptek a tatárok ellen, a brodnyikok 1223-ban Szubutaj-bagadurt segítették győzelemhez a Kalka mellett lezajlott csatában. Az Arany Horda kánjai értékelték a nekik nyújtott segítséget és megengedték, hogy a brodnyikok nyugodtan éljenek a Don és a Terek mentén. A XVI. századtól a brodnyikok utódait türk szóval kozákoknak kezdték nevezni.

Általános az a nézet, hogy a kozákok — orosz parasztok, akik az „opricsnina” szörnyűségei elől menekültek a Don vidékére. Valóban, a kozákok jelentős része így alakult ki. A Don vidékére húzódó szökevények azonban nem a pusztaságba mentek, hanem a sajátjaikhoz. Ezért is születhetett a híres közmondás: „a Dontól nem adnak ki senkit.”

Elképzelhető, hogy Robinson Crusoe (avagy prototípusa) megélt egy lakatlan szigeten, sőt, sikerült meg is védenie magát egy csomó indiánnal szemben, igaz, tűzfegyver segítségével. Hogyan maradt azonban életben az az orosz paraszt, aki számára szokatlan természeti környezetbe került, s amikor a Fekete-tenger menti valamennyi vízvázalstó steppét a nogájok uralták, akik azzal foglalkoztak, hogy embereket raboltak s rabszolgának adták el őket. Kizárólag a szökött parasztok elmélete alapján nem lehet megmagyarázni a kozákság kialakulását, mert felmerül a kérdés, hogy az a moszkvai kormány, amelynek annyira szüksége volt adófizetőkre, miért engedte, hogy alattvalói a határon túlra menjenek, amikor egyetlen lovascsapat annyi fegyvertelen menekültet foghatott el, amennyit csak akart. Végül, ahhoz, hogy a szántó-vető földműves harcossá és vadásszá válják, idő és gyakorlat szükséges. Minden jel szerint a Donnál már előzőleg kialakultak azok a helyek, ahol a jövevény hozzászokhatott az új életkörülményekhez és az új életmódhoz. A XIII—XVI. század során ott éltek a brodnyikok utódai, akik küzdöttek a steppével és soraik feltöltésére szívesen fogadtak jövevényeket. Szívesen fogadták soraikba az azonos hiten levőket, az első időkre szállást, kiképzést, valamint a nogáj murzákkal és az orosz bojárokkal szemben védelmet biztosítottak számukra. E sorok írójának 1965-ben a cimljánszki homokpusztán sikerült egy ilyen korból származó települést felfedeznie. Ez már akkor történt, amikor a kazár kutatással foglalkozó expedíció befejezte tevékenységét. A Don-mellék első, árterület-feletti teraszát elárasztó Cimljánszki-tenger partján homokos sáv húzódik, amelyet a környező steppéktől a harmadik, árterület-feletti széles terasz választ el és a Don-völgy régi (a Cimljánszki-tenger feltöltése előtti) tájképnek a maradványát képezi.

Nehéz elképzelni ennél áldottabb helyet. Itt még a száraz években is a talajvíz kb. 1 méter mélyen van, a növényzet gyökérrendszere tehát könnyen jut nedvességhez. Itt nem csupán nyírfát és fűzfát, hanem hatalmas tölgyeket is találunk. Az egyik, a szél által letisztított területen, amely egyébként igen kis ki-

terjedésű volt (17×14 m), szétszórt cserépedény-töredékeket találtunk, köztük feltehetően tűzhelyből származó porózus kő töredékét is. Ez egy telephely, meglehetősen csupán egyetlen ház maradványa volt, amely nem túlságosan korai időből származhatott.¹⁴ Az edények nagy részét kézzel formázták. A kiégetés erős, bár nem minden edény volt tökéletesen kiégetve, sőt, egyes töredékekben szemmel látható volt a sötétszürke agyag. Egyes cseréptöredékeken piros festéknymok voltak, másokon viszont párhuzamos karcolt díszítő vonalak. A cserépedényeken mind az úz, mind a tatár cserépedények nyomai világosan felismerhetők, ami a ház használatának idejét a X—XV. századra teszi.

Az orsó végére szerelt orsógomb lelet arra utal, hogy nem katonai telephelyről van szó, mert ott az asszonyoknak nincs idejük arra, hogy gyapjút fonjanak. Ez a brodnyikok egyik állandó letelepedési helye lehetett, nem messze attól a mélyebben fekvő területtől, ahol manapság nyírfák és nyárfák nőnek, a talajvíz pedig 1/2 méterre van a felszíntől. Az edények kézzel formálását a következővel magyarázhatjuk. Az állandó háborúk viszonyai közepette a kevés számú fazekas nem tudott elegendő edényt készíteni, s a brodnyikok úgy segítettek magukon, ahogy tudtak. Nem mond-e ellent elképzeléseinknek az, hogy egy nagyhatalom — az Arany Horda — saját területén megtúrt egy olyan idegen testet, mint a brodnyik-kozákokat. Nem! A brodnyikok nem a tatár kánok, hanem a nogáj hordák ellenségei voltak, amelyek állandóan felkelésekkel nyugtalanították Batu kán gyengülő utódait. Maga a „nogájok” elnevezés a Nogáj híveit jelenti. Nogáj pedig a XIII. század végén harcot indított az Ázsiából érkezett mongolok ellen. Nogáj hadseregét nagyobbbrszt a kunok és egyéb, a mongolok által leigázott, s ezért a mongolokat gyűlölő törzsek utódai cepezték. Nogáj vereséget szenvedett a Tohta-kán megerősítésére érkezett orosz csapatok segítségével. Nogájt egy orosz harcos ölte meg. Nem rendelkezünk közvetlen tanúbizonyságokkal arról a szerepről, amelyet a tatárok belső háborúi során a brodnyikok játszottak, az események logikája azonban azt súgja, hogy az Arany Horda kánjai a brodnyikok természetes szövetségesei voltak, míg a lázadó nogájok — ellenségei.

Ez a stabil kollízió fennmaradt az Arany Horda bukása után is, akkor, amikor a steppéken az anarchia lett úrrá, mely anarchia kezére játszott a teljes függetlenségre szert tett brodnyik-kozákoknak. 1538-ban pl. Moszkvából a következőket írták válaszul a nogáj murza panaszaira: „A síkon sokféle kozák jár: kazániak, azoviak, krímiek és más egyéb haszontalan kozákok. S mi a végeink kozákjai velük keverednek, s együtt járnak: ezek az emberek nekünk is tolvajok, s nektek is tolvajok.”¹⁵

A továbbiak során aztán a moszkvai kormánynak sikerült közös nyelvet találnia a doni kozákokkal, határőrökké változtatta őket az Oroszország ellen irányuló tatár támadásokkal szemben. Tudjuk, hogy Rettenetes Iván hadvezérei találkoztak a Tereknél a kozákokkal az asztrahányi kánság meghódítása után (1556), és tartós szövetséget kötöttek velük a nomádok és a kaukázusi hegyi lakók ellen.

Mit látunk tehát? Változnak a népek, a köztük levő viszonyok azonban állandóak. Ezt az állandóságot azzal az algebrai képlettel fejezhetjük ki, amelynél a számlálót a folyóölgyek lakossága, a nevezőt pedig a steppék lakossága képezi.

¹⁴ Л. Н. Гумилев: Хазария и Терек. 81. l.

¹⁵ Тоже, 84. стр.

L. N. GUMILEV
Les Descendants des Kazares.

(Le problème de la distribution des condensations atmosphériques et de l'ethnogenèse dans le sud-est de l'Europe au cours des VII—XVIe siècles)

Résumé

Dans son étude, l'auteur examine l'effet des périodes sèches et pluviales sur l'histoire médiévale du Sud-Est de l'Europe.

Il constate que le long des grands fleuves de l'Europe Orientale une agriculture intensive avait eu lieu même pendant les périodes sèches pour la zone méridionale. D'autre part, sur les steppes entre les fleuves, des peuples nomades s'étaient occupés de l'élevage. Les peuples des deux zones complémentaires avaient eu besoin l'un de l'autre, pourtant il existait un état d'hostilité permanente entre eux.

Pour les Kazares vivant aux régions du delta de la Volga la période pluviale de la zone méridionale était favorable, parce que la baisse du niveau d'eau de la mer Caspienne avait libéré de terrains cultivables de grande étendue.

Les relations entre les Kazares agricoles de la région de delta de la Volga et les nomades de la steppe était hostile. L'affaiblissement économique et la chute du Kaganat Kazare était causé, outre la pression militaire qui s'appesantissait sur lui, par l'arrivée de la période pluviale des zones forestières. L'accroissement précipité du débit de la Volga avait élevé le niveau d'eau de la mer Caspienne et des territoires fertiles kazares furent inondés.

Selon l'auteur, les Kazares, convertis partiellement à la foi pravoslave, sont les «brodniks», qui ont formé le noyau des Cosaques de Don. Ceux-ci sont parus sur la scène de l'histoire à partir du XVIe siècle.

LEHEL KÜRTJE.

I r t a : Deme Albert (Németország).

Az utóbbi két évszázad alatt Lehel kürtjéről sok vita folyt. Még hangszer-mivoltát is tagadták. Ipolyi Arnold püspök nem kürtnek, hanem áldozati ivószarunaktartotta. A jászok, különösen a "b i r i n y i e k" ünnepi alkalmakkor, vagy amikor valaki nevezetes személyt "j á s s z á a v a t n a k", valóban isznak a tülökbe illesztett arany kupacskából.

Ennek ellenére vitathatatlanul hangszer; vadászkürt. Sokáig élt az a monda is, hogy egyedül csak Lehel vezér volt képes megszólaltatni és halálával akürt megnémult. Ezt a hiedelmet 1893-ban Káldy Gyula oszlatta szét azzal, hogy hatalmas riadót fújta rajta.

Legtöbb vita azonban a krónikáinkban szereplő Lehel vagy Leel vezérrel való kapcsolata körül forogott. A múlt század végéig egyszerűen csak "j á s z k ü r t" volt a neve és vele ellentétben az ausztriai molcki bencés apátság 'kincsei' között mutogatták egy iromba ökörtülköt "Lehel-kürtje" gyanánt. Ez azonban szakértőknek a véleménye szerint alig-alig volt 200 éves, amikor a budapesti Nemzeti Múzeum 1816-ban megvásárolta.

A jászberényi kürtöt a köztudat szerint először Molnár Ferenc jász-kún kapitány mondta Lehel-kürtjének az 1788-ban Bécsben kiadott magyar "Jászberény városában lévő Leel kürtjének vagy jász-kürtnek esmérete" és a következő évben, 1789-ben latin "Notitia cornu leelis." című könyveiben. Jellemző a korra, hogy a magyar kiadás négyszer, a latin háromszor megismétlődött. De az is jellemző a korra, hogy már akkoriban nagy ellenlábasai támadtak a kürt-mondának. A lehangosabbat Décsy Antalnak hívták és Miskolcra majd Kassáról lövöldözte gúny-nyilait Jászberény felé 1814-ben megjelent munkájában "Friss és legújabb előadás a jászokról és kürtjokról" és a következő esztendőben "A jász-, vagyis ijász-kürtön levő metszésekről" c. könyvével. Lényegében inkább vetélkedésnek látszik Miskolc és Berény között ez két "kisdud könyve" a jelzett szerzőnek, hiszen érdemlegeset ő sem tudott felderíteni.

A Milleneum alkalmával Szendrei János vette fel a kürtöt a "Magyar Hadtörténelmi Emlékek" nagyszabású gyűjteményébe. A nemzeti ereklye leírása a közönség ellenszenvét váltotta ki, amit Thaly Kálmán a Századok 1896. 9. füzetében kifejezetten a nyilvánosság elé tárt. Idézve Szendrei szavait: "A jászberényi kürtöt először Molnár Ferencz jász-kún kapitány mondta Lehelének, 1788-ban megjelent füzetében... s Molnár Ferencz eme m e n d e m o n d á j a (?) úgy meggyökeresedett a köztudatban, hogy ki sem lehet irtani..."

Szendrei Thaly Kálmánban kemény ellenfelére talált, annak ellenére, hogy a "hivatalos" tudományos világ 'romantikusnak' tartotta a nagy Rákóczi szakértőt.

De halljuk, lássuk a vitát!

Ekkép ír dr. Szendrei, a kinek, mint látszik, nincs tudomása arról, hogy bizony ezt a nevezetes kürtöt már sokkalta régebben, sőt épen száz évvel azelőtt is, úgymint 1688-ban, és pedig hivatalos actákban, *Lehel kürtjének nevezték*, s így Molnár Ferencz jász-kún kapitány minden vád alól fölmentendő. Az idevonatkozó adatok már 1873, s illetőleg 1881 és 1882 óta, elterjedt kiadványokban közzé téve, közkezen forognak, úgy, hogy csodálkoznunk kell azon, hogy dr. Szendrei úr figyelmét elkerülték.

A híres jász-kürt a XVII-ik században a *fejedelemi Rákóczi-ház munkácsi kincstárába került*; Thököly Imre vitette-e oda megmentés, biztosabb megőrizés céljából a megelőző viszontagságos években?²¹⁾ vagy még korábban, talán a Rákóczi Györgyök, vagy Rákóczi Zsigmond még mint egri főkapitány révén, avagy a Báthoryak, Dobók kincseivel került oda? . . . homály fedi; de annyi bizonyos, hogy az 1685—88-iki ostrom idejében már Munkács kövarában vala ez az ereklye, és mikor a vár 1688. január 17-kén Carafának kaput tárt, Munkács hőselkű úrasszonya Zrínyi Ilona, ezen év márczius havában a Rákóczi-árvák tömérdek kincseivel együtt ezt is Bécsbe vitette. Itt készülének aztán el april elején-e drága értékek és ereklyék lajstromai s becslései, az árvák édes anyjának, gyámjuknak Kollonich cardinálnak, bizalmi emberüknek gr. Csáky István országbirónak, Rákóczi Juliánka hercezkisasszonynak, s a cs. k. udv. főhaditanács Melmeke nevű biztosának jelenlétében, két szakértő bécsi becsmester által. A műtörténeti szempontból nagyérdekű e terjedelmes összeírás eredeti latin példányát a gr. Csáky-család löcsei levéltárában (CCC. fasc. 206. nro 5.) *Thaly Kálmán* fedezte föl, és lemásolván, még 1873-ban kiadta a magy. tud. Akadémia Monumentáiban, (Script. XXIV. köt. 2-ik db. 370—386. l.) »Conscriptio rerum mobilium Rákóczi-ano-Orphanorum, coram Eminentissimo Principe Domino Cardinale à Colonicz etc. Anno 1688. die 2-da Aprilis et subsequ. in Civitate Vienna facta et celebrata.« Egykorú magyar és német nyelvű fordításai pedig megvannak az orsz. levéltár kamarái osztályában, Acta Neo-Reg. fasc. 770. nro 58.

Mind a három példány megemlékezik a *Lehel kürtjéről*; az eredeti latin példány az idézett kötet 376. lapján ekképen:

»Unum cornu quasi venatorium, a Duce Hungarorum condam Lehel remansum.« (Értéke a bécsi becsmesterek szerint, — nyilván csak az elefántcsont-értéket vették, — 18 rh. forint.)

LEHEL VEZÉR KÜRTJE A JÁSZBERÉNYI MÚZEUMBAN.
THE HUNTING HORN OF LEHEL FROM JASZBERENY.

A magyar példányban: »Egy régi, magyaros kürt, Lehel herczegé.« És a németben: »Ein alt-Hungarisch Jägerhorn, von Hungarischen Herzog Lehel.«

Thaly utóbb az összeírást ismertette, mind e három nyelvű bejegyzést közölte a »II. Rákóczi Ferencz ifjusága« cz. munkájában; I-ső kiadás, 1881, s II-odik, 1882; itt a 109. l., a jegyzetben. Nem mondhatni tehát, hogy a dolog el lett volna rejtve, mert íme háromszor is megjelent.

Hogy pedig ez a Rákóczi-kincstárbeli »Lehel kürtje« a jászberényivel azonos, — kétségbe alig vonható. Sőt, igen valószínű, hogy Kollonich cardinál ajándékozta azt vissza a tulajdonjogukat igazoló jászoknak, — a kiket éppen ő vetett zálogba a német-lovagrendnek, — *némi vígasztalásul*. Avagy, ha nem a hírhedett bíboros, akkor maga II. Rákóczi Ferencz fejedelem volt későbbben a visszaajándékozó, elismerésének jeléül, a jászok és kunoknak hozzá való hűséges ragaszkodásáért, szabadságharczának kezdetétől fogva. Az acták még föllelhetők lennének talán.

Akármit volt légyen, is azonban a dolog: ezek az itt idézett adatok a jászkürt történetének és irodalmának ismertetésénél nem mellőzhetők, mert száz évvel régiebbek minden eddiginél. —

A CSODÁS VADÁSZAT.
THE MIRACULOUS HUNT. (Gyula László.)

Thaly Kálmán - vagy mint vitairataiban önmagát nevezte: Bujdosó Bálint és társai legjobb tudása sem tudta azonban megváltóztatni a hivatalos tógások megkövesedett véleményét a Lehel kürt eredetisége felől. Mindössze annyit értékel vele, hogy a kürtnek Lehel nevéhez való kapcsolását időben több mint száz évvel előre dátumoztatták.

A viták a kütről még ma sem aludtak el egészen. Főként a kürt-palást nagy-szerű metszetei és domborított faragásai okozták és okoznak fejtörést a kutatóknak. Nem tudnak megegyezni az ábrázolt jelenetek értelme és jelentése felett. Ezekről a teóriák egész sora alakult ki Décsy Antaltól László Gyuláig. Az első tudós manicheus szertartási jeleneteket vélbennük felismerni, László professzor pedig legújában a következőket írja "Hunor és Magyar nyomában" c. könyvében: "A kürt valójában - bár észak-balkáni vagy éppenséggel hazai származású mester munkája a X. század eleje tájáról - bizanci császári ünnepi játékok számára készült. E játékok megkezdésére adott jelt a kürtész. A kürt palástjára a mester szinte ráfaragta az ünnepi játékok "műsorát"... De még maga László Gyula sem biztos ebben a véleményében, mert egyszeriben kéznél van nála egy másik változat is: "... lehetséges, hogy a Lehel-kürt szarvasvadászata sem egyszerűen az ünnepi játékok műsorát idézi fel, hanem talán az említett Krisztus-legendák egyikét..." "Nehéz is lenne végső szót, vitathatatlan itéletet mondani az ügyben. A titokzatos kéz-szimbólum azonban mitológiai távlatokra is int a történelmi események, régi udvari szertartások mellett. S ez még csak nehezíti a végső megoldást.

Minket most nem is ez nyugtalanít, Annyi vita után meddő kísérlet lenne, de erőltetés is egyben, ha ilyen irányban foglalkoznak a Lehel-kürttel. Ez esetben nem magyar részről kaptam az indítékot, hogy a jeles nemzeti ereklye irodalmát átböngésszem... Mert ez is van. Böven. B e n d a K e l e m e n u. i. - bár eléggé hazai hangzik is a neve, - cseh műtörténész, régész és műbecslő egyszemélyben és legújabb könyvében, amely a világ minden kultúrnyelvére fordítva megjelent, foglalkozik - hasonlat formájában - a Lehel-kürttel. A könyv teljes címe - az angolét közlöm - "Ornament and Jewellery" (Archeological Finds from Eastern Europe) 1967 Prague. Gyönyörű luxuskiadás, de minden oldala egy-egy remeke az avar ötvös művészetnek. A szerzője ugyan "morva" művészet ismertetése céljából bocsátotta útjára a kötetet és itt-ott az 'avar', 'sasanida', 'mezopotámiai' hatásokról is szólesik, de a főcél nála az ősi morva hatás bemutatása az ásatásokból előkerült ősi ékszerekről, ötvösrekekről, faragványokról...

Benda K. tartja a "jó szomszédi viszonyt" magyarországi szaktársaival. Nem mond ő sem végső döntést sok ügyben. Így a "jászberényi vadászkürt" esetének megoldását is másokra hagyja. Nem kutat ő a faragómester szándékai után, hogy vajon mit is akart ezzel-azzal ábrázolni. Ő csak annyit állít, hogy a Mikulcice közelében talált ékszerek közül a szarúkorongocska faragója! the local craftsman from Great-Moravia, has considerably deformed the post-Sassanian motif", amely korongocskának a leírása a következő: alig 4 és fél cm. átmérőjű felületének egyik oldalán feltéredre ereszkedett íjászt ábrázolt. A íjász haj- és szakállviselete, valamint a fesszes íjj, keleti hatásokra utal. A korong másik oldalán egy űzött, de fejével visszafelé forduló szarvast ábrázol, melynek a hátán egy madár ül... Ezt a leírást a, nevezett műtörténész, Benda Kelemen mondja jelzett könyvében.

DOMBORMÚ ÁBRÁZOLÁSOK A LEHEL - KÜRTÖN.
 THE ILLUSTRATION IN LOW RELIEF OF LEHEL - HORN'S.

IJJÁSZT ÁBRÁZOLÓ SZARÚKORONG MIKULCICÉ-BŐL.
THE HORN MEDALLION SHOWING A BOWMAN FROM MIKULCICE.

A szerző, hogy a lelethez analógiákat keres, azzal csak az általános gyakorlatot követi a mesterek feltárásának megkönnyítésére. S Benda úgy találja - nem egészen alaptalanul - hogy a 'the hunting horn from Jász-Berény, Hungary' is nagyon hasonló a lelethez és a faragás módszerei teljesen azonosak.

Ugyan ezt a hasonlatosságot és a készítés, faragás módjában azonosságot fejez fel a szerző a Lelenky-ben talált ezüstplakán is. Itt is menekül a szarvas és a hátán ragadozó madár ül. Ezt a szerző így írja le: "a stag hunted by a bird of prey". Az 'analógia' itt a jászberényi kürt. A mester is 'probably from Great Moravia' ami azt jelenti, hogy 'morva'. Ugyanigy a Lundenburg mellett talált szarvasos motívumok is a jászberényi kürtökhöz hasonló "illustration of a legend of a miraculous hunt" jelenetét ábrázolnak. A mestere ennek a faragványnak szintén 'nagymoráviai'. Az avar lehetőségéről nem nagyon esik szó, bár a könyv illusztrációi "keleti jellegűek". Csak úgy felbuggyannak Nagy Moráviában... A föld alól...

Benda Kelemen nevét sem említi, sem a nemzetközi régészet nem 'nagyon' ismeri. Legalább is nem annyira, mint a valóban világhírű László Gyuláét. S vajon miért szerények világhírű magyar tudósaink, régészeink annyira, hogy csak egy magyaroknak, magyarul írt népszerűsítő munkában mint egy közbeszúrt mondattal jelzik - a kürt bár észak-balkáni vagy éppenséggel hazai származású mester munkája...

RESUME.

THE HUNTING HORN OF LEHEL. Albert Deme.

A carved, ivory hunting horn, dating from the 9th-10th centuries is one of the oldest national relics of Hungary. It portrays wondrous mythological scenes, whose meaning is heatedly discussed and argued to this present day. This horn belonged to Lehel, or Leel, chieftain of the Magyar's, who was captured by the German armies in 955 A. D. and was hanged in Regensburg from the so-called Magyar gate. Before he was executed, his last wish was to sound once more his favorite hunting horn. He played his farewell, and then with a sudden movement broke Conrad's, the German Emperor's head, with the following words: "Precede me to the next world, so you may be my servant there." This can be found recorded in the Hungarian chronicles of the 13th century.

The author, in his studies, questions whether the carvings could possibly have been done by the Avars? This supposition is based on the studies of Clement Benda, who states that the work is from the region of Great Moravia.

The author also questions what the carvings could mean? According to his opinion, it portrays a legend of a miraculous hunt.

This anecdote of Lehel's hunting horn originates without question from the Avars and not the Slavs.

Ġuwainī's Bericht über die Bekehrung der Uiguren.

Prof. Dr. JOS. MARQUART

Berliner Sitzungsberichte der phil.-hist. Classe, 23. Mai 1912.

In der Ursprungslegende der Uiguren bei Ġuwainī¹ lesen wir, der Urkönig der Uiguren بوقو تگین *Buqu tigin* (bzw. بوقو خان, v. l. بوقا خان) habe am *Orqon* die Stadt اردو بالیق *Ordu balyq* gegründet. »Darauf erblickte Buqu Chan im Traume gegen 1000 Männer mit weißen Kleidern und Hauptbinden², welcher [sic!] ihm einen Nephritstein in Gestalt eines Fichten(zapfens) reichte und sprach³: ‚Wenn du diesen Stein bewahren kannst, so kommen die vier Weltgegenden unter den Schatten des Banners deines Befehles‘; und auch der Wezier hatte einen entsprechenden Traum.«

Jene 1000 Männer sind augenscheinlich Manichäer, wie schon ihre Kleidung (سپید جامگان) erweist; der Chan Buqu ist unweigerlich

¹ Ġuwainī, *Tārīḫ i Ġihān-guṣāi*; Text und Übersetzung von CARL SALEMANN bei RADLOFF, *Kudatku bilik I* (Text in Transkription), St. Petersburg 1891, S. XLV.

² Vgl. *Fo tsu t'ong ki* a. 771 bei CHAVANNES, *Le nestorianisme et l'inscription de Kara-Balgassun*, S. 29 (Extr. du Journ. as., janv.-févr. 1897.)

³ Dem Verfasser schwebt der Wortführer der Gesellschaft vor, daher der Singular. Über یشم vgl. ABEL RÉMUSAT, *Hist. de la ville de Khotan* (1820) S. 130 ff.

Buqu Chagan (*Itikän*, Tängridä qut bolmys *Kit-tut täng miš¹ *Alp küllüg* bilgä Chagan), der Sohn des Qarlyq Chagan (Bojun Čur) und Enkel des Bojla, der seit 759 regierte und die manichäische Religion bei den Uiguren einführte (nach 762)².

Daran schließt sich ein Zug nach Turkistän und die Gründung der Stadt بلاساقون *Balāsagūn*, die man jetzt غراليق *Gur-balyq*³ nennt, wo er seine Residenz aufschlug. »Die Heere sandte er nach verschiedenen Seiten, und im Laufe von 12 Jahren eroberten sie alle Zonen und ließen nirgendwo einen Aufsässigen und Widerspenstigen übrig. Und bis zu einem Orte gelangt, wo sie Menschen mit Tiergliedmaßen⁴ erblickten, und erfahren habend, daß jenseits kein bewohntes Land geblieben sei, kehrten sie um und führten die Könige der [unterworfenen] Grenzbezirke mit sich und stellten sie an jenem Orte [Balāsagūn] vor.« Buqu Chan nimmt sie mit Ehren auf, mit Ausnahme des Königs von Hind, den er wegen seiner Häßlichkeit nicht vor sich ließ, entläßt sie als Vasallen in ihre Reiche und kehrt nach seinem alten Lagerplatz zurück.

Der angebliche Feldzug nach Turkistan und die fabelhafte Gründung der zum erstenmal in der zweiten Hälfte des 10. Jahrhunderts erwähnten Stadt Balāsagūn durch Buqu Chan scheinen mir den historischen Taten des Gurchāns Ja-lut Tai-sik, des Gründers des Reiches der Qara Chytai⁵ abgeborgt zu sein⁶. Sollte in jenem Feldzug etwa gleichzeitig ein Nachhall einer Hilfsexpedition des Uigurenchagans zugunsten des Propheten al Muqanna^c zu erblicken sein? Buqu Chan stand um 162 H. = 778/779 n. Chr. in politischen Beziehungen zum Chalifen al Mahdī⁷. Dies hängt wohl mit dem langjährigen Aufstande des Mu-

¹ [Vielmehr *il tutmys* nach F. W. K. MÜLLER, *Uigurica* II, S. 95.]

² G. SCHLEGEL, Die chinesische Inschrift auf dem uigurischen Denkmal von Kara Balgassun, S. 32—69.

³ Lies غراليق, bei den Chinesen *Hu-szu wa(t)-r-to* (*Liao-ši*, Kap. 30, fol. 6; 116, fol. 13. 25; BRETSCHNEIDER, *Mediæval Researches* I, 18. 216), *Ko(k)-tsi(k) wa(t)-r-to* (*Jüan-ši*, Kap. 120, fol. 15; ebenda II, 222) = (*O*)*guz-ordu* »Ordu der (*O*)*guz*«. Vgl. ebenda 226. In der Tat war Balāsagūn bzw. das ganz in der Nähe gelegene *Sūjāb* die Ordu der (Zehn) *Oguz*, d. i. der Westtürken, ehe sich die *Qarluq* hier festsetzten, die dann von den Uiguren (wenigstens zeitweilig) zur Anerkennung ihrer Oberhoheit gezwungen wurden.

⁴ Eine interessante Parallele zu dieser Angabe kann ich aus Muḥammad i 'Aufī's جامع الحكايات nachweisen. Ich denke den Text demnächst herauszugeben.

⁵ S. BRETSCHNEIDER, a. a. O. I, 216.

⁶ Diese Beobachtung ist von Wichtigkeit für die Analyse der uigurischen Legende von *Oguz Chagan*. — Nach Hrn. BARTHOLD, *Zur Geschichte des Christentums in Mittelasien* S. 48, A. 4 wäre die Erzählung von der Gründung von Balāsagūn durch Buqu Chan aus einer Verwechslung des (mongolischen) Balgassun »Stadt« mit Balāsagūn entstanden (?).

⁷ al Ja'qūbi, *Hist.* II 479, 15 ed. Houtsma.

qanna' in Sogdiana zusammen. In der Tat sagt al Bērūnī, al Muqanna' habe den Chāqān um Hilfe angerufen¹, unter welchem nach den damaligen politischen Verhältnissen nur der gleichzeitige Chagan der Uiguren gemeint sein kann.

S. XLVI lesen wir dann nach der Rückkehr des Buqu Chan nach Ordu balyq (Qaraqoram): »Und die Ursache des Götzendienstes (*but-parastī*) der Uiguren war folgende.« Der mit diesen Worten eingeleitete Abschnitt S. XLVI—XLVIII ist aber nur unter der Voraussetzung verständlich, daß in den Quellen Ġuwainī's wie in der Inschrift von Qara Balgassun von der Abschaffung des alten Schamanendienstes und der Einführung einer neuen Religion unter Buqu die Rede war. Es wird nämlich jetzt zunächst das Schamanentum der alten Uiguren beschrieben. Daran schließt sich S. XLVII folgende Erzählung: »In Chytaj ist ein Götzdiener gewesen, der hat einen Gesandten an den Chan gesandt und bat um *nom*-Leute². Als sie kamen, hat man beide Parteien einander gegenübergestellt, damit, wer Sieger werde, man dessen Lehre annehme.« Nun wird die *nom*-Lehre beschrieben. »Und *nom* ist ihre Wissenschaft und Dogmatik, enthaltend allerlei fabelhafte Überlieferungen und Geschichten; auch gute Ermahnungen, die mit den Vorschriften und Lehren aller Propheten übereinstimmen, finden sich darunter, als wie, daß man sich hüte vor Verletzung und Vergewaltigung und dergleichen, und über die Vergeltung von Bösem durch Gutes, und über die Enthaltung von Tierquälerei und anderes noch. Und ihre Glaubensmeinungen und Lehren sind mannigfaltig, aber vorwiegend hat mit ihnen Ähnlichkeit die Lehre der Anhänger der Seelenwanderung.« (Folgt eine Darstellung des *karman*.)

»Als sie das *nom* ein wenig verlesen hatten, gerieten die Qame aufs Trockene. Aus diesem Grunde nahmen sie den Götzendienst (*but-parastī*) an, und die meisten Völker folgten ihnen nach; und von den Götzdienern, welche am Rande des Ostens leben, ist kein Volk halsstarriger als sie, und dem Islam feindlicher gesinnt.«

Diese Erzählung ist, so wie sie überliefert ist, augenscheinlich widersinnig. Denn der Verfasser will ja die Ursache des *but-parastī* der Uiguren berichten, tatsächlich sagt er aber, ein *but-parast* in Chytai (China) habe sich an den Chan (der Uiguren) um *nom*-Leute gewandt, welche in einer Disputation die Qame aufs Trockene setzten, worauf diese (wie ausbedungen) das *but-parastī* annahmen. Unter diesen Qamen müßten also chinesische Schamanen verstanden werden, was dem Zusammenhang der Geschichte völlig widerspricht. Es ist zunächst

¹ al Bērūnī, Chronologie ed. SACHAU, S. ۲۱۱, ۱۰ = 194, 28 der Übers.

² ونومیان را خواسته.

klar, daß *nom* (*dharma*)¹ und *but-parastī* hier identisch sind, daß somit *but-parastī* hier in seinem ursprünglichen Sinne = Buddhaverehrung, Buddhismus gebraucht ist. Ferner erkennt man jetzt ohne weiteres, daß in dem einleitenden Satze statt *درختای بت پرستی بوزده است ورسولی* ودرختای بت پرستی بوزده است ورسولی mit geringer Änderung zu lesen ist: *خاندان فرستاده است ورسولی نزدیک* (او) *خان فرستاده است الخ*. . . . »In Chytai (China) war ein Buddhaverehrer; zu ihm sandte der Chan einen Gesandten und bat um *nom*-Leute.« Die Verderbnis ist jedoch schwerlich zufällig entstanden, sondern eine mit Rücksicht auf S. XLII, wo von Qamen aus Chytai unter Čingiz Qa'an die Rede ist (unten S. 496), vorgenommene Verschlimmbesserung. Wenn man dann statt »Götzendienst« überall »Buddhismus« liest, so ist alles klar. Seltsam, daß RADLOFF und SALEMANN bei der Bearbeitung der Inschriften von Qara Balgassun sich der Legende Ğuwainī's, die sie erst ein paar Jahre vorher allgemein zugänglich gemacht hatten, nicht erinnert haben.

Als die neue Religion der Uiguren erscheint hier also das *nom* (*dharma*) oder die Buddhaverehrung (*but-parastī*), die den Manichaismus vor dem Durchdringen des Nestorianismus bei den Uiguren größtenteils verdrängt hatte und wohl auch noch im 13. Jahrhundert Anhänger unter ihnen zählte. Daß die manichäischen Glaubensboten nicht direkt aus Tocharistān oder Sogdiana, sondern zunächst aus China zu den Uiguren kamen, ersehen wir aus der chinesischen Inschrift von Qara Balgassun, und zwar besagt diese, daß die Einführung der Lehre des Lichtes unter den Uiguren vom chinesischen Kaiser begünstigt wurde (Sp. IX 10 bis X 24); ja der Text macht, wenigstens nach der Ergänzung SCHLEGEL's, geradezu den Eindruck, daß die Berufung der manichäischen Priester durch den Chagan direkt durch die chinesische Politik veranlaßt wurde, welche in der friedlichen Religion des babylonischen Propheten² ein viel wirksameres Mittel erkannte, das wilde Volk zu zähmen und das Reich der Mitte gegen seine fortwährenden Überfälle zu schützen, als die chinesischen Heere. In China selbst brach freilich beim Untergange des großen Uigurenreiches eine heftige Verfolgung gegen die Anhänger Mani's aus (843—845)³, als man auf ihren mächtigen Schirmherrn in der Steppe keine Rücksicht mehr zu nehmen brauchte.

¹ Das während der makedonisch-hellenischen Herrschaft (bis etwa 200 v. Chr.) aus dem griech. *νόμος* entlehnte sogd. *nōm*, das später auch ins Uigurische und Mongolische übergegangen ist, übersetzt das buddh. *dharma*.

² Vgl. dazu die Äußerungen des al Gāhīc in meinen Osteuropäischen Streifzügen, S. 91—95.

³ Vgl. CHAVANNES, a. a. O. S. 34—36; J. J. M. DE GROOT, *Sectarianism and Religious Persecution in China I*, Amsterdam 1903, S. 59 ff. 69.

Daß die Legende von der wunderbaren Geburt des Buqu Chan, welche sich bekanntlich fast gleichlautend in der offiziellen Geschichte der Mongolen (Jüan-ši) und bei Ġuwainī findet¹, manichäischen Ursprungs ist, bedarf jetzt keines Beweises mehr. Der wunderbare Baum فسوق (D'OHSSON فسوق) am Gemünd der Togla und Selenga, welcher einer Fichte gleicht und im Winter Blätter hat wie die Blätter der Zypresse und Früchte trägt wie Tannenzapfen, kann keine Pistazie sein; überdies wächst dieser Baum nicht in der Mongolei. Ist vielleicht an die sibirische Zeder (pinus cembra) gedacht? Da Ġuwainī am Schlusse des Berichtes² bemerkt: »Der Stammbaum jenes (des vorher genannten Ydyqut), der ein verfluchter Stammbaum ist, ist in ihren Buddhatempeln auf der Wand genau verzeichnet [und sie haben ihn gemalt]³«, so darf man erwarten, Darstellungen jener Szene in den Ruinen von Čināng kat (Ydyqut-šähri bei Turfan) und Biš balyq (Panğ kat) noch zu begeben.

Der wunderbare Lichtstrom, welcher auf den Baum fällt, wodurch dieser befruchtet wird und fünf Anschwellungen bekommt, ist echt manichäisch. Solche manichäische Emanationsideen haben noch bei den islamisierten uigurischen Bogra-Chanen von Kāšgar (Jagmā) ihre Spuren hinterlassen. Am deutlichsten tritt dies noch zutage in der Erzählung von der wunderbaren Geburt des Saijid 'Alī Arslān Chān, eines Enkels des Satoq Bogra Chan, von welchem es in der osttürkischen Legende des letzteren heißt: »Die zweite (Tochter des Satoq Bogra Chan), A'la Nūr [das höchste Licht], empfing in einer Nacht wie Maria, die Mutter Jesu, den Besuch des Engels Gabriel, der ihr einen Lichttropfen in den Mund träufelte⁴. Zur gewöhnlichen Zeit brachte sie einen Sohn zur Welt. Die befragten Weisen und Gelehrten erkannten, daß es ein Sohn des 'Alī sei und gaben ihm den Namen Saijid 'Alī Arslān Chān. Andere erzählen die Umstände

¹ Siehe BRETSCHNEIDER, *Mediæval Researches from Eastern Asiatic Sources* I, London 1888, S. 247. 255 f. = *Notices of the Mediæval Geography and History of Central and Western Asia*, Shanghai 1876. Ġuwainī bei RADLOFF, *Kudatku bilik* I, S. XLII f.

² RADLOFF, a. a. O. S. XLIX.

³ Der Text lautet: وشجره آنک شجره ملعونه است در بتخانها ايشان بر ديوار مَشَبَّت است و نقش کرده اند. SALEMANN übersetzt: »Und der Baum, welches ein verfluchter Baum ist, ist in ihren Götzentempeln an der Wand angebracht.« Zu آنک bemerkt er: »das Wort ist im Türkischen nicht nachzuweisen« — sehr begreiflich, da آنک bekanntlich persisch ist! Die eingeklammerten Worte fehlen in zwei Handschriften.

⁴ Bereits GRENARD hat hiermit (a. a. O. S. 10 n. 3) die wunderbare Geburt des Buqu Chan zusammengestellt und dabei an den Einfluß zoroastrischer und manichäischer Ideen in Ostturkistan erinnert.

dieser Legende anders. Sie sagen, A'la Nūr habe eines Tages vor dem Tore ihres Gemaches einen Löwen¹ gesehen, der sie fest anblickte. Dieser Anblick erschreckte sie, der Schweiß perlte ihr von der Stirne, und sie [?] verschwand². «

Dieser Saijid 'Alī Arslān Chān soll später unter der Regierung des Ḥasan Bogrā-Chān (gemeint ist Abū 'l Ḥasan Naḥr Arslan) in einem Kriege gegen die Ungläubigen (Buddhisten) von Chotan, die er auf ihrer Flucht bis nach Örtäng Qara bei Jangy Ḥiḥār verfolgt und dort zersprengt hatte, von den Feinden überfallen und enthauptet worden sein, während er sich gerade im Gebete befand³. Diese Persönlichkeit ist ohne Zweifel identisch mit Abū 'l Ḥasan 'Alī Arslān dem Märtyrer, dem Vater des Abū 'l Ḥasan Naḥr Arslan IIg Qarā-Chān, der im Jahre 388 (998), also unter der Regierung seines Sohnes Naḥr Arslan, das Martyrium erlitten haben soll⁴. An ihn muß sich also die spätere Legende von der übernatürlichen Abstammung des Saijid 'Alī Arslān Chān von 'Alī geknüpft haben.

Doch ist das Motiv der wunderbaren Abstammung von 'Alī im Hause der Bogra-Chane entschieden älter. Es heißt nämlich in dem angeblichen Reiseberichte des Abū Dulaf Mis'ar b. al Muhalhil vom Volke der البغراج *Bogrāḡ*⁵: »Dann zogen wir weg zu einem Stamme, der al *Bogrāḡ* heißt, welche Schnurrbärte ohne Bärte haben. Sie haben einen mächtigen König, der, wie erzählt wird, ein Alide ist und zu den Nachkommen des Jaḥjā b. Zaid gehört. Er besitzt ein vergoldetes Koranexemplar, auf dessen Rücken sich Verse befinden, welche den Zaid verherrlichen. Sie verehren jene Handschrift, und Zaid ist in ihren Augen der König der Araber, und 'Alī b. Abī Tālib ist in ihren Augen der Gott der Araber. Sie machen nur solche zu Königen über sich, die zu den Nachkommen jenes Aliden gehören. Wenn sie die Gebetsrichtung zum Himmel nehmen, öffnen sie den Mund und richten die Blicke fest auf ihn, indem sie sagen, der Gott der Araber steige aus ihm herab und wieder zu ihm auf. Es ist ein

¹ Diese Variante ist sehr bemerkenswert, s. unten.

² F. GRENARD, La légende de Satok Boghra Khān et l'histoire. Journ. as. IXe Sér. t. XV, 1900, S. 10—12. — [Das Original des letzten Satzes lautet bei R. B. SHAW, A sketch of the Turki language as spoken in Eastern Turkistan, Calcutta 1878 S. 17, 24—25 = 96: هوشلاریدن کیتیبینه هوشلاریغه کیلدیلار: aus dem Bewußtsein kam sie heraus und kam wieder in ihr Bewußtsein zurück. Mitteilung von Hrn. von LE COQ. Korrekturnote.]

³ GRENARD, a. a. O. S. 13.

⁴ Ğamāl al Qarṣī bei BARTHOLD, Туркестанъ въ эпоху монгольскаго намествiя 1, St. Petersburg 1898, S. 132, 16—18. 133, 7—8.

⁵ Jāq. III 447, 7—17. KURD VON SCHLÖZER, Abu Dolef Misaris ben Mohalhal de itinere Asiatico commentarius, S. 9.

Wunder dieser Nachkommen Zaid, welche sie über sich zu Königen machen, daß sie Bärte besitzen und gerade Nasen und weite Augen haben. Ihre Heere bestehen aus Fußgängern und Reitern, und ihre Beschäftigung ist die Waffenfabrikation, wobei sie treffliche Arbeit liefern. Ihre Nahrung besteht aus Hirse und Hammelfleisch. Es gibt in ihrem Lande keine Rinder noch Ziegen. Ihre Kleidung besteht aus Filz, und sie ziehen nichts anderes an. Da reisten wir unter ihnen einen Monat in Furcht und Angst, indem wir ihnen den Zehnten gaben von allem, was wir bei uns hatten.«

Daß unter *Bogrāj* das Reich der Bogra-Chane mit der Hauptstadt Kāšgar, sonst *Jagmā* genannt, zu verstehen ist¹, kann nicht mehr bezweifelt werden. Dies würde unumstößlich schon aus der Tatsache folgen, daß sonst nirgendwo in Ostturkistan im 10. Jahrhundert eine muslimische Dynastie aufzutreiben ist. Zudem spricht der Bericht von einem mächtigen Herrscher, dem auch die Einwohner von Tübät (hier = Chotan, s. sogleich) Tribut zahlen², was nur auf den Herrscher von Kāšgar paßt. *Bogrāj* liegt nach dem Itinerar zwischen *Čigil* und Tübät, mit welchem letzterem Gebiet hier wie bei al Idrīsī wahrscheinlich die ehemals zum tibetischen Reiche gehörige Oase Chotan gemeint ist. Der Name *بغراج* ist von *Bogra Chagan* abgeleitet; ob derselbe aber eine türkische oder iranische (sogdische) Bildung ist, lasse ich hier dahingestellt. Freilich hat der Kompilator dieses »Reiseberichts« hiervon keine Ahnung; denn er hat nicht einmal gemerkt, daß er dasselbe Reich schon vorher nach anderer Quelle unter dem Namen *الحرکاء* *Chargāh* aufgeführt hat. Dieses ist das erste fremde Reich, in das man kommt, nachdem man die islamischen Städte von Transoxiana verlassen, eine Bestimmung, die auf Kāšgar genau zutrifft: nachdem man die Grenzfestung *Örkand* in Fargāna verlassen, war die erste Stadt, die man erreichte, Kāšgar. In der Tat ist *Chargāh* »Zelt« einfach die persische Übersetzung der bekannten türkischen Bezeichnung Kāšgars, *اردو کند* *Ordū-kānd*, die ich auch einmal bei Firdausī belegen kann³.

Der Kompilator denkt sich in *Bogrāj* eine wirkliche alidische Dynastie herrschend. Alidische und zumal zaiditische Fürstengeschlechter und Herrschaften sind ja in der Tat seit dem 8. Jahrhundert an den verschiedensten Ecken wie Unkraut aus dem Boden geschossen, aber von einer solchen in Ostturkistan ist sonst nicht das geringste be-

¹ Siehe meine Osteuropäischen Streifzüge S. 76 f.

² Jāq. III ۴۴۷, 22. VON SCHLÖZER, S. 10.

³ Nur in der Kalkuttaer Ausgabe, bei VULLERS II, 782 n. 7 v. 3, 783 n. 8 v. 2 = II, 273 f. übers. von RÜCKERT. Weder Hr. MARTIN HARTMANN noch Hr. BARTHOLD haben die Identität von *Chargāh* und al *Bogrāj* erkannt.

kannt. Man darf hier auch nicht etwa an eine einheimische Dynastie denken, die sich einen alidischen Stammbaum zugelegt hatte, wie wir dies in Afrika mehrfach (z. B. bei den muslimischen Fürsten von Aufāt oder Īfāt in Abessinien sowie den Königen von Gāna und Malli)¹ beobachten können, vielmehr beruht die Darstellung des Reiseberichts augenscheinlich darauf, daß der Verfasser seine Quelle mangelhaft verstanden hat. Daß er von den Ländern und Völkern, von denen er berichtet, nicht die geringste Vorstellung hat, dafür hat er Beweise in Hülle und Fülle geliefert. Er läßt aber selbst durchblicken, daß derjenige, welcher bei den Bogrāğ zum König gewählt werden sollte, gewisse körperliche Zeichen aufweisen mußte, um ihn als Sprossen Zaidis kennbar zu machen: er mußte einen Bart, gerade Nase und weite Augen besitzen, also lauter spezifisch untürkische Merkmale. Allein das zweite, die gerade Nase, ist nicht minder unarabisch und entschieden arisch. Schon dieser Umstand führt auf die Vermutung, daß wir es hier mit einer zaiditischen Umprägung einer älteren vormuslimischen, rassenhaft im Iraniertum wurzelnden Legende zu tun haben. Die Quelle des Reiseberichts kann also nicht eine unmittelbare leibliche Abstammung der Fürsten von Bogrāğ vom Aliden Zaid behauptet, sondern muß angedeutet haben, daß der jeweilige Fürst auf übernatürliche Weise (durch Emanation) von Zaid bzw. Āli abstamme und sich bei seiner Wahl durch gewisse körperliche Zeichen legitimieren müsse. Es ist aber selbstverständlich, daß die Legende in dieser alidisch-zaiditischen Gestalt erst nach dem Abfall des Satoq Bogra Chan zum Islam (um 960 n. Chr.)² entstanden sein kann. Ihr muß jedoch eine ältere Version, von der noch der Bericht des Abū Dulaf Spuren zeigt, vorausgegangen sein, nach welcher der Fürst der Bogrāğ wie der Chagan des alten Uigurenreiches als Emanation des Mānī galt³ und sich als solcher durch einen iranischen Habitus ausweisen mußte⁴.

¹ Siehe mein Werk »Die Benin-Sammlung des niederländischen Staatsmuseums für Völkerkunde«, I, Prolegomena S. CLXXXIV und Anm. 3. CCXLI. CCCXXVI.

² Das Jahr 344 H., welches in der Legende des Ābd al Ġāfir über die Bekehrung Kāšgars als Todesjahr des Satoq Bogra Chan angegeben wird (bei BARTHOLO, Туркестанъ I, S. 132, 16), ist als solches unmöglich, könnte dagegen sehr wohl das Datum der Einführung des Islams in Kāšgar sein, mit welcher das Reich ja in der Tat in eine neue verhängnisvolle Ära eintrat. Näheres hierüber in meiner Abhandlung über den Ursprung der Bogra-Chane. — [Vgl. auch KARL SÜSSEHEIM, Prolegomena zu einer Ausgabe der ... »Chronik des Seldschuqischen Reiches«. Habilitationsschrift. Leipzig 1911, S. 3, A. 2.]

³ [Daß der Uigur-Chagan von Čināngkat als Emanation des Mānī galt, beweist jetzt F. W. K. MÜLLER, Uigurica II, 1911, S. 95. Festschrift für VILH. THOMSEN, 1912, S. 209. Korrekturnote.]

⁴ Die Dynastie der Bogra-Chane scheint ein Zweig der Uigur-Chane von Čināngkat gewesen zu sein. Wenigstens wird in der Chronik von Kāšgar des Imām Abū Ā

Neben dieser alidisch umgeprägten manichäischen Legende hatte sich aber auch die uralte totemistische Sage vom Ursprunge des uigurischen Fürstengeschlechts, wie sie zur Zeit der Völkerwanderung (im 4. Jahrhundert) erzählt wurde, bis tief in muhammedanische Zeiten erhalten. Dies bezeugt uns die Variante der Legende von der wunderbaren Empfängnis des Saijid 'Alī Arslān Chān (S. 491). Vgl. dazu *Peh-ši* Kap. 98 fol. 24 bei DE GROOT, *The Religious System of China*, vol. IV, S. 266. RADLOFF, *Kudatku bilik I*, S. LXIb. An die Stelle des Wolfes, der in der alten Sage als Stammvater der Kao-kü (Uiguren) erscheint, ist in der muslimischen Legende der Löwe, das königliche Raubtier (pers. *šēr*), getreten, eine Änderung, die alidischen Einfluß verrät ('Alī, der »Löwe Gottes«), vielleicht aber schon manichäisch-iranischer Einwirkung entstammt. Dabei hat natürlich auch der Name *Arslan* mitgewirkt.

Freilich sind zaiditisch-muslimische und altmanichäische Lehren in Turkistan nicht erst seit dem 10. Jahrhundert einander begegnet, vielmehr waren derartige, muslimisch gefärbte Ideen schon vor langer Zeit unter den Türken verbreitet worden, wie wir aus dem Fihrist wissen:

»Zu den Glaubenslehren, welche in Chorasān nach der Annahme des Islams entstanden, gehören die *Muslimīja*, die Anhänger des Abū Muslim, welche fest an sein Imamāt glauben und sagen, daß er noch lebe, indem er von Gott erhalten werde. Als al Mančūr den Abū Muslim getötet hatte, flohen seine Werber und Anhänger, welche mit Sicherheit von ihm wußten, nach verschiedenen Gegenden der Länder. So geriet ein Mann namens Ishāq zu den Türken in die Länder von Transoxiana und blieb daselbst als Prediger für Abū Muslim. Er behauptete, Abū Muslim sei gefangen in den Bergen von Raj, und ihre Meinung ist, daß er [als Saošjant] hervorkommen werde zu einer Zeit, die sie kennen, gleichwie die Kaisāniten von Muḥammad, dem Sohne der Ḥanifitin, behaupten. Der Erzähler dieser Geschichte bemerkt: Ich habe eine Menge Leute gefragt, weshalb Ishāq *at Turk* (der Türke)¹ genannt worden sei. Sie erwiderten: Weil er ins Türkenland eindrang und sie zur Botschaft des Abū Muslim aufforderte.

Fortsetzung

futūḥ 'Abd al Gāfir (5./6. Jahrhundert der Flucht) als Vorgänger des Ogulčyq Qadyr Chan, des Oheims des Satoq Bogra Chan, ein Bilgā *حور* (lies *ایغور* *Uigūr*) Qadyr Chan genannt, der ein Zeitgenosse des Samanidenfürsten Nūḥ b. Mančūr ar Rāḍī [† 387 H. = 997 n. Chr.] gewesen sein soll, der ihn bekriegte und bei Ispēcāb zum Rückzug zwang (Text bei BARTHOLD, *Туркестанъ I*, S. 130, 21—25). Der Anachronismus ist freilich etwas stark. Gemeint ist der Türkenfeldzug des Emirs Ismā'il b. Aḥmad im Jahre 280 H. (893/894), welcher zur Besetzung und Islamisierung von Ispēcāb und Tarāz führte.

¹ ترك ist gleich anderen Völkernamen Kollektivum = »die Türken«; »der Türke« heißt regelrecht التركي.

RESUME.

Marquart prof. tanulmánya alapvetően fontos a 8.századi manicheista vallás terjedésére vonatkozólag a törökös uigur nép történetében. Az egész tanulmány tulajdonképen Guwaini tudósítására épül amely a nevezet nép vallásváltoztatását írja le.

Az uigurok eredetlegendái szerint ősi királyuk Buku tegin, (más változatban Bika vagy Biqa tegin) B o j l a kán unokája 759 táján megépítette fényes székvárosát Ordubalikot, még azon éjjel álmodott és annak hatására elhatározta, hogy hivatalos vallássá teszi országában a különben üldözött és megvetett manicheista vallást.

Guwaini adatai szerint mindezek 762-ben történtek és csak bevezető epizódjai voltak Buku tegin hosszadalmas és diadalmas hadjáratainak. Időbeli sorrendben a legjelesebb tevékenysége városok alapítására összpontosult. Mihelyt elfoglalta Turkesztánt, megalapította az itteni legjelentősebb város B a l a s s a g u n t, amely később vallásilag tekintve a legjelentősebb manicheista várossá lett.

Marquart tanulmánya részletesen kifejti az uigurok vallásváltoztatásának okait és körülményeit. Ezek szerint Buku tegin eljárása a régi "animista" sámánizmus elhagyására nem volt egészen önkényes a már említett álom alapján sem. Guwaini könyvének 47. fejezetében ezt részletesen leírja és elmondja, hogy Buku Balassagunból Ordu balikba visszatérve 'Chytaj'-ba követeket küldött az ottani kánhoz, hogy 'n o m' embereket kérjen tőle. Ezek a 'n o m' emberek a manicheista vallású papok voltak és megérkezésük után Buku kívánságára vagy rendeletére a nép előtt nyilvános vitát rendeztek a régi uigur vallás sámánjaival azaz a számítással, hogy a győztesek hitét államvallássá avatják.

Magyar őstörténeti szempontból a tanulmány sok-sok részlete végtelenül fontos, mert így találunk magyarázatot arra, hogy a magyar ősvallásba fellelhető manicheusi elemek miként jutottak oly jelentőségre, hogy még Szent Gellért is kénytelen volt ellene külön tanulmányt írni még Szent István uralkodása idején is. A Chorezmiával tartott ősi kapcsolatok is ide vezetnek a kutatások során és a sasanida vallási kultusz előzményei, a pártusok hiedelemvilága is csak ezeken az adatokon keresztül közelíthető meg.

Szükségesnek tartottuk ezt a dokumentum jellegű tanulmányt eredeti mivoltában (régies stílusával és nyomdai fogyatékságaival egészében) ujranyomni, mert a magyar hivatalos történészek részéről nem részesült méltó figyelemben és ma már csak szakkönyvtárakpolcain található.

HOZZÁSZÓLÁSOK

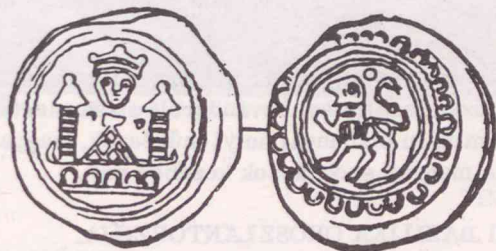
ANDRÁSSY KURTA JÁNOS : 'ÓKORI EREDETŰ MAGYAR EMLÉKEK' c. vitairatához.

Az eddig beérkezett HOZZÁSZÓLÁSOK között a legjelentősebb KÚN HOSSZÚ SÁNDOR tollából származik. A magyar HERALDIKA és ÉREMTAN alapján egészen újszerű megállapításait a következő számunkban teljes egészében közöljük. Az alább közrebocsátott kis részlet 'MAGYAR ÉREMTANI ADATOK TANUSÁGA' címmel már előre jelzi a tanulmány jelentőségét.

A SZERKESZTŐ.

MAGYAR ÉREMTANI ADATOK TANUSÁGA :

"... ezt az érmet numizmatikánk az u. n. 'friesachias' veretek csoportjába sorolja. (A salzburgi érsekek által a karinthiai Friesach-ban vert pénzek mintáját követő 'utáztatok').

II. András herceg-kori oroszlanos érme.

A közölt érmek II. András hercegekori vereteiből valók. Réthy László: Corpus Nummorum Hungariae I. köt. 200. szám alatt közli. Az eddig tárgyalt jelek a sávok az érmen mind megtalálhatók. Az oroszlán-ábra címer-jellegéhez kétség alig férhet. Elemei azonosak az esztergomi falfestményekeken látható ábrázolásával. Itt is köralakú keretben van, a heraldikában szokványos jobb felé forduló helyzetben..."

KÚN HOSSZÚ SÁNDOR. (Németország.)

A PÉCSI OLTÁRSÁTOR OROSZLÁNJA.

A pécsi székesegyház domborművei a magyar szobrászat legrégebbi reánk maradt alkotásai. Keletkezésüket nem sokkal az 1150-es évre kell tennünk. A torzók közt Andrassy K. János "vitairatához" kiegészítőleg hat a pécsi ősmagyar alapítású székesegyház u. n. "népoltárának" vagyis a szentélyben oszlopokon álló kőszentségsátorának oroszlánja. Ami azonnal szembeötlik a nyolcas vágásúnak tűnő "bordázás". Nyilvánvaló, hogy anatómiailag ez a diszjunktív az eddigi ábrázolásoktól. Maga az állat a naturalisztikus és stilizált ábrázolás harmónikus keveréke. Ettől elüt a jelzett 8 sáv. Nem lehetjük-e a kétszerezett sávozás titkát Bárczay Oszkár "Magyarország Czimere" (Turul 1897. IV. füzet.) következő szavaiban: "... a vágó vonalak száma igen ingadozó a legrégebbi címer- emlékeinken. Így pl. Imre pecséten nyolc, András régebbi pecséten hét s a későbbin tíz... Nagy Lajos pénzein nyolc..."

Az oroszlán itt valójában dombormű és így a környező dekoratív elemek is megmaradtak rajta. A farkabojtja a szokásos bunkó-képlet és jobb első lábával a hármasonalból képzett életfaszerűség felé nyúl.

A pécsi szentségsátor oroszlánja.

Péter András szerint "A magyar művészet története" (Budapest, 1930. 25. old "... a katedrális szobrászait nem bevándorolt olasz mesterek között kell keresni hanem, hogy azok minden bizonytalansággal helyi művészek, magyarok voltak... a kivétel az oroszlánrésze magyar szobrászok kezében volt."

AZ ESZTERGOMI BAZILIKA OROSZLÁNTORZÓJA.

A "hozzászólások" sorában Lelkes G. bizonyos alapfeltételeket igyekezett kitzúzni az esztergomi oroszlán titkos jeleinek összességét viselő ábrázolások tereén. Ezek között a 'conditio sine qua non'-ok közt szerepel az is, hogy lehetőleg a jelzett oroszlán-ábrázolás valami összefüggést mutasson az Árpádok felé, akikről feltételezzük - illetve már állítjuk - hogy címer-állatként viselték, mint ősi, családi emléket. Annyira közel a falfestményhez egyik párhuzam sem állt és áll, mint a főszékesegyház u. n. (legalább is régebben neveztek így!) Keresztény Múzeuma őriz egy oroszlántorzó formájában. Írásbeli adatok szerint Jób esztergomi érsek (1188-1209) építette III. Béla támogatásával. Bár ez a bazilika is, amely az ősi, szentistváni székesegyház leégett romjai fölé épült, szintén elpusztult, bizonyosságul régi fényének nyomait fellelhetjük Klimó György esztergomi kanonok 1741-1751 között készített kis olajfestményén. Akkoriban még a híres "porta speciosa", a székesegyház nyugati oldalán levő díszkapu még viszonylagos épségben állt és a művészhajlamu kanonok képén jól felismerhető Béla királyunk és Jób érsek térdelő alakjai. Minket azonban most a díszkapu két legkülső oszlopát tartó vörösmárvány oroszlánok megmaradt egyike érdekel, amelyen egészen pontosan látható az oszlopnak maradvány. A torzó teljes egészében megőrizte a négy sávot. Több motiváció - sajnos - nem maradt a töredék szobron, de a körülmények, hogy ugyanahoz a templom-palota-komplekshoz tartozó díszítéseként szerepelnek, szerintem jelentős argumentumként alkalmazhatók Andrassy K. János tételéhez.

Erről a töredékről és a 'porta speciosa'-ról is Péter András ír legtömörebben : "Klimó másolata alapján megállapítható, hogy a porta speciosa mestere a tympanonban az ülő és gyermeket tartó Madonnát ábrázolta, feje felett két angyallal és jobbján szt. Adalbert, balján szt. István álló alakjaival. A szemöldökkő felületén a templom-ujjáépítőjének, Jób érseknek és III. Béla királynak térdelő alakjai voltak láthatók..." (i. m. 26-27.)

Az esztergomi bazilika kapuórzó oroslánja.

TIMKO JÁNOS (Pécs).

NIMRUD KIRÁLY NÉPE

"...mindenek előtt töredezten bevallom, hogy tőlem származik az a "téves" esztergomi négyvágásos Nap jelvényes, oroslános őscímer-ábrázolás, amelyet Andrassy K. János a "Magyar Történelmi Szemle" 1970. február(2.) számának 58. oldalán közölt tanulmányában szerepeltet.

Az a helyzet, hogy közel 30 éve "Nimrud király népe" c. kis könyvem fedőlapjára készítette nekem egy budapesti műhely ezt a címlapon közölt kliséjét. A vésnök függetlenül magától a részére megküldött fényképmásolattól. Úgy látszik, a képet még szebbre akarta csinálni... Így történt, hogy az oroslán hátamegetti istenfa homályos tulipánszerű figurái helyébe 'gyöngyvirágszerű' virágokat helyezt, - mint látjuk.

Az oroslán oldalán lévő négy ékvágását ugyanakkor mértani figurás háromszögekké alakította, valószínűleg az egyszerűbb, könnyebb megoldást keresve. Sajnos, csak később vettem észre a torzítást, amikor a hibát már nem lehetett korrigálni.

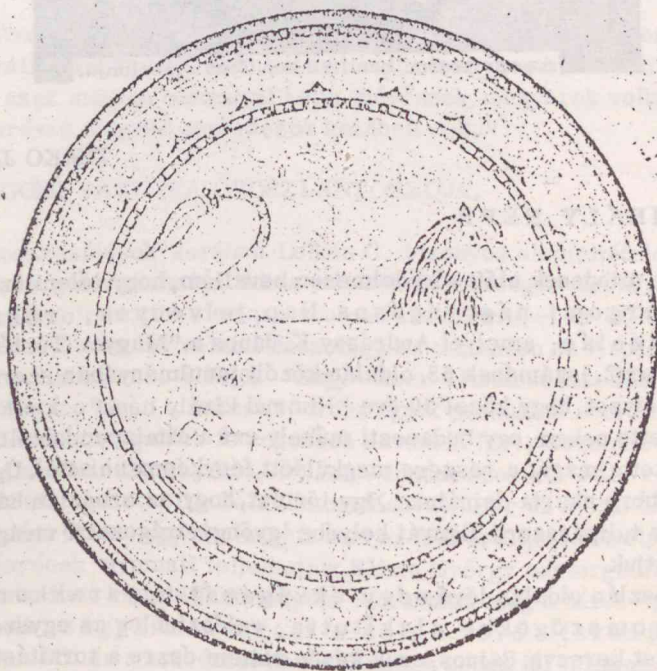
Deme A. (Németország) a citált M. T. Szemle 76. oldalán említi hozzászólásában, hogy argentinai publikációkban is találkozott ezzel a torzított ábrázolással. Ez is világosan mutatja, milyen messze földön ismerkedtek meg kis, kezdetleges, közel 30 év előtti "Nimrud király népe" c. tanulmányommal, amely első ízben, elsőnek kapcsolta össze az esztergomi négy ékvágásos, Nap-jelvényes, oroslános őscímerünket a sumér ábrázolási kultúrával, - mondva, hogy sumér hieroglifákat tartalmaz..."

ORBÁN ÁRPÁD (Budapest).

NIMRUD KIRÁLY NÉPE

A MAGYAROK ŐSTÖRTÉNETE
A SZÉKELYEK EREDETE.

IRTA:
ORBÁN ÁRPÁD

Nyomatott: PÉTER FERENC könyvnyomdájában Csíkszereda,

Orbán Árpád könyvének címlapja 1942-ből.

MARCELLUS A HÚN-KRÓNIKA SZERZŐJE.

Irta: Fehér Mátvás Jenő.

Az u. n. "hún krónika", Kézai Simon mester könyvébe beágyazva maradt reánk, melytől kronológiailag, településtörténetileg és genealogiailag erősen elüt. Mintha egy régi festménybe akarnánk új részletet "beleharmonizálni"! A vázson, az alap ugyanaz, de a festék és stílus, amivel rögzítik elütő. A hún krónika szerzőségét sokan vitatták, mint Madzsar¹-Domanovszky², Erdélyi³-Karácsonyi⁴, Homan⁵-Eckhardt⁶. Egyesek magát Kézait, mások mást tartanak a krónikatöredék szerzőjének.

Az utóbbi 25 év alatt az ilyen irányú kutatás megállt. Történészeink zöme különösen a fiatalabb nemzedék, véglegesnek fogadta el Győrffy György részben régi eredményekre támaszkodó, részben saját maga által felderített adatok alapján formába öntött véleményét: A hún krónika szerzője Ákos mester.⁷

A háboru utáni tudományos életben sok történelmi megállapítás merevedett meg majdnem "tekintélyi érvek" alapján, amelyek körül az előbbi évtizedekben heves viták folytak és végső megállapodásra, közös nevezőre jutásra, még csak remény sem volt. Az "akadémikus" vélemény pontot tett a viták végére. Ennek a jelenségnek helyes vagy helytelen voltáról ehelyütt nincs szándékomban nyilatkozni, de a Győrffy általkimondott megállapítás értékét Ákos mester szerzőségéről kétségbevonom. Az igazi és egyetlen lehetséges szerzőt maga Győrffy akaratlanul és nem is egyszer szinte elibénk állítja említett művében. Ez a "ráhibázása" különösen végső következtetéseiben nyilvánul.

Győrffy tétele és eredménye nagyszabású és aprólékos, minden lehetséges részletre kiterjedő kutatáson alapszik. Módszere és anyagkezelése szinte mesterműnek számít, amelyben az előtte lezajlott viták eredményeit éles logikával és mély intuíciónál értékeli ki és azokat saját tudásával párosítva, szinte klasszikus fogalmazásba tömöríti. Végső konkluziója épp e miatt a módszertani eljárás alapján meggyőző erővel hat.

Nem minden szándék nélkül teszek többször is említést és nyilvánítok elismerő véleményt Győrffy módszereiről. Kimondottan az a szándék vezet, hogy az általa felállított követelmények és "conditio sine qua non"-ok alapján haladva, az ő mértékével méricskélve bemutassak egy eddig egészen új lehetőséget és - szerintem egyedül elfogadható - szerzőt, akiről az eddigi viták folyamán szó sem esett. Ez az új író korban is sokkal jobban megfelel az összes felvetett követelményeknek mint bárki más. Ez az új "jelölt" fráter Marcell fia Marcell vespéremi kanonok, majd Domonkos-rendi tartományfőnök, több magyar "vita" legenda írója, Szent Margit lelkivezetője.

Győrffy György "Krónikáink és a magyar őstörténet" kitűnően mederbe terelte az eddigelé páratlanul szélesre duzzadt vonatkozó irodalmat és bibliográfiát.

Munkamegtakarítás céljából Győrffy kereteit használok fel, mert így következtéseinek a cáfolat is könnyebb. Csak Győrffy eszközeivel dolgozom. Épp azért előre nem is mutatom be az "új krónikairót", vagy ahogy Eckhardt mondja: "a sajátos izű történeti regény szerzőjét." A hún krónika szerzőjének helyismerete alapján Győrffy a külföldi és belföldi földrajzi neveket elemezve törekedett, az író kilétének meghatározására. Mi is követjük ezt a módszert.

I. A HÚN-KRÓNIKÁS KÜLFÖLDI HELYISMERETEI :

A hún-magyar krónika írója bevezetésében megjegyzi, hogy a magyarok történetét Olasz-, Francia- és Németországban szétszórt különféle könyvekből szerkesztette egybe ... " Hungarorum ... ystorias, quae uersis scartabelis per Ytaliam, Franciam ac Germaniam spar sae sunt et difusae, in volumenum redigere procuravi. " ⁸

Ennek a szövegnek a hatásaként Győrffy a következő megfontolásra jut. "Középkori klerikusaink egyetemi tanulmányok végzése, vagy követségekben való részvétel során tartózkodtak külföldön. Csábító volna az említett Simon ispán külföldi útjaival kapcsolatba hozni szerzőnk olasz-, francia- és németországi helyismeretét. " ⁹

Ezeket Ákos mester szerzőségével kapcsolatban írja. Marcellusnál azonban nincs szükség arra, hogy "csábító" alkalmat keressünk, mert ő több ízben is járt a jelzett külföldi országokban.

OLASZORSZÁGBAN tanult és minden bizonnyal Bolognában, ahová a XIII. század első negyede óta jártak magyar papok. Marcellus saját szavai szerint prelátus volt a veszprémi apáca, illetve akkor még begina kolostorban. ¹⁰ Ilyen méltóság viseléséhez pedig külföldi végzettség és magasabb egyházi titulus járt, az egyházjogászai és kanonoki. Tanéveitől eltekintve, még legalább kétszer járt rendi tisztjének, tartományi perjel mivoltának velejáró kötelezettségeként Olaszországban. Elsőízben 1261-ben átutazóban a spanyolországi Barcelonába készülő olasz rendtársaival együtt Genovában hajóra szállva, ¹¹ hogy az ottani rendi nagykáptalanon résztvegyen. Ugyancsak ilyen rendi gyűlésen vett részt Milánóban 1277-ben. ¹² Tartományfőnöki utazásai mellett egyízben Kún László megbízásából is járt Rómában, hogy Margit királyleány kanonizációjának ügyét szorgalmazza. Johannes Vercellensis generálissal huzamosabb időt kellett töltenie, amikor ez később a róla elnevezett legenda adatait egybegyűjtötte. ¹³

Ezek az utazások és olaszföldi kapcsolatok egyébként a két Marcellus írta Margit-legenda stíluskészségében eléggé kimutatható nyomokat hagytak.

Győrffy kiemeli a hún-magyar krónika szerzőjének FRANCIAORSZÁG földrajzi helyneveinek ismeretét is: "... feltűnő a hún-történetben a franciaországi városok pontos felsorolása és a Chalon névnek francia helyesírású lejegyzése. " ¹⁴ Marcellus esetében ez egyáltalán nem feltűnő, hiszen megszakításokkal több mint 12 esztendeig viselte a tartományfőnöki tisztséget a magyar rendtartományban. ¹⁵ A jelzett időtartam alatt hatszor járt francia földön. A Montpellierben tartott 1258. esztendei káptalanon szerepelt első ízben, mint magyar tartományperjel. Erről ő maga tanuskodik az 1276-os, Margit kanonizációs inkvizitorok előtt "...veni

ni de monte Pessulano a capitulo generali. „¹⁶ Tgyanerről az útjáról a magyar legenda a következő szavakkal emlékezik meg: "Es meeg egyjdev jdevben narban mykoron az jdevbely provincialis Marcellus meg teert volna az generale capitulombol. . . " ¹⁷ Montpellieren kívül járt kétszer Párizsban, egy alkalommal Strassburgban és két ízben átutazóban járt francia földön, mikor a londoni és a számára legutolsó oxfordi rendizsinaton vett részt 1280-ban. ¹⁸

Ennyi franciaországi utazás alatt, városról városba gyalogolva, mint kol-duló szerzeteshez illett, megismerhette ezeket az idegen helyeket, neveiket helyesen betűzve. Hogy Chalon sur Marne-ban járt, azt nehéz lenne állítani, de a nagy hún-római véres csata színhelye pl. a strassburgi úttól légvonalban alig 220 kilométernyi távolságra van madártávlatban.

NÉMETORSZÁGOT is feltűnően ismerte a hún - krónika írója Győrffy szerint, aki Eckhardt nyomán halad bizonyítékai felsorolásában. "...a thüringiaiak és szászok dialektus-különbségeiről elejtett szavai, valamint a Strassburg helynév és a Poth személynév etymológiája arra mutat, hogy németül is értett. " ¹⁹

Strassburgi útját 1260-ban már említettük, de fontosnak tartom külön megemlíteni itteni szereplését IV. Béla és felesége, Laskaris Mária megbízásából. Itt méltatta ugyanis a rendi nagykaptalan a nemrégiben elhunyt Johannes Theutonicus érdemeit és már gyűjtötték is egyben az adatokat a kanonizációs eljárásra. Béla király levele szerepel is a hivatalos perben, mint ajánló bizonyíték a volt boszniai püspök és Magyarország főinkvizitora életszentségéről. Mária királyné levelére pedig már Fejér György rábukkant külföldi portyázásai alkalmával. A levél, amelynek a szerzője minden vitán felül maga Marcellus volt, nagyon fontos bizonyíték a királyné udvar hún leszármazási tudatának. Mária magát "szír" származásának mondja és beszámol családi életének legbensőbb eseményeiről az álmában neki megjelent Johannes Theutonicus "csodáiról". ²⁰

Marcellus tehát a hivatalos Magyarországot képviselte Strassburgban az ottani rendi nagygyűlésen és szinte homályban marad tartományperjeli tevékenysége. Strassburg nevének elemzésére így bőségesen volt ideje és alkalma adatokat és ismereteket gyűjtteni.

A P o t h személynév etymológiája kétségtelenül a magyar dömések bensőséges kapcsolataira utal a hajdani avar származású Aribó-nemzetség magyarországi utódai felé. Az Aribok, akik állítólag Salamon királyunk idejében telepedtek be Hazánkba, két ágra szakadva alkották később a "genus Potho" és "genus Gyor" ágakat, amelyekről Hóman a Niebelungenlied - tanulmányában részletesen beszámol. ²¹ Ez a lényegtelen adat azonnal fontossá és személyessé válik, ha a Györ-nemzetség szerepét a magyar dömések betelepítése körül figyelembe vesszük. A magyar dömés rendtartomány különben is a XIII. század első felében még az osztrák kolostorokra is kiterjedt és a tartományi perjelek Frisach és Bécs később szervezett kolostoraiban sokszor megfordultak. Ez feltételezi német nyelvismeretüket. Marcellus pedig, mint mondtuk, több mint 12 évig viselte a tartományperjeli tisztséget.

A hún-krónika szerzőjének németországi helyrajzi ismereteivel kapcsolatban Győrffy - Eckhardt és Sebestyén okfejtései alapján - egész különleges jelentő-

séget tulajdonít a szövegben szereplő, Thüringiára vonatkozó megjegyzéseknek. Egészeiben idézzük a jelzett szövegrészt: "Az egykorú német vonatkozások udvari értesülés jellegűek. IV. Béla király és Kálmán herceg huga, Szent Erzsébet 1221-ben Lajos thüringiai örgrófhhoz ment feleségül és Wartburgban tartotta udvarát, Lajos 1227-ben a Szentföldre menet meghalt: Erzsébet 1231-ben hunyt el s 1235-ben szentté avatták. Mindez a magyar udvari közvéleményt bizonyára élénken foglalkoztatta. Innen szerezhette szerzőnk Erzsébet házasságára és Lajos halálára vonatkozó értesülését és innen származhatik Attila thüringiai, eisenachi kapcsolata,²² - ha éppen fel nem tesszük, hogy maga a szerző is részt vett valamelyik thüringiai követségben." Győrffy okfejtése az idézett szöveg alapján, okvetlenül logikusnak és elfogadhatónak látszik, de van gondolatmenetének egy gyenge pontja. Ez a gyengepont az "udvari értesülés jelleg"-re való utalás. Győrffy szerint egyedülalkosnak állt módjában a királyi udvarban szállingozó híreket összegyűjteni és jelzett alúziók formájában a krónika szövegében felhasználni.

Az ilyszerű értesülésekre azonban, aminők Győrffy az "udvari" jelzőt alkalmazza, valójában majdnem minden írástudó korabeli magyarnak módja volt anélkül, hogy a királyi udvar közelébe került volna. Thüringiai krónikák egész sora bizonyítja, hogy Magyarországról állandó népi zarándoklatok jártak Wartburgban. Az eddigi Achenbe törekvő zarándoklatok iránya Erzsébet halála után Thüringian keresztül vezetett.²³ "...ouch nach erme sethin ere bethfart keyn Ache rithen!"... írja a Rothen-féle krónika II. András királyunk követeiről Eisenachban. Vannak, akiket néven nevez a verses krónika: "...do hatte sich eyn grave usz Ungirn gnant Cus mit eyne herzogen von Bulgarien gnant Nychita, vude das pilgorymische heer qwam..." S a "Pilgerschaftok" - zarándoklatok a már idézett Rothe-féle verses kronikak szerint minden alkalommal: "...fyne prester waren noch irme sethin mit ins gelobte land gezogen". Ezek szerint a magyar papok, ha ötéssel kísérték "szokásszerint" a zarándokokat, akkor elég sűrűn jártak Eisenachban. A helyhez kötött világi, falusi papság - szegénysége és lekötöttsége folytán nem jöhet számításba. Ez idézet a gyalogos, kolduló, vándorszerzetesekre vonatkozik. -

Szent Erzsébet szenttéavatási jegyzőkönyvében szereplő csodák között magyarokon történt gyógyulások is szerepelnek rögtön halála után. Magyarországon még szenttéavatása előtt Béla és Kálmán hercegek bőkezűségéből a magyar dömések felépítették a sárospataki kalastromukat és kápolnájukat Erzsébet születési helyén. Ezek az események nem voltak kizárólagosan a királyi udvar szűk körére korlátozott és csak beavatottak számára elérhető érdekességek. Ezeknek a híre szájról-szájra szállt és köztudomású volt. Ákos mester tehát nehezen szerepelhetett "udvari külön tudósító"-ként.

A Szent Erzsébet személye körül zajló eseményeknek sokkal nagyobb jelentősége van Marcellus esetében. Már Mezey László "Irodalmi anyanyelvűségünk kezdetei az Árpád-kor végén." című alapos tanulmánya rámutat, hogy a Nyulakszigeteki klostrom dömés apáca-közösségében mily nagy szerepet játszott Szent Erzsébet tisztelete.²⁴ A legendákból tudjuk, hogy külön oltára volt a szentélyben, ahol kis unokahuga Margit, "feketértette" magát, vagyis ünnepélyes fogadalmat tett a cseh király házassági ajánlatának visszautasítása után. A legfontosabb azonban az

adat Szent Erzsébet magyar nyelvű életrajzáról, vagy legendájáról, amellyel Mezey hosszadalmasabban foglalkozik említett művében. A kolostori irodalomtörténet terén annyira fontos eredményei között a legjelentősebb jelen tanulmányunk szempontjából ama megállapítása, hogy a szigeti kolostor apáca közössége nem tudván latinul, igényelte az anyanyelvű vallásos irodalmat.

A Boldogasszony-szigeti klastromi könyvtár ezek szerint rendelkezett egy magyar Erzsébet-életrajzzal, amelyet Margit királyné ottartózkodása alatt az 1252-1270-ig terjedő időben a liturgikusév körforgásába beillesztett refektoriumi asztali olvasmányként, étkezések ideje alatt, esztendőben egyszer felolvastak. Ezt a magyarnyelvű életrajzt "Zent erzebet azzonnak az ev baratyának es szerelmes nyenyenek zentseges eletyt"^{25a} Margit-legendaszerzőjének írása szerint a közel száz főből álló apácaközösség mely megindultsággal hallgatta végig. Az írásmű magyar nyelvéhez tehát semmi kétség nem fér.

S ezzel a részleteredménnyel elérkeztünk kutatásaink egyik legfontosabb kérdéséhez: ki volt ennek a magyar Erzsébet-életrajznak a szerzője? Fontos a válasz, mert hogy a hún-magyar történet és az Erzsébet-legendaszerzője egy és ugyanazon személy volt, az majdnem bizonyosnak mondható.

Egy teljes és befejezett Erzsébet-életrajz megírásához a thüringiai krónikásoknak, Eccardnak a "Historia genealogica principum Saxoniae" -hez épp úgy szüksége volt Erzsébet gyermekkori, tehát magyarországi adataira, mint az ismertebb Dietrich von Apolda mesternek a "Vita S. Elisabethae" megírásához, vagy az eisenachi Johannes Rothe verses Erzsébet-legendájához. Ezek szemelőtt tartásával azonban fordítva, a magyar életrajzirónak is szüksége volt Erzsébet thüringiai életének eseményeire.

A kétoldalú egymásrataltságot bonyodalmaikat leegyszerűsítetheti az a megfontolásunk, hogy a magyar apácaközösség könyvtárának magyar Erzsébet-legendáját minden bizonnyal maga Marcellus írta, vagy legalább is ő fordította latin adatok alapján magyarra. A klastrom szolgálatában ugyan több szerzetes is dolgozott az apácák lelkipozásában: Mihály provinciális, fráter Dezső és az öreg György, akiről részben az 1276. évi szenttéavatási jegyzőkönyvek, részben a Margit-legendá emlékeznek meg. Írói készsége, gyakorlata és részben kényszerhelyzete ilyeszerű írásmű létrehozásához csak Marcellusnak volt. Böle Kornél, Lovas Elemér és a már említett Mezey László hosszadalmasan és kimerítően foglalkoznak Marcellus irodalmi tevékenységével. Marcellus - saját szavaival élve - kora gyermekségétől egészen haláláig lelkiirányítója és tanácsadója volt Margitnak. Egészen kézenfekvő tehát a feltevés, hogy védencét az azóta már hivatalosan is szenttéavatott Erzsébet életéből vett példázatokkal is igyekezett a tökéletesség útjára vezetni. Sajnálatos módon a szóbanforgó Erzsébet-legendáról semmi közelebit nem tudunk. A felsorolt thüringiai legendák és "viták" között azonban akadnak olyan apró adatok, vonatkozások, amelyek csak magyarból való fordítás maradványaira mutatnak. Ilyen pl. az Erzsébet hozománya listáján szereplő ezüst bölcső neve, amely németben teljesen ismeretlen "eyne silbern hotczin" formában. M.A. Witzshel szerint maga a "hotczin" szó néha "botczyn" -ként is szereplő formájában "ist noch heute weit und bereit um Eisenach... allein volkstümliche Benennung der Kinder-

wiege." Ugyancsak ez a szerző elemzi a J. Rothe-féle verses Erzsébet-legenda szövegében előforduló idegenhangzásu vagy eredetű szavakat.²⁶ Ilyen a kincsesláda fogalma. Érdekes, hogy a szó a német Erzsébet-és a magyar Margit-legendában hasonló értelmezéssel fordul elő, noha a németben főképp "koporsó" értelemben használják. A magyar királyné, II. András királyunk második felesége, Erzsébet mostohája ajándékozott "eyn guldyn ladin fingerlin vol",²⁷ de az arany ládikó mellett előfordul azonban az "ólom" láda is, de ez már valóban koporsó értelemben: "Elzabeth gebeyne geligt in eyne laden von blye." Ugyancsak mint értékörző készségről emlékezik meg a Ráskai Lea másolta Margit-legenda szövege is; "...lassatok mut lele az priorissa magery bela kyralnak leanyanak ev kenches ladayaban..." Ugyancsak ilyen "kétes" szónak számít a Rothe-féle verses legenda "butenmeister" kifejezése, amelyről Witzshel a következőket írja: "Nachdem die thüringische Gäste aus Ungarn nach Eisenach heim gekehrt sind, verteilten sie die Pferde, die ihnen der König und seine Amtleute als Geschenk gegeben hatten." "Do hub sich ein frolich buten, lantgreffe ludewig butemeyster:²⁸..." Magyar emlékekkel terhes minden thüringiai krónika. Ezek az emlékek, töredékek, nyomok magyar szerző művéből kerülhettek csak az idegennyelvű krónikákba. S van a feltevésnek némi alapja, hogy külföldönjárt szerzetesek útján került a felsorolt krónikások kezeügyébe ez a magyar forrás. Erre mutat minden kétségen felül az említett thüringiai három krónikában szereplő bányász - legenda, amelynek az eredete mindmáig nincs felderítve. Miután csak erőltetve illeszthető bele a thüringiai szövegekbe, az író szándéka a külföldi közvélemény informálása volt vele.

A bányászlegenda rövid kivonata a következő: Magyarországon András király uralkodása idején bizonyos keresztény bányászok a következő intést kaptak egy hangtól: "E hegynek a belsejében, amelyen most vagytok, végtelen aranykincsek vannak elrejtve örök időktől kezdve, amelyeket Isten parancsára mostanig őriztünk, de most visszavonulunk és az égi király a rejtett kincseket az emberi nemnek engedi át." Az eredeti szöveget azonban II. András erkölcsi védelmére a legtöbb krónikaíró megváltoztatta és a pápa által kiközösítéssel sujtott király magatartását a magyar egyháznagyokkal szemben, akiktől zilált pénzügyeinek rendezésére sokszor a templomi kincseket is elkoboztatta, igyekszik menteni. Bár ez időben maga a német-római császár, II. Hohenstaufen Frigyes is egyházi átok terhe alatt élt és botránkoztatta egész Európa kereszténységét, még jobban megütközött a világ arra a hírre, hogy II. András magyar királyt is ez a sors érte abban az évben, amikor leányát, Szent Erzsébetet a szentek sorába iktatták. Okvetlenül magyar szerzetes tollából származhatott tehát a thüringiai krónikákba beleerőszakolt magyarázata a bányászlegenda után, hogy az isteni hang a kincset András királynak adományozta, hogy hű papságát jutalmazza vele. Ez a "pia fraus" legalább a szerzetesi közösségekben, papi környezetben megtehetette a maga hatását: enyhült a szigor a magyar királlyal szemben.²⁹

Thüringiában a környéken ebben az időben csak a dömések rendje jöhetett számításba, mert Marburgban és Erfurtban már 1229-ben megtelepedtek mint az inkvizíció vezetői. Eisenachban csak Szent Erzsébet halála után épült Domonkos

rendi kolostor. Marburgi Konrád fráter, Szent Erzsébet lelkivezetője, szintén ebből a kolostorból került ki és meggyilkolásáig viselte Németország főinkvizitori címet. Erzsébet lelkivezetője és Margit nevelője tehát mindketten ugyanolyan szellemű felkészültséggel rendelkeztek.

Az elmondottak összegezéséeként elmondhatjuk, hogy az eisenachi kapcsolatok említése a hún-krónikában, régebbi reminiscenciákon alapszik, amelyeket Szent Erzsébet gyermekkoráról adatokat kereső és közlő szerzetesek vittek és hoztak, egyszóval közvetítettek egymás felé.

A hún-krónika szerzőjének SPANYOLORSZÁG felé szóló kapcsolatainak lehetőségéről már szóltunk akkor, mikor a Barcelonába menő dömések között felsoroltuk őt is. Simon és Bertrand szereplése a jelzett krónikában valóban arra utal, hogy a szövegrész írója az átlagnál jóval magasabb ismeretekkel rendelkezett Európa eme legfélreesebb részéről.

II. A HÚN-KRÓNIKÁS HAZAI HELYISMERETEI.

Krónikakutatóink hatásos eszközként használták a hún-magyar történet szövegében előforduló földrajzi adatokat írójuk személyének megállapítására. Néha ez az eszköz valóban bevált, különösen akkor, ha a krónikások egy-egy szövegrészlete jellegzetes és egyéni színekkel rendelkezik. Ezért ezt a módszert alkalmazták és a jelenben is alkalmazzák pl. Anonymus kilétének felderítési kísérleteinél is. Dománovszky Sándor ezen az alapon az egri egyházmegye papjának véli a Névtelent. Karácsonyi János pedig Kézai dunántúli származása mellett tanuskodik, a szövegben előforduló helynevek és adatok alapján, míg a minket különlegesen érdeklő hún-krónika szerzőjének származási és működési helyét a Buda-Székesfehérvár-Esztergom városok alkotta háromszögre szűkítette le.

Ezt az immár klasszikussá váló módszert alkalmazza Győrffy György is a nagy krónika-analízisében. Miután a módszer valóban logikus és hatásos, jelen tanulmányomban én is ezt alkalmazom. Akos mester szerzősége, mint látni fogjuk, a jelzett úton nem korlátozható semmi körülmények között sem egyedül és kizárólagosan az ő személyére és bár sok adottság szól is mellette, Marcellus érdekében felsorakozó adatolásunk sokkal bővebb és alaposabb.

Győrffy a Karácsonyi-féle város-háromszöget öt vármegye területére tágítja szélesebbre: "Akos mester fő működési területe: Pest, Fejér, Esztergom, Veszprém és Komárom megye..." A földrajzi keret megadása mellett, ugyancsak Győrffy gondolatmenetéből kiragadva, felsorakoztatjuk az ugyancsak öt működési teret is, ahol Akos mester a krónikában lerögzített adatolások alapján okvetlenül szerepel:³⁰

- a.) királyi és királynéi udvar
- b.) Kálmán herceg udvara
- c.) budai káptalan
- d.) fejérvári káptalan
- e.) Margit-szigeti apácakolostor.

Marcellus szereplésének nem szükséges ennyire széttagolt keretet szabnunk. Bár van rá eléggé bőszeges adatolás, hogy a királyi és királynői udvarral okvetlenül kapcsolatban állt, Kálmán herceggel pedig rokonsága révén találkozhatott sokkal nagyobb lehetőségei voltak a Gyórfy által legutolsóként említett Margitszigeti apcákolostorban vagy vele kapcsolatban megírni a hún-krónikát.

Bár mint említettük, tanulmányunknak nem elsődleges célja Ákos mester szerzőségének cáfolata, hanem Marcellusnak a bizonyítása, pár adatolás helytelenségére az előbbi szerzővel kapcsolatban Gyórfy tanulmányában szükségszerűen rá kell mutatnunk a Margit-szigeti klostrommal kapcsolatban. Gyórfy szerint: "Ákos 1266-tól a margitszigeti domonkosrendi apcákolostor ügyvivője és patronusa volt.³¹(...de mandato domini Bele illustris regis Ungarie procurator et patronus ecclesie sancte Marie de insula...). Hogy közelebbről mit jelentett ez a megbízatás, azt utódjának, Pálnak tárgyilagosabban megfogalmazott címéből tudjuk meg, aki a monostor ügyeinek és birtokainak ügyvivőjeként szerepel (...procurator rerum seu bonorum monasterii...) Ákos mester 1272-73ban bekövetkezett haláláig kizárólag a kolostor birtokügyeivel foglalkozik. Feladata a monostor beiktatása az adományozott birtokba..." Szerintem Ákos mester "patronusi" megbízatása és a kolostor birtok ügyeivel való kizárólagos foglalkozása nem a margitszigeti apácákra értendő, hanem az Esztergomhoz közel fekvő Máriasziget bencés apácáira.

A jelzett időpontban, amikor Ákos átvette volna a margitszigetiek anyagi-természetű gondjainak intézését, tehát 1266-ban a dömés apácák prokurátori tisztjét egy bizonyos fráter László töltötte be.³² Utódja 1267augusztus 29-én kiállított okirat szerint ezután már nem egy személy, hanem épp a harminckilenc faluból álló birtokajándékozás után mindig két "fráter conversus".³³A jelzett időpontban Péter és András fráterek képviselik a rendjükhöz "bekebelezett" apácákat. 1269 áprilisában új nevek bukkannak fel: fráter Miklós és Antal,³⁴ akik közül az első még a következő 1270. év szeptember 18-án képviseli V. István-nak a szigeti klostromban nevelkedő leányának érdekeit.³⁵

Egész sorozat 'prokurator' fráter nevét és tevékenységét sorolhatnánk fel, de erre nincs szükség, hiszen a nevezettek abban az időpontban, illetve időközben szerepeltek, amikor Ákos mesternek - Gyórfy szerint - kizárólagos megbízatása volt a jelzett tisztség betöltése. Csak még egy nevet említenek meg, fráter László "conversusét", aki 1367-ben a továbbiakban oly sokszor szereplő Kalán-Pósa - Kalán - Nána nemzetség cselei adományozását újíttatta meg a pécsváradi hiteshelyen.³⁶

Ezeknek a történelmi okiratokkal adatolt "prokuratoroknak" a felsorolása nyilvánvalóvá teszi, hogy a tisztség betöltése Ákos mester részéről nem ennek a kolostornak szólt.

Tovább idézve Gyórfy tételeiből: "Természetes, hogy a beiktatás és a felvetődő perek kapcsán Ákos mester személyesen is felkereste a szóbanforgó birtokokat. Nem lepődünk meg a fentiek után, ha megtudjuk, hogy Keveaszót (Keueozoua), Uza fia Péter

1271-ben adományozta a margitszigeti apácáknak. A birtokotbejáró Ákos mester ekkor figyelhetett fel az út mellett álló kőemlékre és ennek hatása alatt írhatta a hún-történetben: 'Kuve kapitányt pedig amaz út mellett, ahol a kőszobor van felállítva, szittya módra ünnepélyesen a földnek adtak át és ennek a területnek egyes részeit aztán Kuve aszóának hívták.'³⁷

Számomra sokkal nagyobb meglepetést okoz az egyszerű tény, hogy a szóbanforgó, Uza fia Péter-féle adományozólevél szövegében Ákos mester neve sem mint kiállító, sem mint határjáró hatóság egyáltalán semmiféle formában sem szerepel. A Hazai Oklevéltár Vincze Gábor "gondozásában" adta ki a nevezett adományozólevelet, amelyet V. István jelenlétében írtak meg "Datum Bude, anno domini M^o CC^o Lxx^o primo, in crastino omnium sanctorum"³⁸

Az sem nagyon valószínű, hogy az 1271-ben már eléggé koros és magas állástbetöltő Ákos résztvett volna a Jenő, Ság, Szecső, Geded(?), Kortul, Bodun és a jelzett 'Keueozou' határjárásában, amelyet egyébként is a káptalanok és hiteshelyek erre kijelölt emberei szoktak végezni. Különben az ilyen adatolás értékét maga Győrffy szállítja le reális értékére, amikor Ákos mester stílusáról szól, amely okleveleiben visszatükröződik: "Az idézett 'datum per manus' kifejezés ebben a korban már csupán üres formula. Bár az oklevelet a kancellária vagy a káptalan vezetőjének nevével szignálják, a manuális munkát egy alárendelt jegyző vagy káplán végzi."³⁹ Ez a megállapítása Győrffynek minden vitán felül helyes és hozzátehetjük, hogy ha már a kézírással járó kényelmetlenséget alantasabb beosztású egyháziak végezték, mennyivel inkább a sokszor megerőltető és hosszadalmas határjárást.

Mindazonáltal Győrffy a lehetséges legnagyobb fokon megközelítette a valóságot a hún-krónikatöredék szerzőjének kilétére vonatkozólag abból a szempontból, hogy az vitán felül kapcsolatban állt a margitszigeti apácákkal. Ez a kapcsolat azonban egészen mástermészetű, mint egy közösség anyagi ügyeinek a vezetése és birtokainak a kezelése.

A következőkben felvetjük és taglaljuk azt a lehetőséget, hogy a hún-krónika minden jel szerint a margitszigeti apáca közösség 'irodalmi igényeinek kielégítése szándékával íródott..

*

A HÚN-KRÓNIKA NEMZETSÉGEINEK LEÁNYAI A KOLOSTORBAN.

Az 1276. évi szenttéavatási eljárás tanúkihallgatásait a szigeti kolostorban több féle szempontból többen kiértékelték már. A háromhónapig tartó inkvizíció adatait a magyar Margit-irodalom eddig legnagyobb ismerője Lovas Elemér⁴⁰ és a Margit-kultusz leglelkesebb terjesztője Bőle Kornél mellett⁴¹ a magyar begina-mozgalom és népi, nemzeti anyanyelvűségünk kezdeti korszakába beleillesztve, Mezey László értékelte ki.⁴² Mezey alapos felkészültséggel tárgyalja a tételt, de a liturgikus és misztikus mozgalmaktól eltekintve a legnagyobb magyar szellemtörténész, Mályusz Elemér⁴³ nyomdokain halad és az apácaközösség leánynevelő környezet jellegét a tanulmánya, bár némileg érinti, nem emeli ki, mint a magyar középkor művelődéstörténeti vívmányát. Az említett szellemtörténészek

között Mályusz Elemér a Margit-legenda és szerzője - aki szintén Marcellusz-személyén és működésén keresztül foglalta mesterien keretbe a magyar középkor gótikus életformakeresését, amely misztikában formálódott ki, de soha sem lett a népi vagy nemzeti kultúrjelenségek számottevő tényezője. Idegenszerű és kivételes maradt magyar földön mindig. A tanulmányok azonban minden esetben kiemelik a szigeti apácaközösség szereplőinek az országos átlagnál jóval magasabb műveltségi fokát, amely az említett 1276. évi szenttéavatási per 110 kihallgatott tanuvallomásból derül ki határozottan. A latintudás - Mezey érvelései ellenére - több apácánál és növendéknél megtalálható és hogy szent Margit utolsó éveiben az írás tudásra több gondot fordíthattak, mutatja többek között a Berky-nemzettségű származó Ágnes annyira jellegzetes és önmagát megbélyegző vallomása: "Én egy olyan vagyok, aki sem írni, sem énekelni nem tudok..."⁴⁴ A többiek azonban nem "olyanok", mint ő, mert pl. Serennai Erzsébet és az egyik Bodoméri leány vallomásai egyenesen "iskoláslány" korukig nyúlik vissza, amikor játszottak és egy könyvből olvastak...

A hún-krónika megírásának idején a szigeti klastromban közel száz apáca és tanulóleány élt. Nagyon sokan innét mentek férjhez, vagy hagyták el a közösséget. Ezek a növendékek nem is azzal a szándékkal léphettek a közösségbe, hogy életüket a fogadalmak által odakössék, hanem a rangos és részben dinasztikus körökkel való együttélés varázsa vonzotta őket. Moys nádor özvegye, Erzsébet, aki a komoly és szigorú szerzetesi életformát kereste, nem a szigetre ment, hanem az óbudai klarisszák közé. Ugyanigy III. András leánya, az utolsó Árpádházi sarj, aki a dömés apácák közé vágott, idegenbe, a svájci Töss klastromába ment. Ők nem nevelést és tanulási lehetőséget kerestek... Erre a szigeti közösség jobban berendezkedett harminc esztendő alatt.

Gondolatmenetünket kiegészíti és helyességét erősíti e tekintetben Mezey tétele, hogy a kolostorban már ebben az időben jelentkezik az igény az irodalmi termékek után. A nem mindig szerzetesi alázatból együttélő rangosabb nemzetiségek leányai, koruk gyermekei - és egyben serdülő leányok - lévén, okvetlenül szüleik és családjuk előkelőbbségének hangsúlyozott fitogtatásával vetélkedtek egymás között. Ez örök emberi... S korban nincs is nagyon messze attól a vetélkedéstől, amelynek folyományaként IV. Béla király a pesti országgyűlésen közvetlen a tatárbetörés előtt kénytelen volt a jelenlevő országnagyok székeit tűzrehányatni, mert nem tudtak megállapodni az ülési sorrend kérdésében. A genealógiai kutatások kétségkívül ebből az időből származnak történelmünkben és ezeknek a nyomait mutatja minden krónikánk s köztük a szóbanforgó hún-krónika is.

Ekkora vargabetűnek látszó kitérő után visszatérve Győrffy ama megállapítására, hogy a hún-krónika szerzője a Margit-szigeti apácaközösséggel kapcsolatban állott, csak helyeselhetünk. Ez a helyeslés azonban csak a kapcsolat tényére vonatkozik, de nem Ákos mesterre, akiben az illusztris szerző a krónika íróját látja.⁴⁵ Vizsgáljuk meg a valóságos vagy vélt kapcsolatokat az írás és a közösség vonalán hogy elfogadhatóvá tehesük a feltevést, miszerint fennforoghat olyan lehetőség is, hogy a szerző kimondottan ennek a közösségnek szánta a művet!

Ha az 1276. évi szenttéavatási jegyzőkönyvekben szereplő rangosabb nem-

zetségek közül birtokadományozási alapon kiemeljük a három legjelentősebbet anélkül, hogy a többieket teljesen mellőznénk, már is megtaláltuk a hún-krónikában szereplő személynevek és helynevek számottevő csoportját és egyben magyarázatot a nevezett írásmű majdnem "irányregény" jellegére.

1. - A Bór-Kalán- Szeri - Pósa nagyon szétágazó, szövevényes nemzetség leányaiból a vallomástétel idején három is szerepel: Alexandra, Stefánia és egy harmadik női tagja a családnak. Nevezik őket "felhévizeknek" is, az akkori valószínű lakóhely szerint. Maga a Pósa család a domonkosokkal kezdettől fogva erős kapcsolatokat tart,⁴⁶ Pósa fráter, aki a kún missziókban dolgozott és Jászvásárról alapított új klostromot, Szent Domonkos hatására lépett a rendbe és Magyar Pállal jött vissza hazájába. Kétségtelen, hogy azonos Anonymusszal és túlélte a tatárjárást, mert Diakovárott székelve Bosznia püspöke volt a lezajlása alatt.⁴⁷ Vérébeli édestestvére volt Julián testvér, a nagy keleti utazó. A nemzetség egész sora temetkezik a szigeti templom kriptájába. Még 1290-ből is vannak ilyen szándékkal hagyományozások, mint Mórián Pósa comes esete.⁴⁸ Az 1276-os tanuvallomások között a család három tagja is szerepel, Péter és Mihály a felhévizi ágból és egy ismeretlen nevű asszony.⁴⁹ Birtokpereiknél a Margit-szigettel szembenfekvő Besenyő felett tanuként szerepel a két Pósa testvér, István gömöri comes és öccse Szilveszter.⁵⁰

Ennyit a család ama tagjairól, akik a domonkosokkal vagy a szigeti apáca közösséggel valamilyen kapcsolatban álltak.

Birtokaik sorozata, főként amelyeket a dömés apáca klostromnak adományként hagytak és amelyeknek Győrffy is fontos szerepet tulajdonít a hún-krónikában Wertner összeállításában a következők:⁵¹

BIRTOK.

(Többnyire Baranya-, Csongrád- és Valkó megyében).

Anyás, Csongrádm. 1279. kör. a margitszigeti zárdának adományozva. 1283. el. részben IV. László királynak cs.

Ároki, 1342.

Eng, 1279. kör. Mórián leányának hagyományozva.

Eydevola, Valkóm. 1283. előtt IV. Lászlótól cs.

Ikerhalom, 1279. kör. a margitszigeti zárdának hagyományozva.

Illésmonostor, a Tiszán, 1306.

Jenő, Baranyam. 1279 kör. a margitszigeti zárdának.

Kozol, a Tisza mentén 1279 kör. a margitszigeti zárdának.

2 Lónya, Bánk bán által mv., 1214 el. vejének, Simon-nak.

Naney, Baranyam. 1279 kör. a margitszigeti zárdának.

Szarvas, Valkóm. 1279 kör.

Szegi, Csongrádm. 1334.

Szelepce, Valkóm. 1283, IV. Lászlótól cs.

Szemel, 1283. el. a margitszigeti zárdának; 1283-ban a Bor nembelieknek visszaadva.

Szer. Csongrádm. 1306.

A Bór-nemzetség másik ága a Kalán család genealógiája sokkal gazdagabban bontakozik ki előttünk; okmánytára, birtokállománya és családfája feltűnően telítve van a margitszigeti apácák és a domonkosok felé kiépített kapcsolatokkal.⁵²

REGESTÁK.

1228. Kn. I. 268. Az esztergami káptalan a következő berki-i nemesekkel Nána birtokot osztja fel: 1) *Csom* 2) *Kuka* 3) *Ivanz* 4) *Bestir* 5) *Latizko* 6) *Rapolt* 7) *Nána fia Nána*.

1233. W. XI. 256. II. András király Sós-kút helységet, Marcell fivére Fábián comestól ötven márkáért vásárolt, lovai felügyelőjének, *Nána*-nak, az orosz Jarozlav nevű vár előtt tanusított vitészsége elismeréseül adományozza.

(**1235—1269 között.**) H. O. VIII. 21. *Bestir fia Demeter és nejének végrendelete.*

Demeter ingóságainak egy részét *Merkh* nevű testvérének s ennek fiainak hagyja. Sós-kút nevű birtokát megkapja a sz. Margit zárdá. A nyitramegyei *Teremech* nevű földet, melyet Béla királytól kapott *András comesnek vagy ennek nejének és fiainak* hagyja, azon feltétel alatt, hogy vételárából *Demeter nővérének Máriának vagy ennek fiainak* 12 márkát fizessenek. *András comes Demeter nővérének a férje.* Magának Demeternek még nincsen fiörököse. Merk és Andráson kívül még *István nevű testvérét* is említi. Demeter neje csak nővérét említi.

1236 kör. W. XI. 289. IV. Béla király megerősíti, hogy *Nana mester özveggye és fia Nana* Sós-kút helységet a nyulakszigeti zárdának adományozták. Sós-kutot megkapta az öregebb *Nana* a királytól. Említetik *Demetrius* is, kinek Nánára való igényeit a király nem veszi figyelembe.

1239 kör. W. XI. 308. IV. Béla parancsa a budai káptalanhoz, hogy *Nana fia Nana*-nak, ki szerzetesrendbe lépett, Sós-kútra vonatkozó adománylevelét, a nyulakszigeti zárdá részére átírja. A zárdá *Bestur fia Demetriussal* e birtok miatt pöröl.

1256. W. XI. 433. Z. I. 11. A budai káptalan előtt *Nana fia Nana* Sosad-falubeli szabadosát *Berki Chom fiainak, Mihály comes és István* mesternek eladja.

1270. W. XI. 601. A budai káptalan bizonyáglevele hogy *Nanabester* nb. *Beztur fia Demetrius, berklyi nemes*, a nyulakszigeti zárdával Sós kut iránt, melyet *Nana mester özvegye* a nevezett zárdának hagyományozott, egyezkedett. Demeter megkapja az élet-hossziglani élvezetet; — ha m. n. találna meghalni, megkapja a zárda az egészet. Netáni fia becslési értéke szerint vissza válthatja (v. ö. 1270. W. III. 246. F. V. 1. 83.)

1277. decz. 26. H. Okl. 78. IV. László megerősíti *Nana Bezturi* nb. *Beztur fia Demetriusnak* a nyulakszigeti zárdának Sós kutra vonatkozólag tett adományozását.

Év nélkül. máj. 7. H. O. VII. 327. A budai káptalan előtt *Berkly Mihály comes fia Tamás* Sós kut nevü birtokért a margitszigeti apácák részére bizonyos pénzösszeg lefizetésére kötelezi magát.

1352. máj. 22. A. V. 589. Tamás országbíró *Mihály fiai Simon és Miklós berkkei István fia János* ellen Ragály birtok iránt folyt perében az okiratok felmutatására újabb határnapot tűz ki.

BIRTOK.

Berkly, Pestm. 1228.

Nána, Esztergamm. 1228.

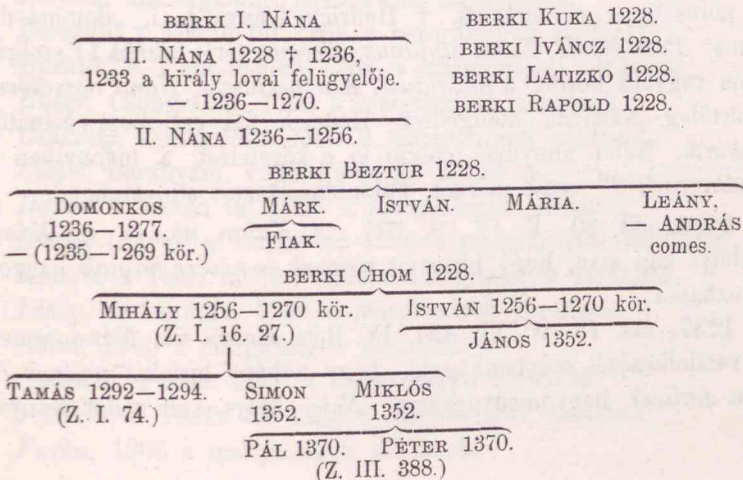
Ragály, Pestm. 1352.

Sasad, Pilism. 1256.

Sós kut, Pestm. 1233. K. a.; később a margitszigeti zárdának.

Teremech, Nyitram. 1235 és 1269 között.

NEMZEDÉKREND.

REGESTÁK.

1135. Koller, Hist. episc. Quinqueecl. VII. 345. *Zeri Nána de genere Kalan*, pécsi püspök.

1244. jan. H. Okl. 10. A pécsi káptalan bizonyoságlevele, hogy *Gyurk fia Gurko* Samud nevű birtokának egy részét *Pósa comes fia Nánának* hat márkáért előrkötötte.

1248. jan. F. IV. 2. 24. A pécsi káptalan bizonyítja, hogy *Kalan nemzetségéből való Gergely fiai Gergely, Claudius, Antal, László és Péter továbbá rokonuk, Dominica az † Jurko fia Jurko nővére és férje* Christoph a baranyamegyei Chelley nevű birtokukat, melyet Jurko után örökölték, négy márkáért *Nána comesnek* eladták. Nána akkor a káptalan confrater-e.

1248. W. XI. 365. A pécsi káptalan tanúsítja, hogy *Pósa fia Nána comes* Petus fia Jób-bal ősi birtokait kicserélte. Nána megkapja a baranyamegyei Cheley és Sehekchu nevű helységek ötödik részét; Jób: Sáp ötödik részét, az egész esztergammegyei Berchee-t s 8 ezüstmárkát.

Nána testvére: Kuarterius.

1255. W. VII. 412. A pécsi káptalan bizonyítja, hogy *† Pousa comes fia Nána Luciát, Nána fia † Pousa comes leányát*, Csanád nb. Weich fia Wechsh özvegyét s annak fiát Jánost, *anyja, † Poch comes* leánya Erzsébet hitbére és saját leánynegyedi illetménye iránt 11 márkával kielégítette.

1255. máj. W. VII. 411. A pécsi káptalan bizonyoságlevele, hogy (Héder nb.) Hedrich fiai Jakab és Lörincz és *Nana comes* közti peres ügye elintéztetett. † Hedrich leánya t. i. „domina de Bozna“ *Pósa comes, Nána atyjának, özvegye*, férje házába 11 szolgát és más vagyont hozott, a mit *fiával, Kartheriussal, Nána testvérel* egyetértőleg Nánának átengedett. Hedrich fiai ezt most Nánától visszakérik. Nána annyiban elégit ki e követelést, a mennyiben a két testvérnek 27 ezüst márkát, különféle ékszer stb. átenged.

1256. okt. 30. F. IV. 2. 377. *A Kalan nb. m. n. Nána* engedélyt kap arra, hogy birtokait *nejének és nővére fiainak* hagyományozhassa.

1257. okt. 18. W. XI. 434. IV. Béla *Kalan nb. Nána comes* azon rendelkezését helybenhagyja, hogy néhány birtokát *nejének és nővére fiainak* hagyományozhassa. *Neje*, Moys volt nádor leánya,

megkapja a baranyamegyei Samud nevű helységet és még tizenhárom falut. Ha netáni örökösei születnének, akkor e birtokok ezekre háramlanak. (v. ö. F. IV. 2. 418. V. István megerősíti ezt 1263-ban W. XI. 527.)

1266. máj. 25. F. IV. 3. 315. *Calan nb. Pousa comes fia Nána comes és neje*, néhai Moys nádor leánya, a nyulakszigeti zárdának a következő birtokokat adományozzák:

- 1) Solomar, Buda mellett, ősi birtokot,
- 2) Baranyamegyében: Cheley, Caplan, Schamel, Schusaur („pro concambio Scepeche“), Samud és 15 falut, melyet nejére átruház.
- 3) Pestmegyében: Evandra, Mislá és Tontal-t.
- 4) Csongrádmegyében: Thul, Kalangurussy (erdő), Suat, Csákány, Buker, Legen, Elhey, Olup,
- 5) a Tisza mellett: Olpár (részben), Buchur, Aron-morvajo (stagnum), Turba, Egenpha, Wartako (stagnum).
- 6) a Tiszán túl: Kera, 2 Ferin, Jurga, Soud, Dama, Corgu, Beregdu, Durhafolyó,
- 7) Helvy, Morusfolyó, Latibor, (Sabuló-n) Ethin, Leel, Furkus, Voson, Musa, Saros, (v. ö. F. VII. 2. 32.)

BIRTOK.

(Többnyire Baranya-, Csongrád- s a Tiszai megyékben).

Alap, Csongrádm. 1266 a margitszigeti zárdának adományozva.

Alpár, Külsőszolnokm. 1266 a margitszigeti zárdának.

Aron-morvája (tó), a Tisza mellett, 1266 a margitszigeti zárdának.

Berchee, Esztergamm. 1248 Petus fia Jób-nak.

Beregdu, a Tiszán túl 1266 a margitszigeti zárdának.

Buchur, a Tisza mellett 1266 a margitszigeti zárdának.

Buker, Csongrádm. 1266 a margitszigeti zárdának.

Csákány, Csongrádm. 1266 a margitszigeti zárdának.

Cselle, Baranyam. 1248 Petus fia Jóbtól es.

Dama, a Tiszán túl 1266 a margitszigeti zárdának.

Durha (folyó), a Tiszán túl 1266 a margitszigeti zárdának.

Egenfa, a Tisza mellett 1266 a margitszigeti zárdának.

Elhey, Csongrádm. 1266 a margitszigeti zárdának.

Ethin, 1266 a margitszigeti zárdának.

Evandra, Pestm. 1266 a margitszigeti zárdának.

2 Ferin, a Tiszán túl 1266 a margitszigeti zárdának.

Furku, 1266 a margitszigeti zárdának.

Helvy, 1266 a margitszigeti zárdának.
Jurga, a Tiszán túl 1266 a margitszigeti zárdának.
Kalangurussy (erdő), Csongrádm. 1266 a margitszigeti zárdának.
Kaplan, Baranyam. 1266.
Kera, a Tiszán túl 1266 a margitszigeti zárdának.
Korgu, a Tiszán túl 1266 a margitszigeti zárdának.
Latibor, 1266 a margitszigeti zárdának.
Legen, Csongrádm. 1266 a margitszigeti zárdának.
Lél, 1266 a margitszigeti zárdának.
Maros (folyó), 1266 a margitszigeti zárdának.
Misla, Pestm. 1266 a margitszigeti zárdának.
Musa, 1266 a margitszigeti zárdának.
Sámód, Baranyam. 1244.
Sáp, Esztergamm. 1248 Petus fia Jób-tól es.
Saros, 1266 a margitszigeti zárdának.
Schamel, Baranyam. 1266 a margitszigeti zárdának.
Schusaur, Baranyam. 1266 a margitszigeti zárdának.
Solymár, Pilism. ősi, 1266 a margitszigeti zárdának.
Soul, a Tiszán túl 1266 a margitszigeti zárdának.
Suot, Csongrádm. 1266 a margitszigeti zárdának.
Szekcső, Baranyam. 1248 Petus fia Jób-tól es.
Thul, Csongrádm. 1266 a margitszigeti zárdának.
Tontal, Pestm. 1266 a margitszigeti zárdának.
Turba, 1266 a margitszigeti zárdának.
Vartako (tó), 1266 a margitszigeti zárdának.
Vasan, 1266 a margitszigeti zárdának.

NEMZEDÉKREND.

(?) 1135 ZERI NÁNA pécsi püspök.	I. GYURKO	
	II. GYURKO 1244 † 1248 el.	DOMINIKA 1248. — KRISTOF 1248.
	I. GERGELY	
II. GERGELY 1248.	CLAUDIUS 1248.	ANTAL 1248. LÁSZLÓ 1248. PÉTER 1248.
	I. NÁNA	
	PÓSA † 1255 előtt.	
— 1) POCH comes leánya ERZSÉBET. 2) HÉDER nb. HEDRIK comes leánya, Bozna birtokosa.		
1) II. NÁNA m. n. 1244—1266. — I. MOYS nádor leánya 1256—1266.	1) LUCIA 1255. — 'SANÁD nb. WECS fia WECS † 1255 előtt.	2) KVARTERIUS 1248—1255.

2. - A Berki - Nána, Beszter - Nána, Pósa - Nána nemzetség tagjainak a szerepe is jelentős a margitszigeti közösség, a dömés szerzetrend és a húnkrónika személy- és helynevei sorában. A nemzetség két leánya nevelkedett a szigeti klostromban 1276-ban: Berki Pál leánya Ágnes és az özvegy Beszter Sabina. Ide lehet még sorolnunk II. Nána comes feleségét is,⁵³ aki 1266-ban férjével arra az elhatározásra jutott, hogy miután házasságuk magtalan, mindketten a domonkosok rendjébe lépnek. Mind a Kalán - Pósa nemzetségi birtokoknál itt is jelentős számú adomány szerepel, amelyek közül Győrffy többet kiemel.

3. - A Hahót - Bánffy - Buzád nemzetség, amely szoros kapcsolatban, vérrokonságban állt a Csáki-nemmel és a Hédervári családdal is,⁵⁴ szintén jelentős a szigeti apácák, domonkos rendiek és a húnkrónika kapcsolataival. Buzád bán, mint meglett férfi, többszörös apa és neves országnagy lépett a dömések sorába, ahol a pesti templomban halt meg a tatárok nyi laitól. Fia Csák bán IV. Béla legbizalmasabb köréhez tartozott, aki leányát Alexandrát is a szigeten neveltette az apácák iskolájában. A héderváriak jelentősége azáltal is nő, hogy ők tették lehetővé az első magyarországi domonkos kolostor megépítését Győrött. A szenttéavatási perben a Csák nembéli Györk úr is szerepel. E nemzetség birtokai között fontos a somogyi Wrs és a későbbiekben a s a b a r i Oguz rokonság vagyona, amelyet megszereztek.

A jelzett három nagy nemzetségen kívül - amelyek egymásközt is többszörös vonalú vérrokonságban álltak - még egész sor rangos név szerepel a szigeti apácaközösség listáján. Nem célunk mindegyikkel külön foglalkozni, de még azt okvetlenül meg kell említenünk, hogy magát Marcelluszt is rokoni kapcsolatok fűzték a Nána-Besztúr család valamelyik ágához. Erre vonatkozólag a Kassai kódex egy megjegyzése "consanguineus" ad bizonyítékot és valószínűleg a Sósút birtok ősi soron szerzett örökségének átengedése a Nánáknak is ezzel függhet össze. 1233-ban ugyanis a jároszlávi vár ostromából hazatérő II. András Marcellus comes testvérbátyjától, Fábían comestól 50 márkáért megvásárolta a jelzett falút, hogybátor ságával kitűnő főlovászmesterét azzal megjutalmazza.⁵⁵ A hún-krónika szerzője Marcell fia Marcell fráter tehát jól ismerhette atyai nagybátyjának osztályrészül jutott Sóstó falút, amelyet szimbólikus értékért adtak oda Nána comesnek.

A hún-krónika sok "képzelt" személy- és helynevét a jelzett domonkosrendiekhez tartozó és ezért fráter Marcellusz által ismert források sorra tartalmazák. Annyira, mint egy 12 évig tartományperjeli tisztséget viselő, a szigeti apácaközösség lelki és szellemi irányítását még hosszabb ideig kezébe tartó, több le-

genda szerzőjeként számontartott és a korabeli rangosabb nemzetségek elsőbbségért vetelkedését ismerő valakit nehezen találhatnánk, mint fráter Marcellusz személyét.

E helyütt nem szándékom felsorolni a Győrffy által hosszadalmasan soravetett személy- és helyneveket. Aki ezek után a részletek után érdeklődik megtalálhatja őket összesűrítve jeles munkájának 173-174 oldalán. De ugyan ezeket a neveket az általam közölt Wertner-féle "Magyar nemzetségek" tanulmány részleteiben is megtalálja a három legrangosabb nemzetség adataiból.

Egy nevet azonban érdemes kiemelni mutatóba, hogy Győrffy a "tárnokvölgyi per" tanujából Petur Farkas fiából hogy "mintáztatja meg" az Attila családfának Farkas őseit. A nevezett Petur ugyanis királynéi jobbágy volt és eléggé alárendelt személy az ugyanakkor királyi al-kancellárként működő F a r c a s y fehérvári prépost,⁵⁶ vagy a IV. Bélától Szent Erzsébet tiszteletére templomépítési engedélyt kérő Farkas comes mellett.⁵⁷ És valószínűleg a királynéi jobbágy nem is igyekezett a "rangosabb nemzetségek" listáján Attila őseként szerepelni annyira, mint a két általam megnevezett Farkas. Pedig emellett kéteset mellett még egy harmadik is kínálkozik a Kalán-Pósa nemzetség által a szigeti kolostornak adományozott Farkas falu nevében is...

*

ÖSSZEGEZÉSÜL Győrffy művének utolsó soraiban Ákos mester forrásközvetítő szerepéről is megemlékezik. Következtetésének alig-alig van pozitívuma. Amit azonban "biztosan" tud, az mindössze annyi, hogy "a régi Gesta- vagy annak egy példánya - Julianus utazása előtt - 1235 körül - magyarországi domonkosok kezében volt..." A pécsi kolostor-krónika, amely kezdetben "Vita Fratrum" jelleggel majd nekrológként de végül is "gesta"-ként íródott, több domonkosok kezén megforduló történelmi, krónika jellegű írásról szól. Pósa mester szerepe, mint krónikásé szintén ismert és bár a "hivatalos" részlege történéseinknek nem fogadja el, minden vitán felül Anonymuszunkkal azonosítható.

Nem tartjuk valószínűnek, hogy a sokak által sokat vitatott ősgesta egyetlen példányban létezett. Magyarországon nem a koldulórendekhonosították meg a klastromi krónikaírást. Monasztikus rendek, bencések, ciszterciták és premontreiek sokkal jobban be voltak rendezkezve az ilyesmire és elég sok példa is állt előttük. Csak azt kell mindig szemelőtt tartanunk, hogy a 13. század Magyarországa a latinnyelvű irodalmiság területén semmivel sem maradt el a nyugati országoktól, a keleti, főként görög és részben szír kulturaközvetítés szempontjából pedig ezeknél hatásosabban működött.

S a Magyarországon megjelent koldulórendek csak megsokszorozták az eddigelé monasztikus keretekbe szorított gesta- és krónikaírást. Főként a domonkosoknak jutott e téren nagy szerep. Ők igyekeztek a nép ajkán élő hagyományok útját kelet felé követni és a hún-magyar folytonosságot hirdetni, kutatni, tudatosítani.

Ezért értek Győrffynek nagy intuícióval leírt soraival, minden más tévedése mellett is, fenntartás nélkül egyet, amikor az 1253-ban a Kaukázusban járó belga ferences fráter, Rubruk ama hiradását kommentálja, hogy ott magyar dömésekkel találkozott: "...a magyar dömések kaukázusi útja ebben az időben valami összefüggésben állhatott a "hún-krónika írásával..."⁵⁸

JEGYZETEK:

1. - Történelmi Szemle (Budapest) 1922., 91-97 oldalak és Kézai mester krónikája. Bp. 1906.
2. - DOMANOVSKY S.: Kézai és a húnkrónika. Történelmi Szemle, 1924.
3. - ERDÉLYI L.: Krónikáink atyja Kézai. Szeged, 1933.
4. - KARÁCSONYI J.: idézve a 4. jegyzeti mű 126 old.
5. - HÓMAN B.: A Szent László-kori Gesta Hungarorum és a XII-XIII. századi leszármazottjai. Budapest, 1925.
6. - ECKHARDT S.: A pannoniai hún-történet keletkezése. - Századok, (1927-1928) 626 old.
7. - GYÓRFFY GY.: Krónikáink és a magyar őstörténet. Budapest, 1948. A szerző ebben a terjedelmes, sok részlettanulmányt egybefogó művében akkoriban még Akos mestert tartotta a hún-krónika szerzőjének, Később már Koppány püspök is így szerepel nála. (Századok 1963)
8. - S. R. H. I. 141 old.
9. - GYÓRFFY: i. m. 179
10. - Monumenta Episcopatus Vesprimienis. (későbbiekben MEV.) I. 276 : "... sicut prelatus dominarum monasterii Vesprimiensis..."
11. H. DENIFLE O. P.: Cartularium Universitatis Parisiensis. (1889). I. 419.
12. U. o. I. 566.
13. LOVAS ELEMÉR O. S. B.: Boldog Margit történetének részletes forráskritikája. (Közölve a pannonhalmi főapátsági főiskola évkönyvében (1915-16) 203-346.
14. GYÓRFFY GY.: i. m. 178. A szerző a hún-krónikás külföldi helyismereteire vonatkozó tetteleit Eckhardt S. idézett műve alapján összegezi ugyan, de eredményeit saját véleményeként is tartja.
15. MEV. I. 277.: "... per duodecim annos fui provincialis et amplius..."
16. U. o.
17. MEZEY L.: Irodalmi anyanyelvűségünk kezdetei az Árpád-kor végén. Budapest, 1955. A középkori magyar irodalom e jeles marxista szakértője, minden erőlködése ellenére "szellem történeti" módszerekkel dolgozik művében. Adatolásai a régi, polgári iskolázottság mérete szerint is alaposak, de "alkalmazkodási, helyezkedési törekvése az új, marxista irányzathoz", elveszi minden érdemét. Nem szabad "elfogulatlanságról" beszélnie annak, aki különben valóban kiválólt alkotott szövegforgó könyvével, olyan szavakkal, aminők műve előszavában olvashatók: "A Mohács-előtti magyarság szellemi alkotóképességének, mely kezdetlegességet, mely érdektelenséget és éppen ezért elkésztettségét mutatja ez. Hogy a kép egészen sötét volta megdöbbenésen, nem kell éppen a nagy román vagy germán anyanyelvű irodalmakra gondolni, elég a környező cseh vagy délszláv egykorú anyanyelvűséget például venni." A "nagy román" díszjelzőt sok olvasója bizonyára az oláhokra értelmezi... A ritkított szedéssel kiemelt mondatrész a szerzője szándékát is kiemeli: bizonyosságot tenni a szlavofil hitvallásról. Hogy ez sikerült is neki, mutatja a tény, hogy az 1955-ben még csak "az irodalomtudomány kandidátusává nyilvánította" őt a mű alapján a Tudományos Minősítő Bizottság (v. o. 2. old.), de ma már "katedratikus egyetemi tanár. A jelzett idézetre egyébként csak egy kérdést tesz fel: Hol találták magyar nyelvemlékeinket? Válaszom: Löwentől Königsbergig, Nyitrától Linzig, Nagyszombattól Nápolyig mind külföldön ahova menekülő magyarok mentették őket... S vajon mindent sikerült megmenteniök? Török is tatár is égetett könyveket, akárcsak a politikai vagy világnézeti gyűlölködés, amelynek Hazánk mindig útjában volt..."
18. DENIFLE O. P.: i. m. I. 581
19. GYÓRFFY: i. m. 178.
20. FEJÉR GY.: Codex diplomaticus Hungariae tom. IV, v. III. pag. 22. "Reverendis in Christo fratribus et dominis magistro ordinis fratrum predicatorum et difinitoribus capituli generalis M(aria) gracia Dei regina Hungarie et du-

cissa Syrie, ancilla Christi, caritatis vinculum cum debita reverencia et devocione, -licet diversa signa et prodigia, que per merita fratris Ioannis episcopi Bosniensis, magistri ordinis, felicitis memorie, inter homines pauperes enarrantur, se-reatum explicare nequeamus, tamen miraculum, quod de novo nobis per merita ipsius factum est, inter cetera sub silencio nolumus preterire; Scilicet: Cum inter carissimum domi-num nostrum B(ela)m regem Hungarie ex una parte et carissimum filium nostrum Regem Stephanum ex altera parte per suggestionem infidelium severum vehemens discordia orta-fuisset, ita ut pars utraque, collecto ibi exercitu, facie ad faciem pugnare quodam die debu-issent et nos sicut mater ex utraque parte maximo timore incusso vehementi dolore affligi incepissemus et suffragia eiusdem Iohannis invocassemus, eadem nocte apparuit nobis idem frater Iohannes cum quodam fratre bone memorie Gerardo, priore eiusdem ordinis, et cum nos posite in tanta anxietate ut filium nostrum prenominatum redderent, rogaremus, tunc et frater Iohannes apposito nobis signo crucis respondit: " Ecce filium vestrum vobis restitu-imus." Tunc nos de sompno evigilantes secundum nostram simplicitatem domino nostro Iesu Christo et beate virginis grates retulimus, ut decebat. Mane autem facto recepimus nuncium et litteras domini nostri regis Hungarie, in quibus continebatur, quod filius suus Rex Stephanus se in omnibus sibi tradisset et suam in omnibus fecisset voluntatem.

Nos igitur merita ipsius sanctissima et auxilium nobis in pensum vestre devocioni per presentes litteras duximus intimandum; unde sanctitatem vestram requirimus, quatenus mi-racula, que vos per ipsum facta scitis, nobis in vestris litteris rescribatis. "

21. B. HÓMAN: Geschichtliches in Nibelungenlied. Berlin, 1924. 42. old.
22. GYÓRFFY : i. m. 178 old.
23. A. WITZSCHEL : Über das Leben der heiligen Elisabet vom Joh. Rothe, (Zeitschrift des Ve-reins für thüringische Geschichte und Altertumskunde. - Neufe Folge(1909)19. Bd. 418.
24. MEZEY L.; i. m.
25. M. Nyelvelméltár: Magyar Margit-legendá. 47/17.
26. A. WITZSCHEL: i. m. 376. "Nach CGS bekommt des Kind Elisabet von ihrer Mutter mit - nach Eisenach neben anderer Ausstattung auch eyne silbern hotczin; dasselbe mit den selben Worten sagt auch die Chronik p. 1701 (#422). Das Wort ist noch heute weit und bre-it um Eisenach und von der Werra bis zur Fulda hin die allein volkstümliche Benennung der Kinderwiege..." A magyar "kocse" németes alakja tehát magyar forrást sejtet...
27. U. o. : 389. old.
28. U. o. : 400. ld.
29. U. o. 390-92. Ezt a talán nem minden alapnélküli epizódot A. Witzschel egy bizonyos dániai származású, András nevű szerzetesnek tulajdonítja, aki a keresztesháború idején - való-szinűleg a magyar vállalkozásban - járt a Szentföldön és visszatérében mesélte el a dolo-got a thüringiai hercegi udvarban, ahol bevették a krónikába, hol "allerdings an unpassender Stelle und in einer ihr durchaus fremden Umgebung" szerepel. A torzírtott német krónikában nemszerepel a forrás. A thüringiai órgrófok történetében azonban, amelyet Echarntnak tu-lajdonítanak a 401. oldal 44-56. sorokban szerepel: "Circa idem tempus regnante Andrea re-gis Ungarie, quidam christiani. . . "kezdettel. Az érdekes és jelentős epizódot, főként a dáni-ai pap-zarándok elbeszélését II. Andrásról szóló adatokkal külön tanulmányban közlöm.
30. GYÓRFFY : i. m. 179
31. U. o. : 177
32. "Frater Ladislaus, conversus pro ipsis Dominabus Sanctiomalibus cum procuratoriis lit-teris earundem astando. . . ." FEJÉR GY. : Codex diplomaticus H. I. 89.
33. Hazai Okmánytár. 51. "... Petro et Andrea fratribus de ordine predicatorum procuratoribus sororum de insula sancte Marie pro eisdem sororibus ez altera, coram nobis personaliter constitutis. . . ." A budai káptalan előtt 1267 aug. 29.
34. U. o. 56 old. "... Paulus Prepositus. . . . Quod frater Nycholaus procurator domi

35. U. o. 58-59. old. "Nos Stephanus dei gracia Rex Hungarie significamus quibus expedit memorie commendantes, quod frater Nicolaus conuersus de ordine fratrum predicatorum, procurator rerum seu bonorum monasterii beate Marie Virginis gloriose de Insula... cum instancia verbo domine Elisabeth karissime filie nostre, aliarumque sororum deo famulancium de Insula supradicta."
36. V. o. 32. jegyzetünkkel.
37. GYÖRFFY: i. m. 178
38. Hazai Oklevéltár 61. old.: "Nos Stephanus Dei gracia Rex Hungarie significamus tenore presentencium vniversis, quod Petrus filius Wza coram nobis personaliter comparens, omnes possessiones suas hereditarias et empticias in Jeneu, in Sag, in Zecheu, in Geded, in Kortul, in Bodun et in Keueozou ipsum tangentes legauit et donauit ecclesie sororum beate virginis de Insula pro anime sue remedio perpetualiter possidendas, tali condicione interiecta, quod quoadusque uita comes sibi fuerit, liberam habeat se in ipsis possessionibus sustentandi facultatem; post mortem uero eiusdem easdem possessiones ipsa ecclesia pacifice, ut proximis possidebit, eo adiecto, quod si frater eiusdem carnalis possessiones suas hereditarias iusto precio redimere uoluerit, redimere possit iusto precio earundem persoluto, ab ecclesia supradicta. Datum Bude, anno domini M^oCC^o Lxx^o primo, in crastino omnium sanctorum." "Közli Vincze Gábor a következő megjegyzéssel: "Kivül rányomott pecsét maradványával, Eredetije az orsz. ltár kincst. oszt. Mon. VBud. 8. 4. Olvasható Fejérnél is id. m. V. 1. 129 l., de hibás kelettel és teljesen elferdített helyevekkel." Ákos mester tevékenységének vagy bármínemű szerepének semmi nyoma sincs.
39. GYÖRFFY: i. m. 179.
40. LOVAS ELEMÉR O. S. B.: Árpádházi Boldog Margit élete. Budapest, 1940. és v. o. 13. jegy.
41. BÓLE KORNÉL O. P.: Árpádházi Boldog Margit szenttéavatási ügye és a legősibb Margit-legenda. Budapest, 1937.
42. MEZEY L.: i. m.
43. MÁLYUSZ ELEMÉR: Árpádházi Boldog Margit. (Károlyi Emlékkönyv.) Budapest, 1933.
44. MEV, I. 231.
45. GYÖRFFY: i. m. 179
46. A Kassai Kódexben (Syngrapha Dominicana) is szerepel már a tatárjárás előtt Boszniában vértanúságot szenvedő hittérítők közt a bogumilok földjén Pósa fia János fráter. Magyar Történelmi Szemle I. évf. 2. szám (1970 február) 98 old.
47. Pósa püspök és Anonymus azonosítását KARSZAI GÉZA O. S. B., pannonhalmi főkönyvtáros a "Névtelen" krónikájának legelső, üresenhagyott, helyesebben kivakart oldaláról készített palimpszeszt felvételek alapján már lényegében elvégezte (Magyar Könyvszemle 1960 és 69) Én a M. T. Szemle (New York) 1970-es évf. 2. számában közölt "Exodus Fratrum" töredék alapján egy következő számunkban tárom fel erre vonatkozó gyűjtésem, adatolásaim eredményeit. Már ehelyütt jelzem, hogy a két személy azonosságát vitánfelülínek tartom.
48. WERTNER M.: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I-II. kötet. Temesvár, 1892 II. k. 118. old.
49. U. o.: "... in villa Beseneu iuxta insulam beatissime virginis Marie..." 54. old.
50. Hazai Oklevéltár: 53. old.: "... Stephanum curialem comitem Gumuriensem et Sysuestrum (!) fratres uterino, filios Pouse."
51. WERTNER M.: i. m. 119 old.
52. Hosszadalmasnak és "túlzásnak" tűnik a nemzetség adatainak közlése Wertner alapján, de ezek a hosszadalmas felsorolások mutatják a nagy kapcsolatokat a két közösség közt. Györffy egyébként ezek közül többekre kitér munkájában.

53. II. Nána comes felesége Moys nádor leánya volt. Ezen a vonalon az Árpádházzal is rokonságban állt. Amennyiben Werner: "Az Árpádok családi története" (Nagybecskerek, 1892) Függelékében közölt genealogiai adatok helyesek, akkor Moys nádor neje Sabina, IV. Béla legfiatalabb leánya volt és így Berky Nána Ágnes a király unokája.
54. A Héderváriak nemzetsége várépítéssel kapcsolatban említődik a krónikában, SRH, I. 296. A dömések magyarországi rendkívüli gyors elterjedésének a magyarázata ebben a szétterjedt rokonságban leli egyik legfontosabb magyarázatát. Ez a család telepítette u. i. meg őket Győröt, ahol az első, és Pécsét, ahol a második klostromuk épült. Bár sok kutató tagadja, hogy Magyar Pál a Hédervári-nemzetség tagja lett volna, legalább ugyanannyi az ellenkezőt állítja. Marcellusz maga is győri származású volt és az itteni kolostor kiváltságos szerepet vitt a rend történetében. Itt élt a 14. század elején a két Csák testvér is, akik hatalmas nemzetségük minden ellenzése dacára is a dömés szegénysorban éltek még akkor is, amikor a pápai követ a nemzetségfőt Csák Mátét kiközösítette. A Csáki-Hédervári nemzetségek szerepével Győrffy i. m. -ja 177 oldalán foglalkozik.
55. WENZEL G.: Árpádkori új okmánytár. XI. 256. Marcellusz családfájának kutatása során a hún-krónika szerzőjére vonatkozólag még sok adatnak kell felbukkannia. Jelenleg erre semmi lehetőségem nincsen, de aki teljes bizonyosságot akar szerezni a 13. századi legtermékenyebb magyar krónika- és legendaírónak életkörülményeiről, annak szükséges az ilyen irányú kutatás.
56. Hazai oklevéltár. 51. old. Regestája: "IV. Béla király a királyi hálósok (retiferi) Vduorth nevű földjét a túróczyi monostornak adományozza, 1267. az okirat vége: "Datum per manus magistri Farcasy prepositi Albensis, Aule nostre vicecancellary..."
57. Ezt az adatot MONTALEMBERT : Magyarországi Szent Erzsébet címmel írt munkájának egy jegyzetéből veszem, ahol a szerző Pray. Dissert. previae. # 10. példével közli. Sajnálatos módon nincs módomban ezt az adatot ellenőrizni, de a tudós francia alaposságát ismerve (Magyarországra ment adatokat gyűjteni 1836-ban!) és Pray jezsuita felkészültséget szemelőlött tartva, nyugodtan sorolom adatolásaim közé...
58. GYŐRFFY : i. m. 113 old.

EINE VERGESSENE FRANZISKUS-HANDSCHRIFT DER JÓKAI CODEX von BUDAPEST

Arnold Magyar O. F. M. (Graz, Austria.)

Unlängst erschien ein wertvolles wissenschaftliches Werk des bekannten Franziskus-Forschers Sophronius Clasen, O.F.M. über die Franziskusquellen und verwandtes Schrifttum¹. Es ist jedoch bedauernswert, daß in seinem umfangreichen Handschriftenverzeichnis aller Welt (S. 41-166) der Jókai-Codex von Budapest nicht erwähnt wird. Wahrscheinlich ist das darauf zurückzuführen, daß eine genaue Beschreibung dieser wertvollen Handschrift - außerhalb Ungarns - bisher kaum erschienen ist. Schon Michael Bihl bedauerte es und äußerte den Wunsch, ein ungarischer Mitbruder möchte die Franziskus-Handschriften von Ungarn detailliert beschreiben, um sie für alle Franziskus-Forscher zugänglich zu machen². Doch das geschah scheinbar nicht und so blieben diese Handschriften ziemlich vergessen.

Deshalb möchte ich in den folgenden Zeilen versuchen den berühmten Jókai-Codex womöglich genau zu beschreiben, um ihn den Franziskus-Forschern für weitere Untersuchungen zugänglich zu machen.

Schicksal des JC. - Der Jókai-Codex (im folgenden JC) ist als erstes ungarisch geschriebenes Buch gekennzeichnet. Entdecker und Retter dieses kostbaren Codex war Adolf Ehrenfeld als Gymnasiast in Nyitra (heute Tschechoslowakei) im Jahre 1851. Er schickte das « seltsame » Buch an die Ung. Wissen. Akademie nach Budapest, wo es sorgfältig überprüft und nach langjährigen literarischen, philologischen und paleographischen Untersuchungen als das älteste ungarische Buch anerkannt wurde. 1878 wurde der Codex von der Ung. Akademie mit dem originalen Text herausgegeben. Der gelehrte Akademiker Georg Wolf besorgte den Druck der damals Ehrenfeld-Codex genannten Handschrift,

¹ *Legenda Antiqua S. Francisci*, Leiden 1967.

² *L'édition du « Speculum vitae B. Francisci » parue à Győr en 1752 et l'origine hongroise du Speculum Vitae*, in AFH 20 (1927) 149.

und schrieb eine ausführliche Einleitung dazu ¹. Diese authentische Edition, die mir die Universitätsbibliothek von Graz zur Verfügung gestellt hat, wird für unsere Untersuchung benützt und zitiert.

Der Codex verblieb bis 1925 in Wien, wo Dr. Ehrenfeld Rechtsanwalt war. Dann wurde er nach London gebracht und von der ung. Regierung erworben. Zur Erinnerung des 100 jährigen Jubiläums von Mór Jókai (geb. 1825) wurde er Jókai-Codex genannt. Er befindet sich seither in der Handschriftenabteilung der Nationalbibliothek Széchényi zu Budapest (M.N.67). Im Jahre 1942 wurde vom JC auch eine Faksimile-Edition gemacht in der Serie « Codices Hungarici » unter der Leitung von Dénes Szabó ².

Beschreibung. - Der JC ist 193 x 135 mm groß. Ursprünglich bestand er aus 9-10 Sexternionen, das heißt aus mindestens 108, höchstens 112 Blätter (Folien). Von diesen blieben jedoch nur 81 Folien erhalten und so zählt der JC nach heutiger Paginierung 162 Seiten. Die übrigen sind verlorengegangen. Auch durch Korruption entstanden einige Lücken im Texte. Alle Lücken werden bei der Inhaltsbeschreibung genau angegeben.

Der JC ist in zwei starken Holzdeckeln mit abgeschliffenem grünen Leder eingebunden. Auf beiden Deckeln sind lineale Dekorationen eingepreßt. Bei der Öffnung der Deckel befinden sich vergoldete Schließen mit je 3 kleinen Nägeln befestigt. Die inneren Seiten der Deckel sind mit lateinisch beschriebenem Pergament überklebt, dessen Text jedoch mit dem Codex nicht zusammenhängt.

Der Codex ist auf Papier in Schwarz geschrieben, die Kapitel-titel sowie die großen Initialen in Rot. Der Platz einiger Initialen ist jedoch leer. Die Schrift ist einheitlich, von einer Hand geschrieben. Schreibart gothische Hackenschrift mit der Eigenschaft, daß die doppelten Buchstaben nie abgekürzt erscheinen, und das *i* nur selten punktiert ist. Im Text gibt es viele Schreibfehler, die aber nur selten gestrichen oder gelöscht sind, meistens sind sie oberhalb punktiert ³.

¹ *Régi magyar kódexek* (Alte ung. Codices), in *Nyelvemléktár* (Sprachdenkmäler) VII., Budapest 1878.

² Vgl. D. Szabó, *A magyar nyelvemlékek* (Die ung. Sprachdenkmale), Budapest 1952, 26-7. - Darin eine ausführliche Literaturangabe über den JC.

³ Wolf, a.a.O. I-XI.

Herkunft und Alter. - Autor und Datierung des JC läßt sich mit Genauigkeit nicht bestimmen, denn nirgends befindet sich ein Hinweis darauf. Doch innere und äußere Indizien beweisen, daß die vorliegende Handschrift eine Kopie ist, die spätestens in der ersten Hälfte des 15. Jh. entstand. Der Autor des Originals war ein ungarischer Franziskaner, der wahrscheinlich im Ausland studierte, und schrieb es in der zweiten Hälfte des 14. Jh.

Der gelehrte Historiker des Franziskanerordens in Ungarn, Dr. János Karácsonyi behauptet¹, daß das Original des JC, nach inneren Indizien, für die Klarissen von Alt-Buda verfertigt wurde. In diesem Fall konnte es nicht vor 1350 entstehen, denn das genannte Klarissenkloster wurde erst in dieser Zeit bewohnt; aber auch nicht nach 1400, denn der Autor hat das Werk *De conformitate vitae B. Francisci* des Bartholomäus von Pisa (1390) noch nicht benützt, sondern nur frühere Quellen.

Dies wird übrigens auch durch philologische Argumente befestigt. So beweist der angesehene Sprachwissenschaftler G. Wolf mit vielen Beispielen, die mehr als 13 Seiten umfassen, daß die Originalfassung des Codex sehr alt sein dürfte, denn auch in der vorliegenden Kopie aus dem 15. Jh. noch viele damals schon ausgestorbene Wörter vorkommen und der Kopist offensichtlich mit der alten und neueren Orthographie kämpft.

Ebenso behaupten die Paleographen Theodor Sickel aus Wien und sein Schüler Dr. Árpád Károlyi, daß der JC aus paleographischen Gründen spätestens auf die erste Hälfte des 15. Jh. zurückgeht. D. Szabó, der die Faksimile-Edition des JC leitete, entdeckte im Papier der Handschrift Wasserzeichen, die ebenso darauf hinweisen, daß der JC zwischen 1438 und 1456 entstanden sein dürfte².

Zusammenfassend kann man also feststellen: die Originalfassung des JC entstand zwischen 1350-1380; die vorliegende Kopie desselben wurde fast ein Jahrhundert später, zwischen 1430-1450 geschrieben, und zwar, um die Vorlesung zu erleichtern, mit der neueren Orthographie.

Übersetzung und Kopie. - Das Original des JC war ohne Zweifel eine Übersetzung aus lateinischen Texten. Beweis dafür sind die

¹ *Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig* (Geschichte des Franziskanerordens in Ungarn bis 1711), Budapest 1922/24, II, 588 ff.

² Szabó, a.a.O. 26.

vielen Latinismen und die noch häufigeren Übersetzungsfehler. Z.B. auf S. 2 des JC befindet sich ein sehr auffallender Lesefehler des lateinischen Textes, wo « longus » für « legimus » = olvasuk genommen wurde. Auf S. 11 ist « inquiens » (antwortend) für « inquires » = nywgalmatlan (unruhig) genommen; S. 62, « praedicebam » für « predicabam » gelesen, ebenda « famem » = éhséget für « hyrt » = famam übersetzt, usw. Auch viele ausgebesserte Fehler beweisen, daß der Autor direkt aus lateinischen Texten übersetzte und oft unwillkürlich der lateinischen Konstruktion folgen wollte.

Daß der JC eine Kopie ist, geht aus typischen Schreibfehlern hervor, die darauf hinweisen, daß dem Kopisten ein ungarischer Text vorlag und manchmal die Buchstaben nicht richtig entziffern konnte. So z. B. liest und schreibt er oft das am Wortende vorkommene *c(k)* für *t* oder umgekehrt. Aus den vielen solchen Fehlern genügen die folgenden: statt *sokac* schreibt er *sokat*, statt *czac czat*, statt *aztalokot aztalokok*, statt *kyk kyt*, usw.

Quellen. - Es stellt sich nun die wichtige Frage, aus welchen lateinischen Texten der JC übersetzt wurde. Diese Frage wurde schon vom Dr. Ehrenfeld selbst mühselig erforscht. Er stieß endlich in Leipzig auf ein Exemplar des *Speculum vitae B. Francisci et sociorum eius* und konnte darin die meisten lateinischen Texten treffen. Später fand er auch die Quelle der letzten Kapitel über die Wunder des hl. Franziskus in der *Legenda* des hl. Bonaventura. Spätere Forscher, besonders Lajos Katona¹, stellten jedoch fest, daß als Hauptquellen des JC die *Actus B. Francisci et sociorum eius* und das *Speculum perfectionis* zu bezeichnen sind. Diese Franziskus-Legenden wurden von dem unermüdlichen Franziskus-Forscher Paul Sabatier herausgegeben und beschrieben². Daraus

¹ *Az Ehrenfeld- és Domonkos-kódex forrásai* (Die Quellen des Ehrenfeld- und Dominikaner-Codex), Budapest 1903. - József Vincze, *Szent Ferenç és társainak legendája* (Die Legende des hl. Franziskus und seiner Gefährten), 1907. - Marcell Böröcz, *Ferencesek a középkori magyar irodalomban* (Franziskaner in der ung. Literatur des Mittelalters), Pécs 1911, 131-40. - Jenő Kastner, *A Jókai-kódex és az observans kódex-irodalom* (Der JC und die Codex-Literatur der Observanten), in *Egyetemes Philologiai Közlemény* (Organ der allg. Philologie), Budapest 1932, 201-11 und 1933, 58-6. - János Horváth, *A magyar irodalmi műveltség kezdetei* (Die Anfänge der ung. lit. Kultur), Budapest 1944, 101 ff.

² *Collection d'Études et de Documents sur l'histoire littéraire du Moyen-Age*, Paris 1898-1902.

kann man feststellen, daß der Text und die Reihenfolge der Kapitel dieser Sammlungen tatsächlich dem JC näher kommen als dem *Speculum vitae*. Auch wurde darin das damals noch unbekanntes Stück des JC « De eo qui verecundatus est ire pro eleemosyna » festgestellt.

Aus weiteren Forschungen ging hervor, daß das Kapitel über die Erscheinung des Engels (JC 125-6) dem Text der *Act. BF* 25 und des *Spec. Vit.* 38b de statua simili statuae Nabukodonosor) nicht entspricht. Den entsprechenden Text entdeckte 1956 János Balázs¹ in dem Codex Lat. medii aevi 77 von Budapest auf S. 14b: « De apparitione stupenda angeli ». Dieses Stück gehört nach Sabatier zur *Legenda vetus*, die als Tischlesung im Studienhaus der Franziskaner zu Avignon vom Kompilator des Franziskus-Buches « Fac secundum exemplar » ausdrücklich genannt wird.² Nun, zu dieser Handschrift entstanden um 1342, gehört auch der oben erwähnte Codex 77 von Budapest³, und konnte daher tatsächlich als Quelle des JC dienen, umso mehr weil die Reihenfolge der Kapitel in beiden Kompilationen ziemlich gleich ist. Aber es könnte auch sein, wie manche meinen, daß der unbekanntes ungarische Franziskaner die Handschrift aus dem Ausland mit sich brachte, als er von seinen Studien zu Avignon oder Paris zurückkehrte, und daraus um 1350-1380 seine Übersetzung verfertigte⁴.

Damit wäre die Quellenfrage des JC ziemlich erklärt. Es ist jedoch noch hinzuzufügen, daß die beiden Kapitel « De observantia Reg. » (JC 123-4) und « De scientia » (JC 124-5) dem 3. bzw. 4. Stück der *Leg. Vet.* entsprechen. Es bleibt nurmehr das Original des Kapitels « De oratione crucifixi » (JC 153-4) unbekannt. Bei der Inhaltsbeschreibung wird eine womöglich getreue Zurückübersetzung dieses unbekanntes Stückes ins Lateinische gebracht. Vielleicht gelingt es jemandem dadurch den entsprechenden lateinischen Urtext entdecken.

¹ *A Jókai-kódex latin eredetijének eddig ismeretlen fejezete* (Das bisher unbekanntes Kapitel des lat. Originals des JC), in *Magyar Nyelv* (ung. Sprache), Budapest 1956, 347-9.

² Clasen, *Legenda*, 32.

³ Ebda, 70. - Der Codex 77 von Budapest wurde von L. Katona in *Op. crit. hist.* II, Paris 1904, 97-115, beschrieben.

⁴ Damjan Vargha, O. Cist., *Szt. Ferenc fia a magyar kódex-irodalomban* (Die Söhne des hl. Franziskus in der ung. Codex-Literatur), in *Szent Ferenc Nyomdokain* (In den Fußtapfen des hl. Franziskus), Budapest 1926, 82.

Der JC und das SV. - Ich möchte hier noch einiges über das *Speculum vitae B. Francisci et sociorum eius* (im folgenden SV) hervorheben, denn immer wieder wird es als Quelle des JC bezeichnet. So z.B. schreibt D. Vargha, O. Cist., in seiner schon zitierten Studie über die Rolle der Franziskaner in der ung. Codex-Literatur folgendes ¹:

« Nach Feststellung Ferenc Toldy's ist der Ehrenfeld-Jókai Codex das allererste ungarische Buch. Im Jahre des Herrn 1380 übersetzten die Franziskaner aus dem Lateinischen die Schriften über das Leben ihres großen Ordensstifters und den Orden. Ein geborener Ungar, Bruder Fabianus brachte nämlich aus Avignon, als teuersten Schatz, eine verehrte Handschrift mit dem Titel *Speculum vitae S. Francisci et sociorum eius*: Spiegel des Lebens des hl. Franziscus und seiner Gefährten. Dieses kostbare Werk, welches für die Franzisknaer wertvoller, als alle irdischen Schätze war, diente als Quelle für jene Übersetzung ».

Diese Behauptung des D. Vargha übernahm auch Kelemen König, O.F.M. in seinem geschätzten Werk über die Geschichte des Klosters von Szécsény ².

Auch Franciscus Monay, O.F.M.Conv., in seiner Broschüre über die Geschichte des Minoritenordens in Ungarn, schreibt folgendes darüber ³:

« Fr. Fabianus, qui post 1325 in missione Bosniensi laboravit, auctor est libri: *Speculum vitae B. Francisci et sociorum eius...* Opus Fr. Fabiani eo magis memorandum est, quia hoc circa finem saeculi 14. in hungaricam linguam translatum est et ex aliis S. Francisci legendis dein ampliatur efformat codicem hungaricum in forma libri conscriptum et compactum, qui nomine Codex Jókai (aliquando Codex Ehrenfeld) hodie quoque pro thesauro a linguae hungaricae cultoribus custoditur ».

Gegen diese und ähnliche irrtümliche Behauptungen ist nach eingehenden Studien von Sabatier ⁴ und Bihl ⁵ folgendes zu feststellen :

¹ Ebda, 81-2.

² *Hatszázéves ferences élet Szécsényben* (600 jähriges franziskanisches Leben in Szécsény), Vác 1931, 32.

³ *De provincia hungarica Ordinis Fratrum Minorum Conventualium memoriae historicae*, Romae 1953, 10.

⁴ *Opusc. de crit. hist.* I (1903), 299 ff.

⁵ *L'édition*, 132-53.

1. Das SV kann als Quelle des JC nicht betrachtet werden, denn die Kompilation des SV stammt aus späteren Jahren, zwischen 1400-1443. Es ist wahr, daß die meisten Stücke¹ des JC auch im SV vorkommen, das bewiest jedoch nur, daß beide Kompilatoren teilweise aus gleichen Quellen schöpften. Hauptquelle des SV war bereits das Werk *Liber Conformitatum* des Barth. von Pisa und das war vor 1400 nicht möglich. Außerdem sind die Titel und Reihenfolge in beiden Kompilationen sehr verschieden, und wie schon gesehen, entspricht auch der Text einiger Kapitel nicht.

2. Als Kompilator des SV kann Bruder Fabian, der Inquisitor von Bosnien kaum in Betracht kommen, denn er war kein Ungar, nie gehörte zur ung. Provinz, sondern zur dalmatischen. Nun aber steht es fest, daß der Autor des SV zur ung. Provinz gehören dürfte, wie aus mehreren Berichten und Hinweisen auf ung. Verhältnisse hervorgeht. Besonders sprechen dafür die beiden Kataloge mit Namen und Reihenfolge der Provinziale und Provinzkapitel der Marianischen Provinz von Ungarn, bis 1502.

3. Der Name des Kompilators Fabian ist dadurch bekannt, weil er den Segen des hl. Franziskus für Bruder Leo einmal für sich selbst erbittet¹. Wahrscheinlich handelt es sich um *Fabian von Igal*, der später als Provinzial von Ungarn (1452-1474) in seinen berühmten Reformstatuten alle Brüder verpflichtete das Schreiben zu üben². Seine Handschrift dürfte von späteren Mitbrüdern ergänzt und nach Venedig gebracht um gedruckt zu werden³.

¹ «Benedicat et custodiat me Dominus et ostendat faciem suam mihi et misereatur mihi. Convertat vultum suum ad me et det mihi patientiam. Dominus benedicat me Fratrem Fabianum». (SV 127b).

² Innocentius Takács, O.F.M., *Brevis historia Prov. S. Mariae Hung.*, in *Schematismo Prov. Budapest* 1949, 20. - M. Bihl (a.a.O. 140) beabsichtigte diese Statuten zu veröffentlichen, konnte jedoch seinen Wunsch nicht mehr erfüllen, er starb am 25. April 1950. Seinen Wunsch möchte ich bald durchführen.

³ Vgl. Bihl, *L'édition*, 153. - Das *Speculum vitae* würde öfter ediert. Es sind die folgenden Editionen bekannt: 1504/5: «Venetiis (expensis dni. Iordani de Dinslakon) per Simonem de Luere, 30 Ianuarii 1504» (nach Venediger Datierung). Ein Exemplar dieser Edition befindet sich in der Zentralbibliothek der Franziskaner zu Graz. - 1509: in Metz, gedruckt durch Jaspar Hochfeder, die sich von der Venediger fast nicht unterscheidet. - In Paris, ohne Datum und ohne die Kataloge der Ung. Provinz. - 1620: in Brüssel, «opera et studio F. Guilielmi Spoelberch, Ord. Min. Reg. Obs. Prov. Germaniae Inf. Definitoris». Verteilung der Kapitel verändert. (Diese Edition wurde von Jérôme

Es ist also anzunehmen, daß beide Kompilationen, sowohl der JC, wie auch das SV als zwei selbstständige Werke entstanden sind.

INHALTSBESCHREIBUNG DES JÓKAI-CODEX

Um diese Inhaltsbeschreibung für die Franziskus-Forscher benutzbar zu machen, werde ich damit folgenderweise vorgehen :

1. Zuerst werden die betreffenden Seiten des JC nach heutiger Paginierung, worauf die fortlaufenden Stücke sich befinden, angegeben.

2. Darauf folgt die Inschrift der einzelnen Kapitel, und zwar ins Lateinische, womöglich nach wortlaut, zurückübersetzt. Wo der Titel fehlt, wird er in Klammern angegeben.

3. Nach dem Titel werden die Anfang- und Schlußworte des betreffenden Stückes zitiert (natürlich lateinisch).

4. In vier Spalten werden die parallelen Stücke der *Actus B. Francisci* (gekürzt ACT BF), des *Speculum perfectionis* (SPEC PERF), des Codex Medii Aevi lat. 77 von Budapest (COD 77 BUD) und des *Speculum vitae* (SPEC VIT) angedeutet. Dazu benutze ich für die ersten 3 Spalten die Übersichtstafel F des Werkes *Legenda Antiqua* des P. S. Clasen, und für die 4. die Edition von Venedig des SV. Auch die 3 Stücke¹ aus der *Legenda Vetus* (LEG VET) und die aus der *Legenda Maior* des hl. Bonaventura werden genau angegeben.

5. In den Fußnoten, wie üblich, werden die Lücken, eventuelle Variationen, usw. angedeutet.

Goyens, O.F.M. in AFH 20, 1927, 116 ff. beschrieben.) - 1623: in Köln, « castigatore et adnotatore Fr. Philippo Bosquiereo Caesarimontano eiusdem Ordinis Prov. Flandriae ». Verteilung des Stoffes verändert. (Wurde ebenfalls von J. Goyens a.a.O. 125 ff. beschrieben). - 1752: in Győr (Raab), Ungarn wurde von Eugen Kósa, O.F.M. die Edition des Bosquiers wieder herausgegeben. Offensichtlich kannte er damals die Edition von Venedig noch nicht, sonst hätte er diese mit den ung. Katalogen drucken lassen. Ein Exemplar dieser Edition befindet sich in der Bibliothek des Franziskanerklosters zu Güssing, Bgld. (Wurde von M. Bihl a.a.O. beschrieben.).

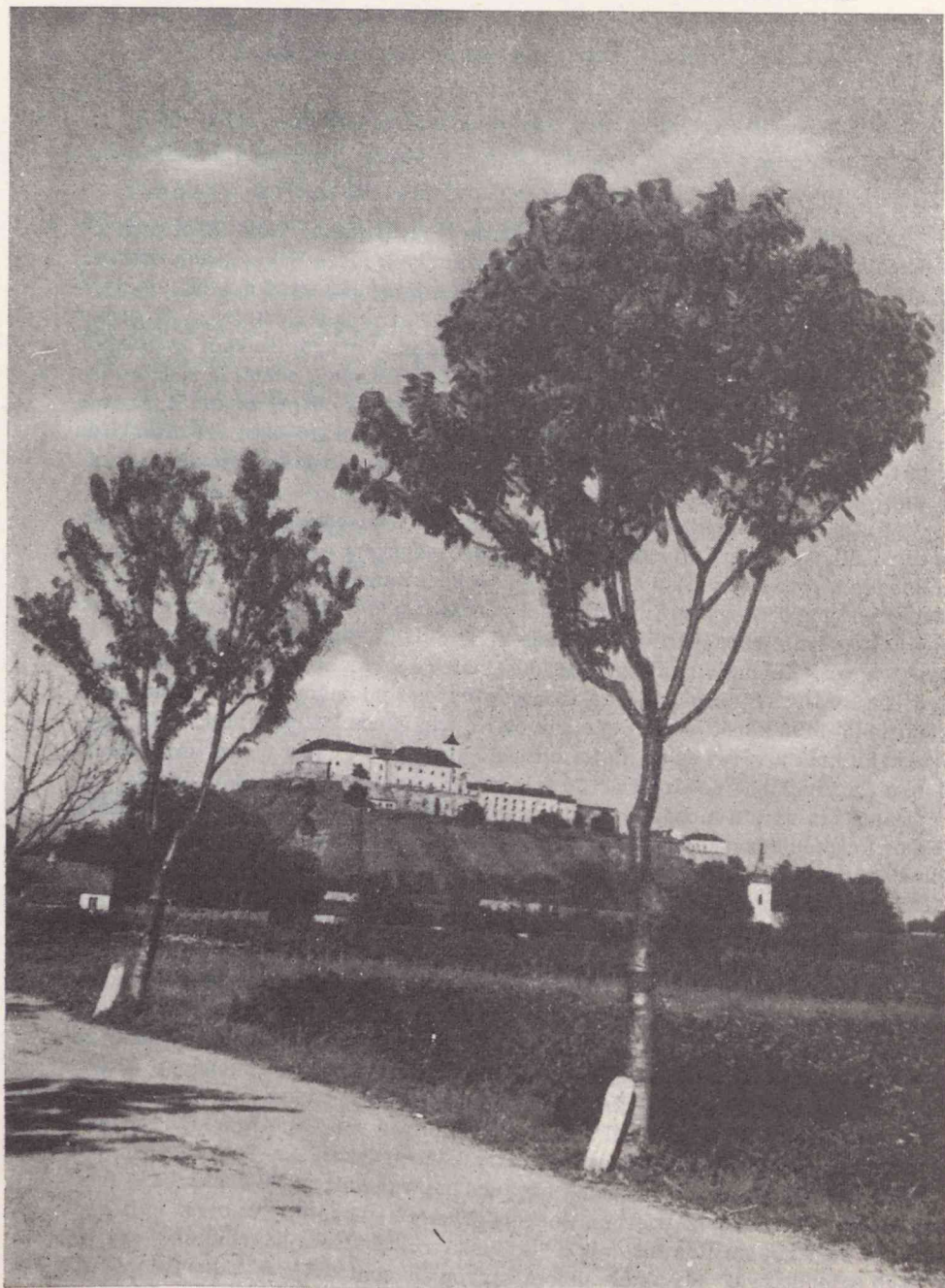
MUNKÁCSVÁRA.

Irta: Kassai Walter Anna.

Anonymus krónikája az első írott forrás Magyarország keleti határánál lévő Munkács váráról: "Akkor a hét fejedelmi személyek ... a Havas erdőn átkelve, megindulának Pannónia földjére ... s miután odaérkezének, azon helyet, amelyet légelőször elfoglaltak, MUNKÁS-nak neveztek." ... írja a Névtelen. Munkács tehát az első történelmileg említett magyar település. Váráról ezekből az időkől nem maradtak adatok. Az Árpádok birtoka volt, bár közben a német keresztes lovagrend is megtelepedett benne és csak akkor szabadult fel újra, mikor II. András az erősen germanizáló keresztészeket kiűzte az országból 1217-ben. A tatárjárás után már újból szerepel a neve és hozzátartozik a királyi erődítmények láncolatához, amelyeket IV. Béla kezdett felépíteni.

Az Árpád-ház kihalása nyomán keletkezett trónviszályokban Munkács Csák Máté birtokába került a Felvidék legkeletibb erősségeként ellenállva Robert Károlynak. Hosszú tárgyalások után újból királyi birtok. Zsigmond 1397 táján a hozzátartozó uradalmakkal együtt Koriatovics Todor ukrán hercegnek adományozta, aki betelepítette ukrán jobbágyaival a Latorca túlso oldalát, amely ekkor kapta az "Oroszvég" nevet. Koriatovics örökös nélkül elhalt és a vár birtokaival együtt visszaszállt a királyra, aki most Brankovics Györgynek adományozta. A Hunyadiak korában 1445-1493 között János, Mátyás és Korvin János kezében volt, akik nagyban gazdagították a várat és az alatta elterülő városkát. Egy adománylevélben, 1484-ben Korvin János nevére már 30 falu van felsorolva, mint a vár birtoka.

Munkács vára a mohácsi vészt követő időkben lett valóban jelentőssé, miután ekkor kezdték északkeleti Magyarország kulcsát az ellenkirályok és erdélyi fejedelmek egymás kezéből megszerezni. Szapolyai János hívei erősen berendezkedtek 1532-től kezdve. Izabella királyné huzamosabb időt töltött itt, amíg János király hívének Báthory Istvánnak nem ajándékozta. Az osztrák császár, I. Habsburg Ferdinánd árulása folytán elfoglalta, de a Szápolyákkal rokonságban lévő Petrovics Péter csakhamar visszafoglalta. Izabella királyné beleegyezésével újból a császáriak vették birtokukba, de Habsburg Miksa császár 1573-ban elzálogosította 42 ezer aranyforintért Mágócsi Gáspárnak. Az ifju Mágócsi András és neje Alaghy Judit asszony valóságos reneszánsz csodát varázsoltak a várból. Mágócsi András sokat épített és nem annyira a vár erődítmény jellegével, hanem családi fészek mivoltával törődött. Egy 1603-ból származó várleírás szerint Mágócsiék mindegyüké márványkőkeretes ajtókat rakattak olasz kőfaragókkal. Az "ebédlőház" -ban márvány kandallo melegített, ahonnan egyenes bejárás volt a "zeneházba", innét a "szépházba", ahol a jelzett évben Borbély Mihály "lakozott". Az olasz építészeti remek sorában említés történik a "boltosházról", "színes házról" és "egy felette szép palotaházról" is, amely utóbbi nagyon "hasznos" a sárospataki vár "Sub Rosa" erkélyére. A belsővár főbástyája mellett volt a várkapitány lakása a 1603-as leírás szerint, mindjárt a várkonyha szomszédságában. Ettől déli irányban épült a "sütő-ház", ahol a vár lakók és védők cipőit sütötték a pékek. A várdelmet szolgáló puskaport három "pormalom" készítette. A felső vár "porházában"

MUNKÁCS: A Rákóczi - vár távlati képe.

tárolták, bár később az alsóvárban is volt ilyen "tárház". Ugyancsak Mágócsi építette a váron kívül fekvő hatalmas kovácsműhelyt is, amit akkoriban "lakatosház-nak" neveztek.

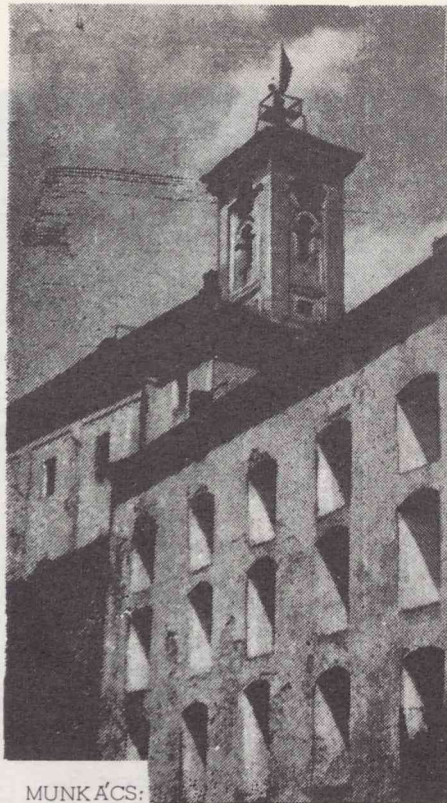
A két Mágócsi, Gáspár az apa és András a fiú 1587-ben egy esztendő leforgása alatt - elhaláloztak és a fiatalon özvegyé lett Alaghy Judit a gyászév letelte után Rákóczi Zsigmond Fejedelem felesége lett. Ettől kezdve sűrűn váltakoznak a vár urai. Bocskay István 1606-iki rövid birtoklása után a vár a Mágócsi-család zálogjogán Esterházy Miklósról és fiára, Istvánra száll. 1625. II. Ferdinánd Bethlen Gábornak és nejének, Brandenburgi Katalinnak zálogosította el 300 ezer magyar forintért. Az 1633-iki eperjesi egyezség értelmében Rákóczi György, 200.000 forint lefizetése mellett férfiágon örökbirtokul kapta a várat a hozzátartozott uradalommal. II. Rákóczi Györgynek szerencsétlen lengyelországi hadjárata alkalmával Lubomirsky hadai rendkívüli pusztítást vittek végbe a fejedelem birtokain, de a várat nem foglalták el. A Wesselényi-féle összeesküvésben részes I. Rákóczi Ferenc Munkácsot, ahol aztán menedéket is talált, fejeválságát előteremtendő, egyéb birtokaival együtt anyjának, Báthory Zsófiának adta zálogba, akitől azonban azt örökölvén, halála után fiára hagyta. Özvegye, Zrinyi Ilona, második férjének, Thököly Imrének ügyét itt védelmezte hősi önfeláldozással mindaddig, amíg árulás következtében nem kényszerült a várat átadni (1688. I. 17.). Ezeket a hosszas ostromban megrongált védőműveket 1688-1703 között átépítik. Bástyázott gátműveket is égetett téglával burkolták. Így a várhegy alján új várfal keletkezett.

A harcászat e korabeli gyors fejlődése mellett azonban az így kiépített vár nem látszott megbízhatónak és ezért Rákóczi Ferenc 1705-ben elhatározta, hogy Munkácsot korszerű várrá építi ki. Utasítást adott francia hadmérnök-tábornokának, Demoiseaux-nak az új várterv elkészítésére. Demoiseaux egy tervvázlata alapján, De La Mothe hadmérnök-vezetes felügyeletével még 1705-ben el is kezdtek Munkács újraerődítési munkáit. 1708-ban De La Faux hadmérnök vette át az erődítés vezetését, s ezeket a munkákat a fejedelem többször személyesen is ellenőrizte.

A korábbi ó-olasz rendszerű falazott bástya-gátmű helyén újabb földgátmű keletkezett. A hét nyitott bástyamű a vár aljában megmaradt a kötőgátakkal együtt. Kiszédték belőle a téglát és tisztán földből készítették el a védőműveket. Ezek és a bástyák előtt húzódó vizesárok elé építették ki a külső sáncgyűrűt. A sáncgyűrű így a vársíkra, fedett útra, harántgátakra és fegyverterekre, végül a vizesárokra tagozódott.

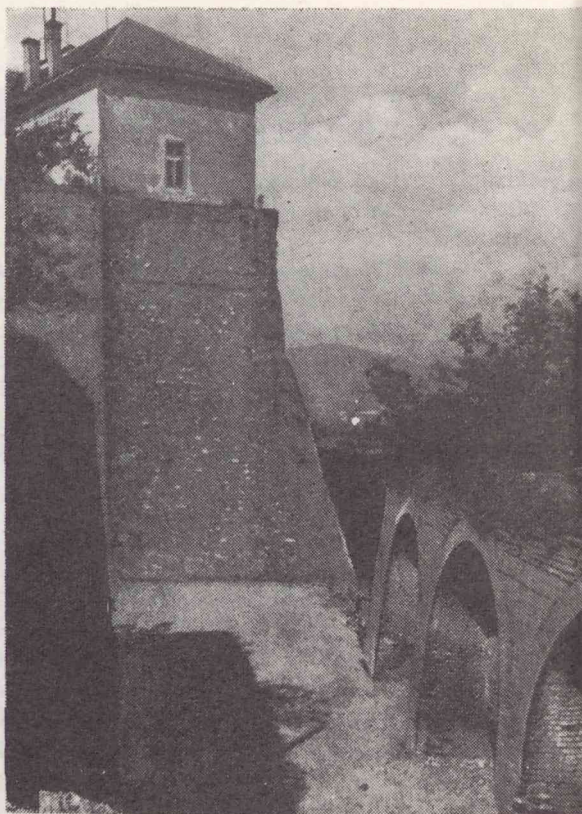
A vízzel telt főárkokban menedékek és közlekedők vannak. A főgátvonal hét nyitott bástyaműve, a kötőgátak és a lövegállások, valamint a mellvédek elhelyezése a Mezieres-i francia iskolára emlékeztetnek, de különösen jellegzetes az előre töltött függőmű a Latorca túrloldali hídfőjének védelmére.

Mind ez természetes következménye annak, hogy II. Rákóczi Ferenc hadmérnökei majdnem mind francia származásúak. Rákóczi idejében tehát, elhagyva a korábban vezető szerepet betöltő olasz várépítő iskolát, a fejlettebb francia iskola elvei szerint építene Magyarországon. A császáriak kezére jutott munkácsi vár leltárában 1711-ben megmaradt bástyanevek: Küry-, Esztergályos-, Huszár-, Lakatos-, Giczi-, Komlósi-, Örgörf-, Szentár-, Vay-, Ádám-, Majorsági-, Kaszárnya-, Beregszászi-, Szöglet-, Mészáros-bástyák elnevezése felett francia erődí-

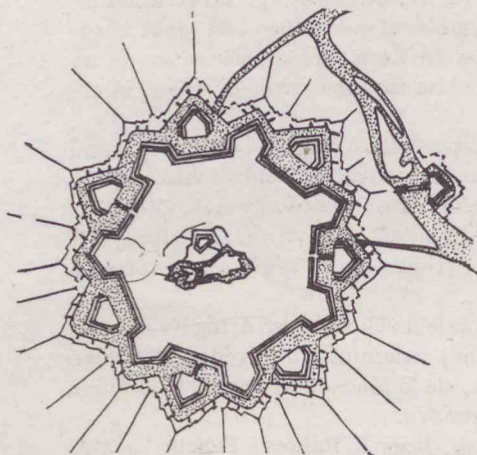

MUNKÁCS:

A középső vár bástyája lőréssekkel.

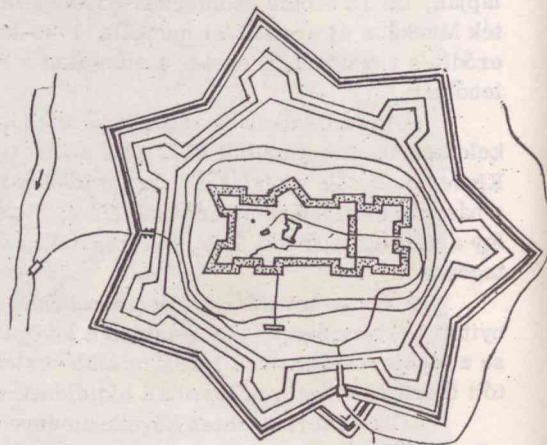

MUNKÁCS: A várfalak Zrinyi Ilona idejében.

II. Rákóczi Ferenc várfal-építkezése 1705 - 1710

MUNKÁCS: Plan of the castle 1705 - 1710.

A vár tervrajza II. Rákóczi Ferenc építkezéseivel.

Plan of the castle 1688 - 1703.

chez F. Iollain, rue S. Jacques a la ville de Colas

La Princesse Deuie Ragosky
 Femme du Comte Tekely,
 soutenu les Interests don-
 dans la Ville et chateau
 reusement aux Turcs et Im-
 attaques de ses Ennemis

Sœur du Comte de Serin et
 dont elle a tres genereuse-
 mant les Ordres pour luy
 de Montgats resistant vigou-
 periaux et aux plus fortes

W. J. J. J.

ZRINYI ILONA KORABELI ARCKÉPE.

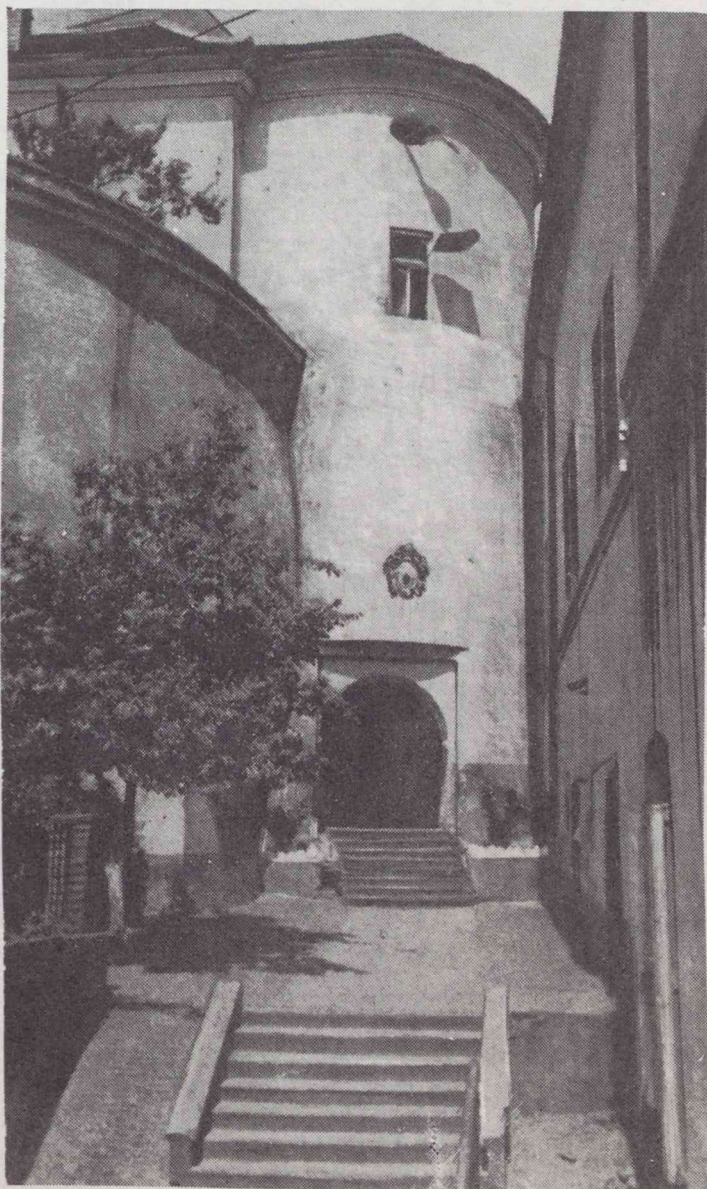
A Rákóczi - vár a főkapuval.

A vár belső lépcsője.

II. RÁKÓCZY FERENC

A KEREBBÁSTYA. A kapu felett Rákóczi - címer.

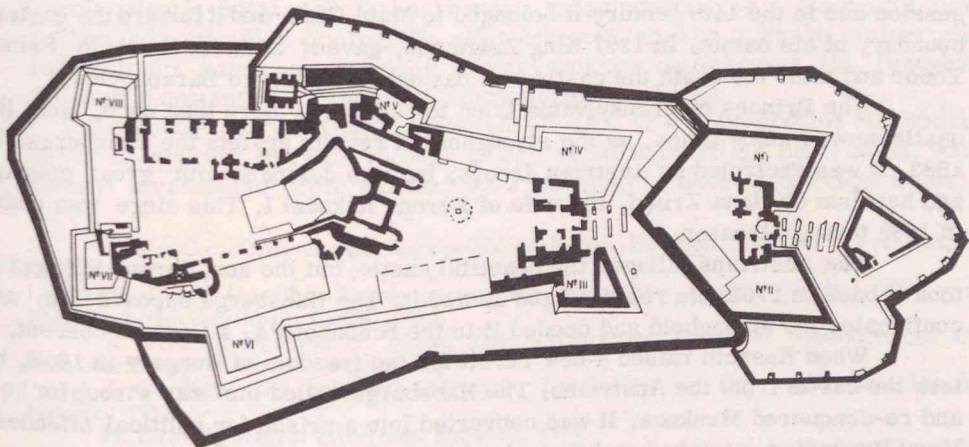
téstudomány magyar alkalmazását mutatja.

II. Rákóczi Ferenc jól számított, amikor a várat francia "stilus" szerint megerősítette. Francia összeköttetéseit a bécsi udvar kémei leleplezték, mire a császári hadak lerohanták és magát a fejedelmet is majdnem fogságba ejtették. Sikerült visszafoglalnia a várat, amelyet kapitányai Vay Ádám és Sennyey István egészen a szatmári békekötésig keményen tartották.

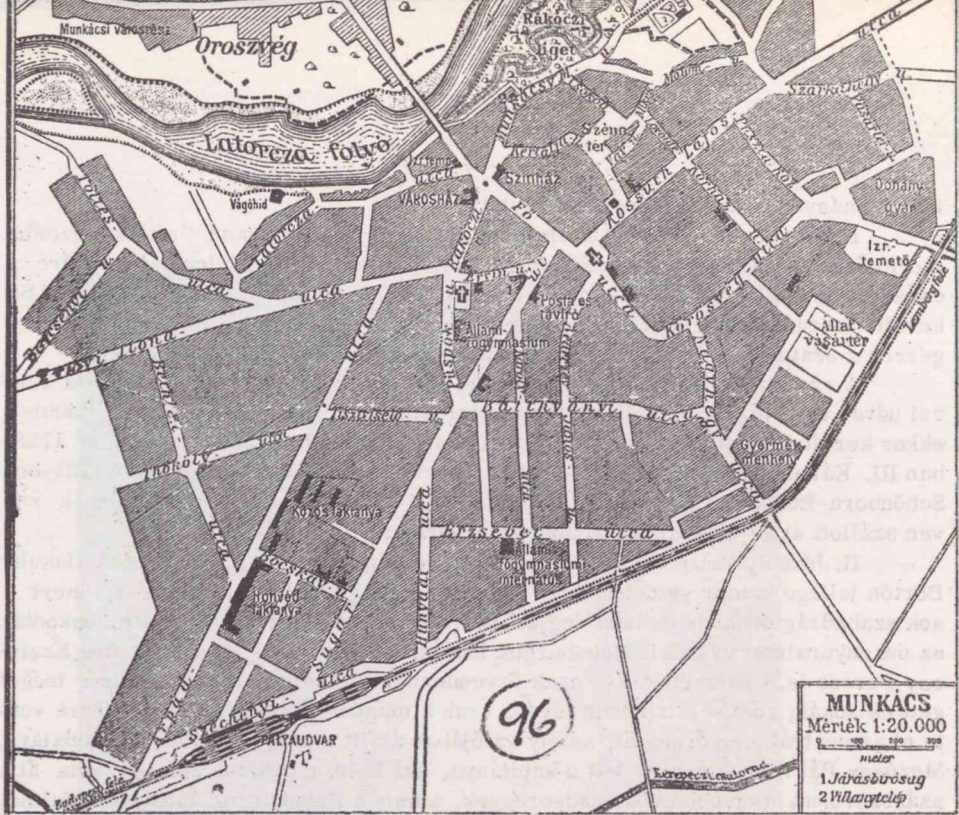
A szatmári béke egyik feltételeként Rákóczi egész vagyonát elkobozta a bécsi udvar és a várat szétválasztotta az uradalmaktól, várbirtokoktól. Ez utóbbiak ekkor kerültek ajándékkép több osztrák főnemesi család birtokába, migyem 1728-ban III. Károly király Schönborn Lothar Ferenc gróf mainzi, még később 1731-ben Schönborn-Buchheim Frigyes Károly bambergi érseknek adományozta, ennek révén szállott át az uradalom a Schönborn-családra.

II. József, kalapos király uralkodása idején a vár állami fegyházzá alakult. Börtön jellege komor színei mélyen sértették a magyar nemzeti érzést, mert a sok szabadságtörekvés és harc legjobbjai, mintfogylokkerültek ide és raboskodtak az önkényuralmat gyakorló Habsburgok idején. Itt szenvedett és vakult meg Kazinczy Ferenc is. A nemzeti érzés csak örvendezhetett, amikor 1834-ben a vár leégett és sokáig romos állapotban lévén, csak a magyar 1848-as szabadságharc vette el az osztrák helyőrségtől, amely valójában átállt a magyar honvédek oldalára. Mezőssy Pál Honvédtörtnagy lett a kapitánya, aki 1849. augusztus 26. -án adta át a százszorosan nagyobb orosz hadseregnek, amely a Habsburgok düledező hatalmát igyekezett megtámogatni.

Azóta a vár és vidéke többször "gazdát" cserélt: volt csehszlovák és ukrán, azután újra magyar lett, majd a II. Világháború után a Szovjet Köztársasághoz csatolták. Érdemes elgondolkozni rajta, hogy angol és más idegennyelvű leírásaiknál a magyar történelemmel még csak kapcsolatba sem hozzák.....

Plan of the castle (1725).

RESUME.

Information about the castle of Munkacs was found in Anonymus' writings, Hungarian History's oldest chronicle in the beginning of the 13th century, it stated that during the Magyar's invasion of Pannonia, the castle of Munkacs was the first thing they conquered. After the Tartar invasion the castle became the king's possession and in the 14th century it belonged to Máté Csák, and it formed the eastern boundary of his estate. In 1397 King Zsigmond, gave it as a present to Prince Todor and after his death the castle was passed on to George Barankovics.

The Princes of Transylvania tried to conquer it more than once, and the castle served many times, as the stronghold of revolts against the Habsburgs. In 1683, it was encircled by Austrian troops, but was defended with great courage and heroism by Ilona Zrinyi, the wife of Ferenc Rákóczi I. This siege was ended in 1688 through treason.

The Austrians pillaged the beautiful castle, but the son, Ferenc Rákóczi II, took it back in 1703. He restored and armed it. The Habsburgs opposed him and confiscated the stronghold and deduced it to the Schönborn's, a German descent.

When Kossuth raised a new revolt for the freedom of Hungary in 1848, he took the castle from the Austrians. The Habsburgs called the Czar's troops for help and re-conquered Munkacs. It was converted into a prison for political offenders. Many Hungarian patriots found their death in it. Today, under the Russian occupation, the castle is a Museum of Agriculture.

A HONFOGLALÁS KORI LOVASTEMETKEZÉSEK NÉHÁNY KÉRDÉSE.

BÁLINT CSANÁD. (Szeged, Móra Ferenc Múzeum.)

* Szerző a honfoglalás kori lovas temetkezések nemzetközileg elismert szakértője. Nagyszabású tanulmánya a jelzett tárgyról előkészületben van. Jelen tanulmány a Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1969-1. számában jelent meg bővebben.

1. A magyar őstörténet kutatásához a régészet elsősorban a temetkezési szokások behatóbb vizsgálatával szolgáltathat döntően új adatokat. Az egyes használati tárgyak formái, díszítései csak ritkán használhatók fel a történeti kérdések megoldására hiszen számos tárgy típusunkról kiderült, hogy azok kereskedelmi áruként ugyanúgy elterjedtek a kazárok, normannok, szlávok és dunai bolgárok közt is.¹ A magyar őstörténetre vonatkozólag László Gy. mutatta ki a temetkezési szokásoknak az egyes tárgyak használatához és díszítőmintáihoz képest hagyományörzőbb voltát. A temetéseknél gyakorolt eljárások *alapvető* elemei a nép körében évszázadokon keresztül, sokszor gyökeres vallási változások esetén is megmaradnak.² Ezért kell figyelmünket fokozottabb mértékben fordítani a temetkezési szokások, a hitvilág kutatására.

2. A magyarságot honfoglalás előtt őstörténete során három alkalommal érték a török népek hullámai. a) Az urali korban valamennyi finnugor népcsoport kapcsolatba került az *ótörök* népek egyikével.³ b) Az ősmagyarságra a legnagyobb hatást a *bolgár-törökök* gyakorolták. A magyar nyelv honfoglalás előtti jövevényszavainak döntő többsége bolgár-török eredetű, melyek elsősorban a földművelés, a nagyállattartó állattenyésztés megismeréséről tanúskodnak és a társadalmi élet jelenségeinek differenciálódását is mutatják.⁴ E szókincs jelentősége olyan nagy, hogy ennek nyomán volt aki feltételezte, a honfoglaló magyarság tulajdonképpen egy finnugor nyelvet teivett török eredetű nép.⁵ Bár ezen elmélet tarthatatlansága bebizonyosodott,⁶ az ősmagyarok életmódjára gyakorolt jelentős bolgár-török hatás mégis tagadhatatlan. c) A harmadik török hullám közvetlenül a honfoglalás előtt érkezett, amikor a kazár uralom ellen fellázadt ún. *kabar népcsoportok* a magyarokhoz csatlakoztak (ld. Bíborban-született Konstantin: A birodalom kormányzásáról, 39. §).

Köztudott, hogy a finnugor nyelvű IX–XI. sz.-i magyarságot életmódjára nézve az egykorú források törökös jellegű népként mutatják be. Tudjuk, valamennyi lovasnomád népre jellemző az a hit, hogy a temetésnél (vagy utána) a

¹ László Gy., *Őstörténetünk legkorábbi szakaszai*. Budapest, 1961. 9. (továbbiakban: László 1961.).

² Pl. László Gy., *Ősvallásunk nyomai egy szamosháti kocsistörténetben*. Kolozsvár, 1945. 1–2. (továbbiakban: László 1945.).

³ A kérdéstről legutóbb: P. Hajdú, *Der gegenwärtige Stand der finnougri-schen Urheimatforschung*. UAJb. 40. (Sajtó alatt.)

⁴ Z. Gombocz, *Die bulgarisch-türkische Lehnwörter in der ungarischen Sprache*. Helsinki, 1912.

⁵ Pl. Zichy I., *Magyar őstörténet*. Budapest, 1939.

⁶ Ligeti L., *Az urali magyar őshaza. A magyarság őstörténete*, szerk.: Ligeti L. Budapest, 1943. 32–33, László 1961. 32–33.

másvilágra el lehet (vagy kell) juttatni a halott lovát. Hogy illik e történeti képbe a honfoglaló magyarok lovastemetkezésének kérdése?⁷

3. E temetkezés formája hosszú ideig vitatott volt: vajon az egész lovat tették a magyarok a halott mellé, vagy a paripának csak egyes részeit?⁸ László Gy. tisztázta a problémát: a magyar sírokban kizárólag részleges lovastemetkezést (koponya és 4 lábcsont) találni.⁹ Felvetette; „... lehetségessé váltott, hogy a honfoglaláskori lovastemetkezések osztályozását egyszerűsítsük, aszerint, hogy a lovat kitömve és felszerszámozva temették gazdája mellé, vagy pedig a megnyúzott ló bőrét, benne a fejekkel és a lábakkal, egy csomóba rakták a halott mellé, kitömés nélkül.”¹⁰

A lovastemetkezések e két fő csoportján kívül nyilvánvalóan idesorolandók a lószerszámos sírok is, melyekbe talán csak jelképként került a nyereg vagy a kantár.¹¹ Gazdájuk vitathatatlanul lovas ember lehetett, akinek életéhez hozzátartozott a ló használata, de azt gazdasági¹² vagy egyéb okok miatt nem áldozta fel a temetésnél a rokonság.

A fentiekben túl még további két, jelentőségében kevésbé számottevő változatot figyeltem meg. Így tehát a honfoglalás kori lovastemetkezések között öt csoport különböztethető meg.

I. csoport („lószerszámos temetkezések” — Adatgyűjtésem szerint 101 hitelenek vehető sír tartozik ide.¹³) Ezekben a sírokban nem találtak lócsontokat. A kengyeleket — miként valamennyi lovastemetkezésnél — szinte mindig az emberi lábak táján találták, s csak néhány esetben kerültek elő az ember feje mellől. A veretekkel díszített lószerszám és a zabla a sírokban rendszerint szintén a nyereg tájáról lát napvilágot. (I. t. 1.)

II. csoport („lábhoz tett lóbőrös temetkezések” — 136 sír) E csoport sírjaiban a lócsontok az emberi lábfejek környékén kerülnek elő. A lókoponya orrával mindig a halott feje felé irányított, a lólábcsontok pedig a lófej alatt, szorosan egymás mellé helyezve fekszenek. Elhelyezkedésükben azonban mondhatni minden sírnál más-más változat van, a lólábcsontok elrendezésében sokszor szinte mértani rendet követtek (I. t. 2—3.).

Valamennyi csoportnál az esetek túlnyomó többségében a lócsontok az emberi váz bal oldalán találhatóak. A kisszámú, jobb oldalra helyezett lovastemet-

⁷ A kérdéssel doktori értekezésemben foglalkoztam: *Bálint Cs.*, A honfoglalás kori lovastemetkezések. Budapest, 1968. Kézirat az Eötvös Loránd Tudományegyetem Régészeti Intézetében.

⁸ A kutatás történetét l. *László Gy.*, A koroncói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge. Arch. Hung. XVII. 1943. 46—50. (továbbiakban: *László 1943.*) és *Uzsoki A.*, Honfoglalás-kori magyar lovassír Ötvenyben. Arrabona 4. 1962. 20—22.

⁹ *László*, 1943. 46—54., uő., A magyar táltos alakjáról. Ethn. 1959. 446—449. (Továbbiakban: *László 1959.*)

¹⁰ *László 1943.* 57.

¹¹ *László Gy.* keleti párhuzamok nyomán feltételezi, hogy ilyen esetekben talán nyírfakéregből kivágott lófigurát tettek a sírba, ld. *László 1959.* 448. — Az általa javasolt „nyerges temetkezés” kifejezés helyett megfelelőbbnek tartom a „lószerszámos temetkezés” elnevezést, mivel több olyan sírt ismerünk, ahol *feltehetőleg* nem volt nyereg, de zabla (tehát a kantárat) igen.

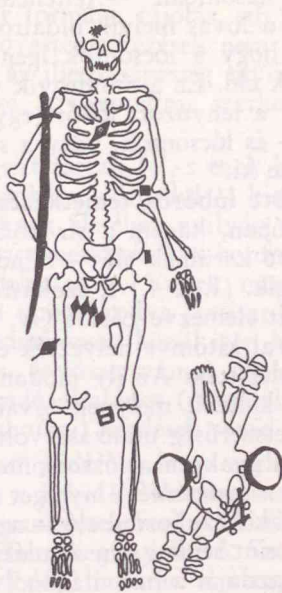
¹² E gondolatot először *Bakay K.* vetette fel, ld. *K. Bakay*, Archaeologische Studien zur Frage der ungarischen Staatsgründung. Acta Arch. Hung. 19. 1967. 149—150.

¹³ A sírok csoportok szerinti felsorolását sajtó alatt levő dolgozatomban adom, ld. *Ч. Балинт: Погребения с конем у Венгров в IX-X. вв. и восточные связи этого обряда. Венгерский археологический сборник, ред. К. Ф. Смирнов, Москва.*

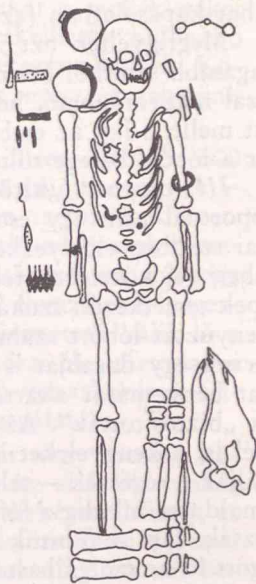
Az itt közölt cikk ennek módosított változata.

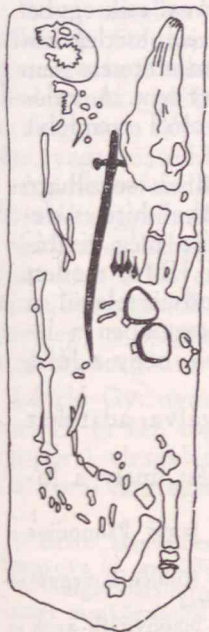
1

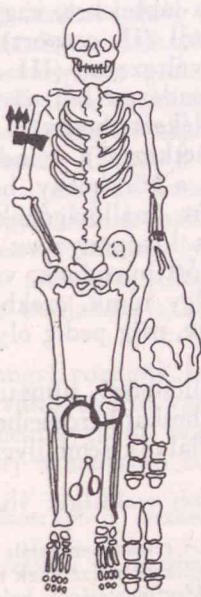
2

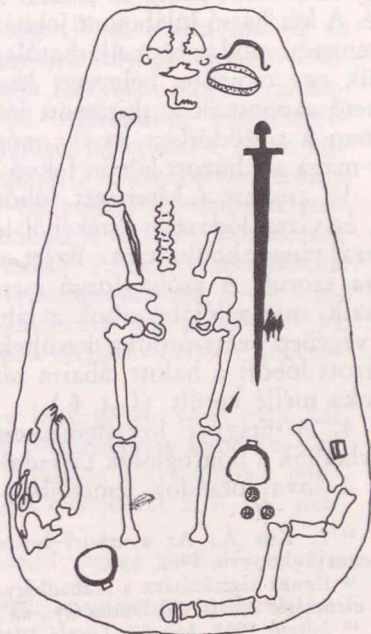
3

4

5

6

kezés — az avar sírokhoz hasonlóan¹⁴ — feltehetőleg a halott balkezes voltával állhat kapcsolatban (azaz a lovas melyik oldalról szállt fel hátasára).

Megfigyelték azt is, hogy a lócsontok igen gyakran az embercsontoknál magasabb szintből kerültek elő. Ez a mindegyik változatnál előforduló jelenség azzal magyarázható, hogy a lenyúzott ló bőrt egy csomóban helyezték le a halott mellé, s így az ember- és lócsontok, vagy a sírfenek közt talált földet egykor a ló bőr tömege töltötte ki.¹⁵

III. csoport („kitömött ló bőrs temetkezések” — 32 sír) A lócsontok e csoportnál nem egy csomóban, hanem a sír hosszában, megközelítőleg anatómiai rendben elhelyezkedve kerülnek elő — mindig úgy, hogy a lókoponya az emberi fej közelében fekszik. (I. t. 4.) E szokásforma kapcsán a keleti nomád népek temetkezési szokásait elemezve László Gy. megállapította, hogy sírjaikba a lenyúzott ló bőrt szalmával kitömve helyezték el, melybe még a létfontosságú szervek egy darabját is beletették. Az ily módon kialakított állatbőrrel az élő állat benyomását akarták kelteni, melynek további „életét” a bevarrott szervek „biztosították”. Az ételszerűség utánzása volt a cél a lószerszám elhelyezésénél is: a kengyeleket igen gyakran a lólábcsonatok közt, a ló háta helye táján találják a régészek — tehát a temetésnél a nyeret a ló hátára helyezték. A zabla is majdnem mindig a lófogak közt fordul elő — azaz a ló bőrt még fel is szerszámolták. Így az ő hitük szerint semmi sem akadályozta, hogy a halotti torra levágott ló ne szolgálhassa gazdáját a másvilágon.¹⁶ Mindez annyit is jelent, hogy e szokásforma rendeltetését tekintve gyökeresen eltért a II. csoporttól.

IV. csoport („összehajtott ló bőrs temetkezés” — 19 sír) Az idesorolt síroknál a lókoponya a medencecsont, vagy a combcsont magasságában van; a négy lólábcsonat pedig az emberi lábszárakkal párhuzamosan húzódik a sír vége felé. A két hátsó lólábcsonat jobbra az emberi lábfejek magasságával esik egybe. E temetési mód szemelláthatólag eltér a lábfejekre, vagy azok elé, esetleg közéjük egy csomóba helyezett lócsontokétól (II. csoport), s természetesen nem vehető azonosnak a „kitömött ló bőrs” változattal (III. csoport) sem. A valószínűségben a sírgödörben az ily módon elrendezett bőr-tömeg távolról szemlélve egy maga alá húzott lábain fekvő lóra emlékeztethetett. (I. t. 5.)

V. csoport („kiterített ló bőrs temetkezés”). Mindössze 8 sír sorolható ide, és vizsgálódásaim értékeiből levon az a körülmény, hogy csak 4 hiteles sír-rajzra támaszkodhattam. Ezért e csoport önállóságának kérdése még tisztázásra szorul. A szóbanforgó esetekben a lókoponya az emberi lábfej mellett fekszik, míg a lólábcsonatok a lábfejek előtt húzódnak, vagy rendszertelenül, a sír végében szétszóródva kerültek elő. Úgy tűnik, ezekben az esetekben a lenyúzott ló bőrt a halott lábaira ráterítették, még pedig oly módon, hogy a lófeje a boka mellé került. (I. t. 6.)

4. A magyar lovastemetkezések különböző típusait vizsgálva adatokat nyerhetünk a honfoglalók társadalmi és ethnikai kérdéseire.

A lovasnomádok temetőiben nem találunk semmilyen eltérést, mely a lo-

¹⁴ L. Kiss A., Az avarkori lovas-temetkezés szokásának vizsgálata. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 1962. 153.

¹⁵ Ennek tisztázására a szabadkígyósi X. sz.-i temetőben talált lovassír földjének vegyészeti elemzését készíti elő Duma Gy., az MTA Régészeti Intézetének munkatársa.

¹⁶ László 1943. 56—57, László 1945. 7. — Megfigyelésének helyességét bizonyítják azok a keleti sírleletek, ahol a talaj kedvezőbb vegyi összetétele folytán e temetkezési formánál megtalálták a ló bőr maradványait is, ld. pl. C. A. Плетнева: Кочевнический могильник близ Саркела-Белой вежи. МИА 109. 1963. 219-220.; А. Евтюхова: О племенах Центральной Монголии в IX. в. Сов. Арх. 1957. 2. 218.

vassírok és a nem-lovassírok közt bármilyen ethnikai különbségre utalna. Akár a temetkezési szokásokat (sírgödör formája, tájolás, stb.), akár a mellékleteket vizsgáljuk, nyilvánvaló, hogy a lovastemetkezések nem értékelhetők különálló ethnikumként,¹⁷ hanem feltétlenül az illető népesség egyik rétegét alkották. Következésként helyzetüket elemezve a társadalmi szerkezet egészére tehetünk megfigyeléseket.

Eddig kb. 4000 X—XI. sz.-i sírt tártak fel, s ezek közül legfeljebb 5—600 volt lovassír. A lovastemetkezés szokása előfordul — kisebb számban ugyan — nők és gyermekek sírjánál is, akiknek életéhez nyilván nem tartozott közvetlenül a ló használata. Tehát a lovastemetkezések a honfoglaló magyarok társadalmában egy bizonyos rangot jelentettek. Ennek meghatározására mintegy 1500 honfoglalás kori sír adataira támaszkodva statisztikai elemzéseket végeztem. Egyelőre ellentmondásos¹⁸ eredményeim közül igen határozottan válik ki a lovas és a nem-lovassírok, a lovas- és lószerszámos sírok közti éles társadalmi különbség. A még sokban tisztázandó általános (társadalmi) vonatkozások felvetése után térjünk át az egyedi (ethnikai) kérdések rövid vizsgálatára.

5. Az öt csoport értékelésekor¹⁹ kiderült, hogy ezek két nagy tömbre különülnek el: az I—II. csoportra és a III—IV—V. csoportra. Az első két szokás az ország valamennyi területén, egyenletesen fordul elő (ld. térképmelléklet), és mindegyik honfoglalás kori temetőben megfigyelhető. Szokásformájuk időrendi szempontból is a legnagyobb kiterjedést mutatja: a magyarok IX. századi beköltözésétől egészen a XI. sz. elejéig gyakorolták, amikorra az egyház tiltó rendeletei folytán fel kellett hagyni a pogány gyakorlatokkal. A jórészt a honfoglalók ugor nyelvet beszélő tömegeivel azonosítható köznépi temetőkben szinte kizárólag e két ritus mutatkozik.

Ezzel szemben a III—IV—V. csoport gyakorisága jóval alatta marad az előzőkének. Földrajzi elterjedésükre nézve is kevésbé jelentősnek tűnnek: csak Magyarország északkeleti részében található nagyobb számban, míg a Kárpát-medence más vidékein szórványosan mutathatók ki. Időrendileg megállapítható, hogy az a népesség, mely ilyen szokással búcsúztatta halottait, a X. sz. közepeére, vagy második felére elvesztette népi önállóságát, s e temetkezési szokások nagyrészt feledésbe mentek. Azokat a sírokat, melyeknél az említett szokásformák figyelhetők meg, a magyar kutatás általában a törökös vezetőréteg (és részben a kabarok) hagyatékának határozza meg.²⁰ A fent elmondottak alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a lovastemetkezések I—II. csoportja a honfoglalók magyar tömegeire jellemző szokásforma, míg a III—IV—V. csoport egy a magyarokhoz csatlakozott, tőlük eltérő eredetű törökös népcsoporttal azonosítható.

László Gy. nyomán hangsúlyoznunk kell, hogy lényegében véve csak két forma (II. és III. csoport) változatairól van szó. A lószerszámos temetkezések (I. csoport) vizsgálatánál megfigyeltem, hogy bár e szokás kis számban jelen van a korai honfoglalás kori temetőkben is, szélesebb elterjedése a X. sz. má-

¹⁷ Ezért alapvetően elhibázott pl. a szarkeli lovasnomád temető értékelési módja, ld. Pletnyova id. mű 237.

¹⁸ Vizsgálódásaimról Kralovánszky A. mondott igen részletes véleményt, melyet e helyen ismét megköszönök.

¹⁹ L. 7. j., és Tanulmányok a X—XI. sz.-i magyarság lovastemetkezéseiről c. előkészületben levő munkám.

²⁰ Dienes I.: Honfoglaló magyarok. A kisvárdai vár története, szerk.: Éri I., Kisvárdá, 1961. 133—138.

sodik felére, a század végére esik. A magyar állam kialakulásának e korai szakaszában zajlott le a szegény szabadok tömeges lesüllyedése, társadalmi helyzetének gyors leromlása. A X. sz.-i társadalom szerkezetére vonatkozó statisztikai számításaim is igen határozottan az időrendi megfigyelésekből következő meg gondolásokat támasztották alá: a lószerszámos temetkezések a többi lovas-temetkezéseknél feltétlenül alacsonyabb társadalmi rangot jelentenek. (E férfiakból alakulhatott ki a XI. sz.-i társadalom királyi szolgálatban álló „miles” rétege.) — A IV–V. csoport kialakulásánál felteszem, hogy ezek a két fő szokásforma keveredéseként, az utóbbi népességének beolvadásakor jöttek létre. Idegen hitvilágú környezetbe kerülve kisebb lélekszámú nemzetségek hamar elveszíthetik népi önállóságukat. A fiúk így már nem mindenben értették az apaik szokásaiban rejtőző ideológiai *tartalmat*, (a kitömött lóőrrel való temetkezés lényegét), s csak az elhelyezés *mozzanatait* ismételték, az eredeti értelem és rendeltetés nélkül. Ily módon is egyezőnek látták az ősi formával, de temetések lebonyolításánál az egyes részleteknél emlékezetüket már a szomszédos népességnél látott temetési eljárások vezették. A IV–V. csoport szokásformájának kialakulására vonatkozó feltevésem támogatja a sírok alacsony száma, a III. csoportéval azonos időrendi helyzete, és hogy a temetőben mindig a többi változattal együtt fordulnak elő.

Azt a gondolatot, hogy a honfoglaló magyarok lovastemetkezései két alapformára vezethetők vissza, a korábbi szállásterületekről előkerült kora-középkori régészeti anyag is igazolja. A dél-oroszországi VI–XI. sz.-i lovas-temetkezések között csak a II. és III. csoporthoz találni párhuzamokat. Hogyan kereshetjük ezek között a honfoglalók lovastemetkezésének eredetét?

6. Századunk első harmadában a magyar szakirodalomban nagy vitát kavart fel, hogy vajon az ősmagyarok már az ugor korban megismerkedtek-e a ló tartással, vagy csak később, valamelyik török nép hatására kezdték meg a ló felhasználását.²¹ A kutatás ma már egyértelműen foglal állást az önálló, ugor kori ló tartás mellett; mivel az ősmagyarok a termelőerők fejlődése, a kedvező természeti feltételek megléte folytán, belső gazdasági és társadalmi fejlődés útján léptek a fejlettebb életformát jelentő fokra.²² Nyelvünkben csak 8–10 török eredetű szó van, mely a ló tartás körébe tartozik („nyargal”, „béklyó”, „csökönyös”, „hurok”, „bélyeg”, „kantár”, „csödör”, „árkány” és esetleg „ló”, „nyereg”).²³ Ezzel szemben köztudott, hogy a török népeknek minden, a lóval kapcsolatos tevékenységre vonatkozólag hallatlanul gazdag szókincse van, ami azt is jelenti, hogy az ősmagyarok lovaséletére a török népek nem lehettek jelentős befolyással. A magyar nyelvre legnagyobb hatást gyakorolt bolgár-törökök elsősorban a szarvasmarha-tenyésztés szavaival ismertették meg őseinket. Így tehát, minthogy a magyar nyelv lovas-terminológiájában török kapcsolat nem mutatható ki, s mivel az ugor kori magyarok önálló fejlődés révén kezdték el a ló felhasználását, valószínű, hogy őseink ló kultusza s vele együtt lovastemetkezésük szintén külön úton fejlődhetett ki.

7. A fentiekben feltettem, hogy a honfoglalás kori lovastemetkezéseknek mintegy felét kitevő II. csoport szokásformája jellegzetesen magyar eredetű. A Kárpátoktól keletre a népvándorlás korából kevés olyan temetkezést ismerek, melynél e temetkezési gyakorlathoz hasonlót láthatunk. Bár e sírokat a szovjet

²¹ Mészöly G., Mióta lovas nép a magyar? Népünk és Nyelvünk, I. 1929. 205—209, Bátky Zs., (recenzió): Néprajzi Értesítő, XXI. 1929. 119—121, stb.

²² Hajdú P., A magyarság kialakulásának előzményei. Budapest, 1953.

²³ L. Munkácsi B., A magyar lovasélet ősisége. Ethn. 1931. 12—19.

kutatás különböző népi eredetűnek határozta meg, mindnyájunk előtt nyilvánvaló, hogy egy számban meglehetősen ritka temetkezési szokás a bennünket érdeklő vidékeken közös gyökerű hitvilágot is feltételez.²⁴ A történeti források, és a szovjet régészeti eredményekre támaszkodó eddigi ismereteink szerint a „lábhoz tett lóborós” temetkezések gyakorlata nem köthető egyik koraközépkori néphez sem: a szarmata és alán sírok legtöbbszörében vagy csak egyes lócsontokat találnak a halott mellett, ételként odatéve, vagy pedig — ritkán — teljes lovastemetkezés fordult elő. Ismeretlen e szokás az ázsiai és európai hunoknál, a belső-ázsiai türköknél és a magyarországi avaroknál egyaránt. A kazár sírokban sem találtak hasonló lovastemetkezéseket, miként a tölös és barszil halottak mellett sem. A szaltovo-majacki kultúra bolgár—török és alán népessége az egész lovat temette el halottai mellé; másrészt tudunk bolgár—törökökről, akik elégették az elhunytakat. A dunai bolgárok temetőiben is teljes lócsontvázat találni. Minthogy az általam ismert kelet-európai „lábhoz tett lóborós” temetkezések a Közép- és Felső-Volga mentén, finnugor környezetben fordulnak elő, s mert az ősmagyarok lovasélete (vele együtt talán lókultusza is) önálló fejlődés eredménye, igen valószínűnek tartom, hogy a II. lovastemetkezési csoport szokásformáját — mint hazánkban — a Kárpátoktól keletre is ősmagyar eredetűnek tarthatjuk.

Míg a „lábhoz tett lóborós” temetkezési szokásnál a magyarországi anyagból adódott logikus következtetést egyeztettem a keleti párhuzamokból leszűrhető tapasztalatokkal, addig a honfoglalás kori lovastemetkezések III. csoportjának a dél-oroszországi ethnikai kapcsolatai kézenfekvők. A „kitömött lóborós” temetkezési szokással jelzett sírokat a szovjet kutatás egyértelműleg a besenyő vagy uz népességekhez kapcsolja.²⁵ Mivel időrendi okok miatt a magyar törzsek és az uzok közt a IX. sz.-ban nem lehetett közvetlen érintkezés, ezért a szóban forgó magyarországi temetkezési szokás értelmezésénél *besenyő eredetre* kell gondolnunk. Bár besenyők jelenlétének felvetése a magyar törzsszövetségben meglepő, hiszen 889 után ők lettek a magyarok félelmetes ellenége, a régészeti hipotézis egy forrásadat alátámasztja. A Cambridge-i Névtelen egyik fejezete²⁶ alapján megkíséreltem kimutatni, hogy a kabar lázadás alkalmával besenyő csoportok csapódhattak a magyarokhoz. Ezek még 840 körül keltek át a Volgán, s később a magyarokkal együtt vettek részt a véleményem szerint 863—867 között lezajlott kabar lázadásban. A kabar kérdés javasolt magyarozatával határozottabb képet nyer annak a honfoglalás korában friss belső-ázsiai beütésnek történeti háttere, melyről — egymástól függetlenül — a történészek (Kürt törzsnév), a nyelvészek (török jövevényszavaink középső rétege), és a régészet (a mintakincs belső-ázsiai elemei), az embertan kutatói régóta beszélnek.

8. Östörténeti kutatásaink csak akkor válnak teljessé, s a magyarság ethnogenezisének vizsgálata csak akkor léphet a döntő fejlődés útjára, ha megismerjük a szovjet múzeumok roppant gazdagságú gyűjteményeit, s ha szovjet kollegáink is hasonló alapossággal figyelik a magyar szakirodalom eredményeit.

²⁴ L. 19. j.

²⁵ С. А. Плетнева: Печенеги, торки и половцы в южнорусских степях. МИА 62. 1958 153-161.

Федоров Давидов: Кочевники Восточной Европы под властью золотоордынских ханов Москва, 1966. 134-138.

²⁶ S. Schechter: An Unknown Khazar Document. Jewish Quarterly Review, III. 1912—1913. 216—217.

Így nem állhat elő az a sajnálatos helyzet, hogy a délorosz sztyeppe koraközépkori történetében kétségtelenül jelentős szerepet játszó ősmagyarok kimaradjanak a terület félnomád és lovasnomád népeiről írt összefoglalásokból.²⁷

ÜBER DIE PFERDEBESTATTUNGEN DER LANDNAHMEZEIT

von

Csanád Bálint

In den Gräbern der Ungarn aus dem 10—11. Jahrhundert ist immer nur eine partielle Pferdebestattung (Schädel und 4 Beinknochen) zu finden. Auf Grund der Lage der in den Gräbern gefundenen Pferdeknochen hat der Verfasser 4 Gruppen beobachtet können und auch die Gräber hierhergezählt, in welchen neben dem Toten nur Pferdegeschirr zum Vorschein kam. Bei allen Varianten ist der Pferdeschädel mit der Schnauze dem Menschenschädel zugewendet. *I. Gruppe:* „Bestattungen mit Pferdegeschirr“ (I. T. 1.) *II. Gruppe:* „Bestattungen mit Pferdehaut, zu den Füßen gelegt“ (I. T. 2—3.) *III. Gruppe:* „Bestattungen mit ausgestopfter Pferdehaut“ (I. T. 4.) *IV. Gruppe:* „Bestattungen mit zusammengelegter Pferdehaut“ (I. T. 5.) *V. Gruppe:* „Bestattungen mit ausgebreiteter Pferdehaut“ (I. T. 6.)

Auf Grund der chronologischen und gesellschaftlichen, weiterhin der originellen Bestimmung dieser Bestattungsformen können zwei Grundformen abgeordnet werden (II. und III. Gruppen). Dies wird auch davon bekräftigt, dass irgendwelche Parallelen ausschliesslich zu diesen zwei Gebräuchen östlich der Karpathen zu finden sind.

Die I. und II. Gruppen kommen auf dem ganzen Gebiet des Landes ebenmässig vor (S. Landkarte), sie können in jeden Begräbnisstätten aus dem 9—11. Jahrhundert beobachtet werden. In den Begräbnisstätten des die ungarische Sprache gesprochenen, gemeinen Volkes erscheint fast ausschliesslich dieser Ritus. Dagegen erreicht die Häufigkeit der II.—IV.—V. Gruppen die der vorangehenden nicht (237—56 Gräber).

Sie kommen nur im nord-östlichen Teil des Landes in bedeutenderer Zahl vor, und der Gebrauch verschwand gegen die Mitte, oder die zweite Hälfte des 10. Jahrhunderts aus den Begräbnisstätten. Die ungarische Forschung hat diese Gräber auf Grund ihrer Beilagen bereits früher an die türkische führende Schicht geknüpft. Es ist wichtig zu bemerken, dass die letzteren Riten in den Begräbnisstätten des gemeinen Volkes sehr selten sind. Auf Grund der Obenerwähnten identifiziert der Verfasser die Gebrauchsform der I—II. Gruppen mit den Erbgesessenen ungarischen Massen, der ungarischen Landeseroberer die III—IV—V. Gruppen dagegen mit der zu den Ungaren stossenden Population türkischen Ursprungs, die gegen die zweite Hälfte des 10. Jahrhunderts in ihrer Umgebung verschmolzte.

Diese Annahme wird durch die Beobachtungen der süd-russländischen Pferdebestattungen aus dem 6—11. Jahrhundert bekräftigt. Der Ritus der „zu den Füßen gelegten Pferdehaut“ kann an kein frühmittelalterliches Volk geknüpft werden. Da diese Gräber hauptsächlich an der Wolga in finno-ungarischer Umgebung zum Vorschein kommen, und die Lebensweise der Ungaren als Reitervolk (und vielleicht auch ihr Pferdekult) das Ergebnis einer selbständigen Entwicklung war, knüpft der Verfasser diese Gräber an den Altmagyaren.

Bestattungen mit ausgestopfter Pferdehaut werden von der sowjetischen Forschung eindeutig mit den Petschegenen und Uzen in Zusammenhang gebracht. Da keine unmittelbare Verbindung zwischen den Uzen und Magyaren im 9. Jahrhundert nachzuweisen sei, soll die Sitte bei den Landeseroberern als ein Ritus Petschegener Herkunft betrachtet werden.

Ein Kapitel von Anonym von Cambridge analysierend, versuchte der Verfasser nachzuweisen, dass sich einige Gruppen von Petschegenen (und Alanen) anlässlich des Kabaren-Aufbruchs, in Kazar-Kaganatus zwischen den Jahren 863 und 867 ausgebrochen, dem ungarischen Stammesbündnis angeschlossen haben. Durch die Hypothese des Verfassers können zahlreiche geschichtlichen, linguistischen, archeologischen und anthropologischen Fragen erleuchtet werden.

²⁷ L. 25. j. és C. A., Плетнева: От кочевий к городам. МИА. 142.1962.

The Peace-Treaty Proposed to Hungary.

By Count ALBERT APPONYI,

President of the Hungarian Peace Delegation.

The Peace-Treaty offered to Hungary stands on the basis of one-sided information. Hungary never got a chance to represent the facts of her own problem from her own point of view; her enemies, her rivals, those who coveted her territories, they alone had a hearing. No wonder then that it became a perfect model of incongruity.

Let us give its outlines, in as few words as possible. It takes away from Hungary two thirds of her territory and of her population; it gives, to what is left of her, frontiers, defenceless, everywhere open to hostile invasion; it deprives her — by cutting off the peripheral regions — of almost all her wood-land, pasture-grounds, iron-ore, salt, oil, bituminous gas, water-power, of the greater part of her manufacturing establishments and of her coal-mines; it dissects the natural unity of her riversystem, so as to make impossible a rational system of water-regulation, which means that floods and dryness will alternate in the central plain left to her; it dissects the natural economic interdependence of the lowland and the mountainous border-districts and the whole system of communications based on it; it reduces her territory to the great central plain and her economic life to a merely agricultural one; but, at the same time, it deprives her agriculture, the only source of prosperity left to her, of every chance of progress — nay, of maintaining its present standard — by cutting it off, as we have seen, from all its raw-materials and from all its natural markets and by handing it over to the mercies of non-regulated waters. On this reduced and impoverished rump is laid to a large extent the burden of the national-debt contracted by the whole country, before its

mutilation, and the further burdens, undefined in numbers, resulting from the principle of "reparations". No account is taken of the fact that this country, after having suffered, like all the belligerents, from the war, has been plundered by four months of Bolshevist rule and other three months of Roumanian occupation. Payments are exacted from her without delay in her present state of distraction, which would have ruined her in the brightest days of her economic prosperity. Her commercial policy, her river-navigation are submitted to restrictions and regulations which make economic revival all but impossible. But this is not all. As we shall further see, flourishing Magyar towns — seats of learning — some of them lying on the new borderline or next to it, are taken from Hungary and subjected to the yoke of less cultured nations; immense cultural values, the fruit of patient Magyar intellectual work, are thereby destroyed. Deadly blows are inflicted on the country's moral as well as on her material interests.

This picture looks like a caricature; but no, it is a portrait.

That Treaty is a sentence of death. If it was not meant to be that, then it is a tremendous mistake, arising from the original sin of onesided information.

Now let us examine how far it is founded on justice or on general expediency. What is its ethical justification, what is its promise?

The Allied Powers hold the vanquished countries responsible for the outbreak of the war; there is professedly an element of retribution in the terms of peace offered to them. Very well; we shall waste no argument on this question; in war, the victorious party is right, the vanquished one is wrong; we take no pains to challenge the verdict. But, if justice is to prevail, retribution must be proportioned to guilt. *And, as no belli-*

gerent country on our side, neither Germany, nor Austria, nor Bulgaria has been afflicted by peace-terms nearly as cruel as those proposed to Hungary, it would appear that Hungary is to be considered as the most guilty of all.

Now this is a self-evident absurdity. The two component factors of moral and juridical responsibility are: freedom of will and the use that has been made of it. The first question asked in every criminal procedure is: was the culprit's will perfectly free? Applying that question to the case of Hungary, it appears that hers was not. She was not quite an independent country at the time before war, she was in connection with Austria and had to act with her in all foreign matters; *she had therefore no freedom of independent decision in the question of war, but only a vote in the common councils of the Austro-Hungarian Monarchy.* On that ground alone she is less responsible than any other belligerent. But — what is more — there is documentary evidence, not to be challenged, that the Hungarian Prime-Minister, the late Count TISZA, opposed the sending of the famous Ultimatum to Serbia and advocated diplomatic instead of warlike action to the last. When taken off his feet by a comminatory message from Berlin, he at least obtained the adoption of a declaration of territorial disinterestment concerning Serbia, which, if communicated to the Powers in due time, might still have averted war. It was through no fault of his that this has not been done. *Count Tisza had in his anti-war action the hearty support of the whole country irrespective of party. He was her genuine spokesman. Had Hungary been able to decide for herself, there would have been no war.*

How is it possible then, from the retribution standpoint, to act towards her as if she were the most — instead of being, as she in fact was the least — responsible among the vanquished nations?

It is true that, once the dice were cast, she threw all her energies into the war and remained true to her allies to the last. But this was done after the outbreak, when it had become — much against her will — a question of self-defence and of national honour. It may sometimes be found expedient to reward treachery and to punish honesty; but you cannot construct this into an act of justice or into a juridical principle.

So much for the retributive side of our Peace-Treaty. Is it saying too much that, considered from that standpoint it appears as an act of glaring injustice?

But let us now examine it from the expediency side. The question might be asked whether the world at large would not profit by its being perpetrated against Hungary; whether great interests of mankind, such as peace made permanent, personal, racial, religious, political liberty prevailing over oppression, cultural, social and economic progress, would not be furthered by the destruction of Hungary and the development of the states constructed on her ruins? Should the answer to these questions turn out affirmative, abstract justice would have a hard case against such big prospects; but should it be negative, then again not a single word could be said in favour of a peace-work as harmful as it is unjust.

In order to answer this question we have simply to compare Hungary as she was before the war and the new states created or aggrandised through her dismemberment.

The Hungary of old is the finest natural geographic unity in Europe, whose limits are fixed by mountains and rivers; whose parts are economically interdependent, so as to make the whole almost self-supporting. No wonder, then, that this unity, whose boundaries nature had drawn, has been sanctioned by ten centuries of history: a witness not to be challenged, nor to be ignored in a fair-minded inquiry. Yes, we have the great

millennial fact to speak for us, more than 1000 years through which this part of Europe never gave trouble to the rest, rather averted from it whatever trouble threatened its tranquility and safety from the East. While historic Hungary stood, the troublesome area of Europe was as distant from the centre as the Balkan peninsula.

To make the moral cohesion of her people perfect, one factor alone was wanting: *racial unity*. On this plea is her dissection planned. New constructions should arise on her ruins, based on the racial principle, irrespective of geography, history, political economy.

Now let us consider what those new constructions will be like. At the first glimpse we shall make the astounding discovery that they are racially quite as mixed as Hungary has been. The racial composition of the latter was as follows: of the 18 million souls living in Hungary proper (we do not include Croatia, because her independence is an unchallenged fact) 54.5% were Magyar, 16.1% Roumanian, 10.7% Slovak, 10.4% German, 2.5% Serb, 2.5% Ruthenian, the rest miscellaneous. Now of the 16 to 18 millions of souls in Great-Roumania (the figures are not fixed to a nicety) 58.8 to 65% would be Roumanian, 12.7% to 15% Magyar (almost the same mutual proportion as in Hungary) 2.6% to 5.5% German and so on. The Czecho-Slovak state would number 13 million souls, of which 46—48.5% Czechs, 12.4% to 13.3% Slovaks (by no means the same race, but, if you choose to take into account their combined mass, it amounts to roughly 60%), 27.5% to 30.8% Germans, 6.5% Magyars and so on. The Serbo-Croat state comes nearer to the type of a racially homogeneous country, since roughly 40% of its 11—13 millions of souls would be Serbs, and 30—32% Croats and Slovenes, making a total of 70% Yougo-Slavs; could the natural antagonism between Serbs and Roman Catholic Croats be ignored, which is — to say the least — doubtful, it would be almost absolutely pure in a racial

sense, but for the annexion of parts of Hungary, in which the Yougo-Slavs are only 22% of the population-total, the Magyars 33% and the Germans 26.8%, so that this annexation stands in direct contradiction to the racial principle. We get like results if we consider from the same standpoint the Hungarian territories claimed by Roumania and by the Czecho-Slovak Republik. Roumania claims territories on which live about 5,260,000 souls, of which 53.2% are Roumanian, 32.5% Magyar, 10.6% German, the rest miscellaneous; on the Czecho-Slovak claimed territory live 3,570,000 souls, of which 47.6% Slovak, 30.3% Magyar, 7.4% German, 12.2% Ruthenian and so on.*

These figures show that the only principle of organic unity that had been wanting to Hungary's racial unity is likewise wanting to the states artificially built up on her ruins; the difference consists only in this, that Hungary was possessed of every other principle of unity, while the new states have none, absolutely none, and what is still worse: the leadership in them will be transferred to races of inferior culture, the results of which we may already notice, after one year's occupation, on the territories torn from Hungary. There is a wanton destruction of cultural values, universities, high-schools and others (on the territory occupied by Roumanian 5000 grammar schools are deserted, the former teacher having been expelled and nobody being found to supplement him, in consequence of which more than 200,000 children are left without education of any sort), there is a conspi-

* There is some difference between these figures and those alleged in an article published by the same author in this year's January—March issue of the "Revue politique internationale". The difference arises from the fact that the last mentioned article has been written before the publication of the Peace-Treaty and that, owing to this circumstance, its figures are based on the so called "Clemenceau line", which has been to some extent modified in the treaty draft. The difference is however so slight that it does not impair the force of the argument.

cuously lower level of public functionaries and we can notice the general prevalence of semi-barbarous methods of government.

What can result from this state of things? Will those people who are violently severed from their beloved old associations only to be subjected to alien government of an inferior sort, those four millions and a half of Magyars and Germans torn from Hungary, who suffer not only in their national consciousness but quite as much in their civilized habits, will they ever be reconciled to denationalization implying economic losses and cultural retrogression? Can the conscience of humanity tolerate such a downfall of millions? Anyhow it is dead certain that those new constructions with no vital principle in them will be distracted by the permanence of a most violent, because most legitimate, irredentism, and that through them Eastern and Central Europe will know no rest till the equilibrium represented by old Hungary is restored.

These facts contain the answer to the question: how far the destruction of Hungary and the constructions planned on her ruins might promote the general welfare of mankind?

But how is the principle of liberty affected by the Peace-Treaty? Last-but not least-let us examine this!

In its terms millions of men would be driven from one allegiance to another one, without being consulted as to their wishes. In the case of nearly half of them, of the Magyars and Germans who should become Czecho-Slovak or Roumanian or Yougoslav subjects, you may confidently assert that it would be done against their will, that it means moral torture to them. But not even the Slavs and Roumanians, who would be transplanted to states racially more homogeneous, can simply be "supposed" to long for such change, and there are many symptoms indicative of the reverse, chiefly among the Slovaks, Ruthenians and the Roman-Catholic Yougoslavs. There is only one

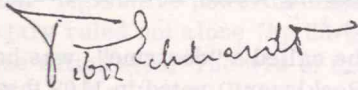
way to settle that question with a result that can no more be challenged: it is the plebiscite. And the plebiscite is what Hungary asks for and insists on. In every region claimed by our neighbours, so do we say, let the people decide; we unconditionally submit to its decision; we do not want a single soul to remain with us but by an act of free will. We have been charged with oppression of the non-Magyar nationalities: well, instead of going into argument, we propose to make those same people whom we are alleged to oppress, judge of our case. If we have really been oppressors, they will gladly seize upon this occasion to break away from us; but if they stick to the old country, then the charge of oppression is belied by those who know best. We accept this crucial test, we are anxious that it should be applied; if our opponents shrink from it, judgment goes against them by default. The good faith of both parties is then put into such clear light that, in fairness, the discussion must be considered as ended.

The plebiscite offers the only solution which combines justice with expediency. It would ensure the tranquility of Europe, since everybody would be where he desires; but it would at the same time make safe the interests of economic and cultural progress, since it is not to be supposed that the people concerned would vote for their own impoverishment and retrogression. On the liberty of nations, on their right of self-determination rests our whole case; we have laid it on that basis when we asked for a plebiscite. Let our opponents reject it, let them choose conquest and enslavement as the leading principle of their policy; they may be successful now, though we have too much confidence in the fair-minded wisdom of the Allied Powers to think so; but our principle is in any case fore-ordained to prevail after a passing hour of darkness, and we feel proud of having thrown in our lot with whatever is most sacred to humanity.

MEMORANDUM

on

THE HOLY CROWN OF ST. STEPHEN

AN AMERICAN APPRAISAL.

A distinguished American, John F. Montgomery, for eight years President Roosevelt's Envoy to Hungary, has defined the meaning and the intrinsic value of St. Stephen's Crown for the Hungarian people. In his book, "Hungary The Unwilling Satellite" he explained (p. 36) that "Hungary, as contrasted with England and nearly every other kingdom, has always put the crown above its wearer: the king really served as regent for the crown in which rested the sublime power carried down through the ages from the time of King Stephen. "That sober American also paid tribute to St. Stephen and his people by stating that "with the coronation of its medieval king, who after his death was sainted, Hungary became the most eastern of the western lands," (p. 37).

CUSTOM AND CONSENT.

The Hungarian constitution - although its application was interrupted in 1945 by Soviet military occupation - remains based on St. Stephen's Crown. The constitution is the product of the Hungarian Realm's millenary history, gradually developed by custom and consent, with its roots extending far back into the tribal past of the nation. It is of primary importance that sovereignty attributed to the Holy Crown derives from the rule that decisions on affairs of public concern have to be made in the name of St. Stephen's Crown, personifying both the King and the Nation. Since the reign of Andrew II (1205-1235), "the strict observance of the rights, the freedoms, and the laws of the nation" has been included in the king's oath of coronation. Charles Robert was not accepted as the constitutional king in 1308 by the Hungarian nation when at first he was coronated with a substituted crown. ¹ He had to be coronated a second time in 1310 with
Since that time the coronation implies the constitutional sanction that "only he shall be recognized as a legally reigning king of Hungary, whom the nation has crowned with St. Stephen's Crown."² Since then, the crown is being designated and revered as the "Holy Crown" of Hungary, a unique concept among people living under a monarchy.

MYSTERY OF THE HOLY CROWN.

The mystery of the Holy Crown had been developed gradually and its partly religious, partly political origins could hardly be explained rationally, except

by the fact that it grew out of the historical necessity to synchronize the sovereign authority of the King with the Nation's insistence on its sovereign right to freedom. Sovereignty, however, means: supreme power - it is therefore indivisible. Unity and balance within the state had been secured in Hungary by personalizing St. Stephen's Crown and attributing to it the ownership of Hungarian sovereignty with the King and the Nation participating jointly in the Crown's ownership, as members ("membra Sacrae Coronae").³

This theory (in America it might be called a "doctrine") was born in the early XIIIth century. King Coloman ("the Booklover") noted in 1103 that his treaty with the Doge of Venice "would have less validity unless it was concluded with the consent of the Kingdom's Council". Personal rule by the King has been alien thereafter and unacceptable to the Hungarian people. In contrast to west European practice, donation of land in Hungary could only be effected as a reward for public service ("iusto servitio", according to King Andrew II's "Golden Bull", Art. XVII of 1222) and not as a personal favor.

In later centuries, landed aristocracy did gain more, but never exclusive influence on the conduct of state affairs; its power was never able, however, to eliminate the principle of constitutional government as incorporated into the personification of the Holy Crown. This theory remained the source not only of the King's sovereign power, but also of the people's inalienable right to freedom and self-determination. Political science, in modern times, has accepted the concept of "the state as a living organism." The Hungarian people have never deviated from that concept. They have considered the State as a society, established in order to serve the welfare of the entire community. Personified, the Holy Crown is the owner of all the public power originally rooted in the nation and held jointly by the King and the people. Always more than a symbol, the Crown during ten centuries also represented the statehood of Hungary and her sovereign independence from foreign nations. In 1440, the National Assembly of Hungary in its Manifesto already recognized the Holy Crown as a "Mystery".

WERBÖCZY'S "TRIPARTITUM".

This interpretation of the Holy Crown's sovereignty had been fully developed by the end of the XIVth century. Unquestionably, "the Kings of Hungary obtained loyalty of their subjects primarily because of the fidelity owed by them to the Crown."⁴ The famous jurist, Stephen Werböczy, in the beginning of the XVth century (1517) did not formulate, but only compiled the principles and rules of the then existing Hungarian constitution, formed by custom. In his egregious work, the "Tripartitum," based on accepted tradition, but not codified ever before, he defined the constitutional theory of the Holy Crown which upholds the irrevocable sovereignty of the King once he was crowned, but sets up the constitutional limits of his power also. St. Stephen's Crown remains the only source of power within the state: it confers sovereignty but also vindicates absolute rule. The Holy Crown is not only the symbol of national unity, it also owns all the land which forms "the

territory of the Holy Crown." The Crown also maintains, though sometimes only in principle, the equality of rights among all noblemen ("una eademque nobilitas") and actually prevented the aristocracy from legally setting up its rule over the lesser nobles as did happen in Western European feudal states.⁵ King Ferdinand II, in 1635 (Art. XVIII) confirmed on the part of the Habsburg Dynasty Werbőczy's statement that "legislative power belongs jointly to King and Parliament." The King of Hungary ruled not alone "by the grace of God", but with participation and consent of the nation also. The will of the Holy Crown has only been accepted as "the law of the land." And "the law is binding also the King," stated Werbőczy,⁶ as being the basic rule in the constitution.

ABSOLUTISM REPUDIATED.

The "mystery" of the Holy Crown has not been derived from the medieval idea of the state ("Mysterium Christi"), but from the ancient Hungarian concept of divided sovereignty between King and Nation, held in indivisible unity by the Holy Crown. With the ascension of the Habsburg Dynasty to the throne of Hungary (1529) valuable Western aid was secured against continuous Turkish invasions. But frictions also resulted from the difference between Hungarian theory of the Holy Crown and the feudal concept of the monarch's personal (absolute) power in his Germanic provinces. Attempts by the King at imposing similar absolute rules on Hungary have been consistently repelled by the Nation as contrary to the theory of the Holy Crown.

Such was the fate of the King Rudolph's imposition in 1604 of Law XXII proclaimed by the King without the Nation's consent which two years later in Art. 1 of the Vienna Peace Treaty was repudiated as null and void. The same fate befell Joseph II's entire reign when the laws of his regime were cancelled under his own signature. The Law X of 1790 declared: "It is being recognized by His Majesty that in Hungary and her Associated Lands, the right to make laws, enforce and withdraw them remains a joint responsibility of the constitutionally crowned King and the estates convened in Parliament, and nothing can be imposed except through Parliament." In 1462 the great King Matthias I had already proclaimed this principle and in 1741 Queen Maria Theresa has also emphasized that supreme power of the King is power conferred on him by the Nation ("concessa potestas"),⁷ through the instrumentality of the Holy Crown.

THE BASIC REFORM OF 1848.

The supreme power of the Holy Crown remained intact with the abolition of the nobility's privileges in 1848. Up to then, the Hungarians who could trace back their ownership of land to original settlement or donation by the King, had been accepted as noblemen and thus participating in the membership of the Holy Crown. Thereafter, all Hungarian citizens became entitled to participate in that membership and to form jointly with the King, after he has duly crowned, the entire Body of the Holy Crown, ("totum corpus regni Sacrae Coronae"), it being identical with

the Hungarian State. Since 1848, therefore, every Hungarian citizen could claim the rights and freedom reserved previously for nobles only. At the end of the Second World War, however, the Soviet Union imposed on Hungary the dictatorship of the Proletariat.

THE CORONATION.

Since the Holy Crown has been considered for centuries the personification of the State and of its sovereignty, the crowning of a King had become an indispensable condition for the King's possession of royal powers. No law was needed to establish this postulate for an alert national conscience saw to it that the legality of the King's rule be properly established. The law passed in 1723 (the "Pragmatica Sanctio") on the succession of the House of Habsburg-Lotharingen to the throne of Hungary, stipulated also that before being crowned, the rightful heir to the throne issue a diploma and guarantee under oath to abide by the Constitution. The powers to sanction law and to confer donations were reserved - according to Werboczy - only for the legally crowned King ("rex legitime coronatus"). Law III. of 1790 also stipulated that "irrefusably" ("inomissime") the King's crowning must take place within six months from the heir's accession to the throne, or else all his acts and orders shall lose validity.

CONCLUSION.

Mindful of the veneration paid to St. Stephen's Crown by Hungarians of all walks of life and every creed, there is unanimity among them that the last irreplaceable remnant of Hungary's millenary constitution and her national sovereignty may not be exposed to seizure by the Soviet army. It is generally felt that the historical existence of the Hungarian nation is attached to the Crown's survival for which innumerable Hungarian lives have been sacrificed during thousand years. The shattered sovereignty of the Hungarian state, the downtrodden freedom of its citizens, the confiscated independence of the nation, the entire destiny of Hungary are being intimately tied in the Hungarian heart, to the fate of the Holy Crown.

Years ago, in 1955, the Department of State has given assurance⁸ that it is "fully cognizant of the character and importance of St. Stephen's Crown", and that "as property of a special status held in trust by the United States authorities, the Crown of St. Stephen is being properly safeguarded under wholly secure conditions of custody," and that furthermore any exigencies that might arise from some future action "cannot endanger or otherwise affect the safekeeping of the object the Holy Crown in any way."

The present government in Budapest is being inescapably controlled by the Soviet Union. Handing over the Holy Crown to that government while Soviet troops are stationed in the country would be deeply resented as a breach of promise. It would cause lasting alienation from America among Hungarians all over the world. For no cogent reason it would be generally damaging to the good name of the United States government.

DEPARTMENT OF STATE
WASHINGTON

April 6, 1955

Dear Colonel Townsend:

Thank you for your letter of March 22, 1955 which enclosed copies of your communication to Mr. Bernard M. Shanley and a letter from Dr. Tibor Eckhardt concerning the Crown of St. Stephen of Hungary. I greatly appreciate your courtesy in bringing this matter to my attention.

The Department of State is fully cognizant of the character and importance of St. Stephen's Crown. This historic and symbolic object is held in trust and safekeeping by United States authorities under circumstances of especial delicacy and responsibility. In view of the unique nature and status of the property, as well as of important considerations relating to its physical care and safeguarding, I regret to inform you that the Department of State is not prepared to permit the release of the Crown, however temporary, from official safekeeping or to accede under any circumstances or conditions to requests or proposals for its exhibition.

As property of a special status held in trust by United States authorities, the Crown of St. Stephen is being properly safeguarded under wholly secure conditions of custody. I can assure you, therefore, that any exigencies that might arise from the re-establishment of sovereignty by the Federal Republic of Germany or from some future action of a German government cannot endanger or otherwise affect the safekeeping of the object in any way.

Sincerely yours,

A handwritten signature in dark ink, appearing to read "Walworth Barbour". The signature is fluid and cursive, with a large initial "W".

Walworth Barbour
Deputy Assistant Secretary
For European Affairs

The Honorable
Dallas S. Townsend,
Assistant Attorney General,
Washington.

NOTE:

(No answer was received, nor was Mr. Eckhardt's letter to the Editor published in the New York Times. So Mr. Eckhardt wrote the following memorandum on "The Holy Crown of St. Stephen" and distributed it among Hungarian organizations of North America. He also sent copies of the memorandum to the competent American authorities.

The State Department has issued a statement telling that for the time being the USA Government has no intention of extraditing St. Stephen's Crown to the Hungarian Government.)

1. - C. A. MACARTNEY: "Hungary, A Short History", Aldine Publishing Co. Chicago, 1962, p. 40.

2. - A. TIMON :Die Theorie der Heiligen Krone. Published by Hegmann Boh - lens, Weimar. p. 309.

3. - All the Latin terms in this Memorandum are quoted from WERBÓCZY'S Tripartitum.

4. - A. TIMON, Ibid. p. 318.

5. - FRANCIS ECKHART, "The History of Hungary", Budapest, 1946. Káldor Publishing Co., p. 120.

6. - WERBÓCZY, Tripartitum, Tit. 5, part. II.

7. - A. TIMON, Ibid. p. 322.

8. - On April 6, 1955, Mr. WALWORTH BARBOUR, Deputy Assistant Secretary for Foreign Affairs, issued the attached statement.

Kaukázusiak az ősmagyarokról

Közlök: S o m o d y P á l és F e h é r M á t y á s.

Medriczky Andor dr. 1927-ben Istambulban az ottani magyar konzulátus kulturattaséja mellé beosztott hirlaptudósítóként írta meg az alábbiakban közölt, fantasztikusnak tűnő riportjait, amelyeket azonban csak 1941-ben adott közre a Nagy Budapest c. eléggé kis példányszámú lapban. Nem kevesebbről van bennük szó, mint a bolsevista forradalom elől menekült kaukázusi népek történelmi hagyományainak összegyűjtéséről a még élő tanúk személyes elmondásaiból a "perzsiai részekre visszatérő magyarság" felől.

Fantasztikusnak látszik, hogy a Medriczky által rögzített adatok nyomán nem indult nagyobb mérvű kutatás Grúziában, Kurdistánban, Örményországban és Dagesztánban, ahonnan a jelzett politikai menekültek a török testvérnemzet vendégbarátságára kényszerültek.

Mint Medriczky írja, a végső döntés a szaktudományé. Annak idején Mészáros Gyula professzor ösztökélte az újságíró, hogy "helyzeti energiáját" használja ki értesülések szerzésére. Ennek a kérésnek szerzőnk híven eleget is tett. Önkéntelenül felvetődik azonban a kérdés, hogy a jelzett szaktudomány miért nem méltatta figyelemre ezeket az értesüléseket? S egy másik kérdés: miért várt közlésükkel 14 évig a magyar sajtó vagy maga a szerző?

Kérdésünk jogosultságát fokozza a "színes riportok" végén közölt, 14. századi, egészen pontosan 1329-ből dátumozott pápai bulla másolata, amelyet XXII. János pápa küldött a kaukázusi népek tömkelegében élő és magát a magyarországi Árpád-házi királyok leszármazottjának tartó JERETAMIR magyar fejedelemhez.

A Kaukázus vidékére "visszatért" törzsek életéről összefogó eredményeiről ugyan már Bendefy László nagyon sokat átmentett, de még mindig akadnak újabb adatok, amelyek az ősmagyarok egykori itttartózkodásának emlékét bizonyítják.

Árpádházi leszármazottak a Kaukázusban?

Irta: dr. MEDRICZKY ANDOR

A magyarság eredetéről és a honfoglaláskori magyarságról szakirodalomban most folyó vitákkal kapcsolatban szükségesnek találok, hogy minden egyéni állásfoglalás nélkül nyilvánosságra hozzam Törökországban, másfél évtizeddel ezelőtt lefolytatott beszélgetéseim tartalmát.

Akkoriban néhány esztendő Törökországban, főként Istanbulban töltöttem és a Véletlen jóvoltából — bár ezt a fogalmat nem szeretem, nem ismerem el — alkalmam nyílt találkozni a Kaukázus területéről menekültekkel. Azon frissiben feldolgoztam az akkori beszélgetéseket cikk, riport alakjában, de a cikk nem jelent meg, talán éppen azért, mert eredeti és újszerű megállapítások voltak benne.

Most, — átolvasva a honfoglaló magyarság eredetével foglalkozó

újabb véleményeket — úgy érzem, hogy kötelességet teljesítek, amikor az immár tizennégy év előtti riport-szerű cikket a nyilvánosság elé bocsátom. Ismétlem: nem érzem hivatottnak magam arra, hogy bármely részletével kapcsolatban egyéniileg állástfoglaljak. Lehet, hogy a magyarázatok teljes egészükben nem állják meg a helyüket, de lehet és valószínűbb, hogy mégis új utakat, további kutatásokra alkalmas irányvonalakat mutatnak az utánam jövő, a tovább kutató szakemberek részére. Ennek az elbírálása már nem az én feladatom.

Azt azonban kénytelen vagyok nyomtatékosan kijelenteni, hogy a tizennégy év előtti beszélgetések szóról-szóra megtörténtek és a mostani közzétételnél pontosan ragaszodom az eredetiben megőrzött cikkek adataihoz. A nevekre mindenütt pontosan hivatkozom.

„Három Árpádházból származó kaukázusi család...”

Úgy hiszem, 1927 őszen történt, hogy Istanbulban egy magyarul is tudó cserkesz török festővel, *Muh-szin bey-jel*, — aki évek óta jóbarátom volt már — felkerestem kaukázusból származó s az orosz bolsevizmus elől menekült rokonait.

Eleinte semmi különös érdekességet nem tulajdonítottam ennek az új ismeretségnek. Madame Lesi *Muchtaroff* engem legfeljebb mint a cserkeszek egyik európai műveltségű nagyasszonya érdekelt, aki amióta hazájából elmenekült, bejárta Párizst, Berlint, sőt Budapestet is és így került Istanbulba. Péra városnegyedében szerény lakásban húzódott meg Sarah nevű rokonával, aki szintén cserkesz származású volt és egy török leányiskolában a francia nyelvet tanította. Érdekesnek hatott, hogy mohamedán vallású léte, csak abban az időben tanult törökül írni-olvasni.

Egy csésze párolgó, illatos tea mellett beszélgettem vendéglátó háziasszonyaimmal. Rátereltem a szót arra a cserkesz íróra, aki már több füzetet írt a cserkeszkérdésről török nyelven. Igen csodálkoztam, amikor kiderült, hogy annak az írónak még csak a nevét sem ismeri *Muchtaroff-né*.

— Mi voltaképpen nem vagyunk cserkeszek, — szolt mentegetőzve — sem törökök, sem tatárok. Földrajzilag ugyan a kaukázusi osszéték területéről származunk, de mégsem vagyunk osszéték, hanem — franciául mondva — »*Montagnards*«, illetve »*Badélik*«.

— *Montagnards* — felelem én — franciául hegyilakót jelent, ezt tu-

dom, de mit jelent az, hogy »*Badéli*?«

— Voltaképpen egy arisztokratikus rang megkülönböztetése. Ezt használja többek között az a három magyar eredetű kaukázusi család, amely a magyarországi Árpádházból származik. Ez a három család mintegy ezer esztendeje viseli állandóan az »*Árpádovics*« mellék-családnevet. Az én teljes leánynevem: *Lesi Tuganoff Árpádovics*. A mi családuink, a *Tuganoffok* mellett ugyancsak az Árpádovics nevet viselik a *Kubagyiff* és *Abissaloff* családok. Bizonyára ismeri gr. *Zichy Jenő* nevét? Ő járt is a mi vidékünkön ázsiai utazása alkalmával, egyenesen abból a célból, hogy ezt a három Árpádházi családot felkutassa. Az én apám akkor Varsóban szolgált, mi gyermekek ott is nevelkedtünk és csak 1902-ben, *Zichy* utazása után, tértünk vissza a Kaukázusba. Akkor tudtuk meg, hogy ő ott járt ugyan, de orosz részről olyan információkat kapott, hogy a kért Árpádházi családok már nem léteznek s ezért tovább ment.

— Az oroszok — aiktól ő informálódott — talán maguk sem tudták ennek a három családnak régi vonatkozásait. Mi szigorúan megtartottuk a főnemesi életszínvonalat, a három család évszázadok óta *Vladikavkaz* környékén élt, csakis egymással érintkezett és egymás között házasodott. *Zichy gróf* tudtommal *Tifliszben* talált ugyan néhány *Cicianoff*-családot, akiket ősrokonai-ként üdvözölt, de az Árpádovics családokról elterelték a figyelmét.

— Mind a három család dúsgazdag

volt, akárcsak a magyar mágnások. Az osszéték, akiknek körében élünk, nagyon tiszteltek és szerettek bennünket. De a bolsevizmus kitörésekor úgyszólván az egész Arpádovics-családot elfogták. Unokaöcsémét is kivégezték, férjemet halálba kergették, vagyonunkat elvették,

mert arisztokratáknak tekintettek minket. Szegény öcsém meg is mondta a cseka emberei előtt: »Addig nem fogadtatok be az arisztokratáik közé, amíg ez dízt, és méltóságot jelentett, most azonban egyszerre arisztokratákká léptettétek elő a hegyilakó Badéliket...«

„Árpád fia, Badéli visszamenekült a Kaukázusba“

— Élő családi hagyományaink, ősrégünk vannak a régi időkből. A családi összetartozás öntudata élt ebben a három családban. Mint említettem, a három Arpádovics-családbeli egy évezred óta soha mesalliance-t nem kötött, mert leszármazása folytán hercegi rangúnak tartotta magát. Egy Tuganoff rendesen csak egy Kubagyiff, vagy Abissaloff lányt vett el, sohasem keveredtünk alacsonyabb rangú családokkal.

— A Kaukázusban szokásos volt, hogy a családok hőstetteit és történetét regősök mesélték el. Én már csak gyermekkoromban hallottam énekelni a mi családunk regéjét. Arról volt abban szó, hogy *Padisah, Árpád fia, Badéli, egy forradalom, vagy háború után visszamenekült a Kaukázusba, ott letelepedett, megszült és három fiút nevelt fel: Kubagyiff, Abissal és Tugan néven.* Ettől a három fiútól származik a három család. A magyar származás tudata mindig megvolt bennünk és ma is megvan. Eleinte keresztény vallásúak voltak ezek a családok, csak később vették fel az iszlámot.

— Az orosz történelemben sokszor jutott jelentős szerep ennek a három családnak, de feladatuk végzetével mindig visszatértek a kaukázusi hegyek közé a mezőgazdasághoz és az állattenyésztéshez. Ősi ha-

gyomány nálunk a lókultusz. Nekünk, Tuganoffoknak is híres lótenyésztésünk volt. Nagybátyámnak, az öreg *Inaluk Tuganoffnak*, különösen híres, nagy ménese volt. A nagy világháború elején el is akarták rékvirálni a lovaikat, de az öreg dühösen azt felelte:

— *Magyar család vagyunk, csak nem adom lovaikat saját testvéreim, a magyarok elleni háborúra!*

— És nem is adta. Kihajtotta egész ménesét a hegyek közé. A rekvirálóknak azt mondotta, hogy fogassa a cár egyenként a lovakat, azzal ő már nem törődik.

— Férjem, Mucharoff, milliomos volt, azonban a bolsevizmus után vagyonunkat elvesztettük. Így kerültem én most ebbe az egy bútorozott szobába...

A hideg őszben kellemes, bár kissé szagos meleget árasztott a petróleumkályha. Az érdekes beszélgetés egészen felesigázta képzelődésemet. Velem szemben mosolyogva ült és hallatlan szerénységgel beszélt ezekről az érdekes körülményekről a közép-magastermetű, nagy, kerek-feketeszemű háziasszony, aki szavaiban, mozdulataiban igen emlékeztetett valamelyik nagyműveltségű, előkelő és éppen ezért ennek tudatában szerény, halkmodorú magyar nagyasszonyra.

„A kereszties lovagok ivadéakai“

Az első beszélgetés után az istanbuli menekült oroszok között kezdtem kérdezősködni, hogy ki ismeri a kaukázusi viszonyokat. Elsősorban megkerestem *Krizsanovszkij Vladimir* menekült orosz gárdavezérőrnagyot, mert őt az istanbuli orosz kolóniában mindenki ismerte és ő is mindenkit ismert. Apja az 1905. évi orosz forradalmat leverő Witte miniszterelnök mellett belügyi államtitkár volt, szerepéről Witte is megemlékezik emlékirataiban. A Krizsanovszkijok magukat az előkelőbb orosz nemesi családok közé számítják, tehát különösen érdekelt mindaz, amit az ő kritikusan szigorú megvilágításában hallhattam a kaukázusi arisztokrata családról. Néhány napba tellett, amíg utánajárt a dolognak és akkor a következő felvilágosítással szolgált:

— Mindhárom család, a *Tuganoff*, *Kubagyiff* és *Abissaloff* nagyon előkelő kaukázusi összetételű család. A *Tuganoffok* közül egyik a *Nikolajevszkij* császári gárdaezredben szolgált, a *Voronieszkij* Kadettenkorpsban. Egy másik *Tuganoff*, ennek a fivére, a *Narvszkij* huszárezred ezredese volt. Egy nővérük van, aki iskoláit *Varsóban* végezte és a többszörösen milliomos *Muchtaroffhoz* ment férjhez. Férje igazi hős volt. Mesélik róla, hogy amikor a bolsevikiek behatoltak a palotájába, szembeszállt velük, három terroris-

tát megölt és amikor észrevette, hogy nagy túlerővel áll szemben, saját magát lőtte agyon, hogy ne kerüljön a kezükbe. Özvegye jelenleg itt él *Istanbulban*. A *Tuganoff*-család egyes ágai a mai *Törökország* keleti városaiban telepedtek le. Így rokonságban vannak a *Kunduch*-családdal, amelyből származik *Bekir Szami bey*, *Törökország* volt külügyminisztere és jelenleg tokadi képviselője.

Megkérdeztem még *Krizsanovszkij*tól a következőket:

— Tudták-e az oroszok erről a három családról azt, hogy ők a magyarországi *Árpádházi-dinasztia* leszármazottai volnának?

— A *szentpétervári* nemesek erről nem tudnak. Bizonyos, hogy ők ősrégi, előkelő családok *Vladikavkaz* környékéről, akikről úgy tudjuk,

hogy ők is a keresztieshadjáratok idején kerültek oda. Ugyanis az orosz tudósok szerint a *Tagaurvölgyi*, továbbá a *Kurtatyin*, *Alagir*, *Patalpasinszk* környéki osszéték valószínűleg mindannyian a keresztieshadjáratok lovagjainak maradékai. Érdekes nép, ősrégi, eredeti viseletben járnak, ma is páncélinget hordanak. *Háborúban* régi családi kardjaikkal harcolnak. Ezek a kardok apáról fiúra szállnak. Az osszéték nagyobb részben ortodox vallásúak, kisebb részük mohamedán. Nyelvükben sok az arab és perzsa hatás...

„Gróf Zichy Jenő hosszabb ideig volt a mi vendégünk“

Krizsanovszkij mindig kényesen kezelte az orosz menekültek rangviszonyait is. Állandóan a sematizmusokkal ellenőrizte őket. Amit mondott, azt komoly meggyőződés alapján mondotta. Eppen ezért megkérdeztem, hogy egy másik menekült ismerősöm, *Krukov* Antal, tényleg a kubáni kozákok ezredese volt-e? Krizsanovszkij ezt igazolta, tehát Krukovval is elkezdtem beszélgetni ezekről a kérdésekről. Tipikus orosz volt, vastag szőke bajszos, de gömbölyű arca és kék szeme legfeljebb az őserőt árulta el, míg szellemi színvonalának legfőbb jellemzője, hogy nyolc évi menekülése alatt sem tudott megtanulni törökül és abból éldegélt, hogy szivart és cigárilloszt árult az éjjeli kávéházakban reggel négy óráig, amivel — saját bevallása szerint — naponta alig 30—50 piasztert keresett még. Franciául igen rosszul beszélt, úgy-hogy nehéz volt megérteni. Amióta megismertem, majdnem minden éjjel meghívtam egy csésze kávéra és ilyenkor beszélgetett velem. Így terelődött szó egy ízben gróf Zichy Jenőre.

— *Mikor gróf Zichy Jenő a Kaukázusban járt, —* mondotta Krukov ezredes — *én 22—23 éves ifjú voltam, talán hadnági rangban. Még életemben emlékszem a hegyes, fehérszakállú magyar mágnásra, hiszen hosszabb ideig volt a mi vendégünk.* Meglátogatta az Anapa faluban lévő kaukázusi birtokunkat is, Tifliszben pedig nálunk lakott a Voszneszenszkája utcában levő kastélyunkban. Apám már akkor nem élt, mint generális halt meg, anyám özvegy volt. Zichy Jenő heteket töltött nálunk. Sokat voltam akkor vele együtt, kirándulgattunk a Kaukázusban. *Tudom, hogy magyar családokat kerestél, de nem talált.*

Ellenben a georgiaiak között *felfedezte az ő rokonait, a Cicianoffokat.* Amikor elutazott tőlünk, dedikált fényképet adott édesanyámnak, aki jelenleg Jugoszláviában, Bielo-cerkva községben él. Azonkívül elküldötte nekünk gróf Zichy Jenő gyönyörű, aranyos bőrkötésben azokat a könyveit, amelyeket ázsiai útgáról kiadott. Persze, az mind ottmaradt a bolsevikiek kezén, amikor menekülni kellett, mert alig egy óra alatt kényszerítettek házunk elhagyására. Ez az élet, — mondotta Krukov — így kell tengődnöm, pedig valamikor hosszabb ideig látam vendégül saját palotámban az egyik leggazdagabb magyar mágnást, s azt hiszem, nem érezte ott rosszul magát...

Tehát gróf Zichy Jenő, ezek szerint, tifliszi tartózkodása alatt tényleg orosz felvilágosításokra szorított és nem csoda, ha a tájékozatlan oroszok tévesen informálták őt. Krukov Antalt továbbra is állandóan meghívtam asztalomhoz, de azóta már véget ért a földi menekülése, mert néhány év múlva hiába kerestem Istanbulban, azt mondták orosz sorstársai, hogy a téli hidegben, hiányos öltözkéiben megbetegedett és éhenhalt...

Sajnos, Istanbulban akkoriban, 1927-ben, nem állt rendelkezésünkre olyan könyvtár, ahol ezeknek az érdekes nyomoknak a további feltárását a szakirodalom alapján követhettem volna. Azonban észrevételeimet és nyomozgatásaimat már kezdetben közöltem *Mészáros Gyula* turkológussal, aki igen érdekeseknek találta. Fel is jegyezte mindazt, amit mondtam, sőt előkereste azokat a bizánci kútfőket, amelyekből a szóbanforgó adatok helyességére lehetett következtetni.

Árpád neve Kaukázusi nép nyelvéből származik?

Mészáros Gyula biztatása erőt adott arra, hogy tovább érdeklődjem a Kaukázusban élő Árpádházi leszármazottak iránt. Mészáros elmondotta, hogy az *összét* nép, amelyet oroszul aszjetyinneknak hívnak, árja-indogermán fajta kis hegyi nemzet. Mindössze körülbelül félmillió ember beszél az egészen különleges indoeurópai *összét* nyelvet. Később megtudtam, hogy 1780 körül egy *Pallas* nevű német tudós beutazta Oroszországot, érdekes könyvet is írt tapasztalatairól, amelyet *Vámbéry* Armin »A török faj című munkájában forrásként idéz ugyan, de sehol nem hivatkozik az *összété*kről írt fejezetekre. Egyébként Istanbulban *Vámbéry*-től az ősmagyarokkal foglalkozó két könyv is került kezembe, de egyikben sincs utalás az *összété*kre, illetve az *összét*-magyar vonatkozásokra. Ennek magyarázatát abban láttam, hogy *Vámbéry*, aki a magyarság uralaltáji-török mivoltát bizonyította, az árja-indogermán *összété*ket a magyarság szempontjából érdekteleneknek tartotta.

Azonban már akkor is nehezen tudtam elképzelni, hogy ha az Árpádházi hercegek közül valamelyik tényleg visszatért volna a mi mellől a kaukázusi őshazába, miért éppen az *összéték* között telepedett le és milyen alapon ismer-

ték el az *összéték*, hogy az Árpádházi hercegek, az Árpádovics-családok magasabbrangúak, badélik, azaz hercegek? További érdeklődéseim során arról is értesültem, hogy a tizenkilencedik században egy német tudós egészen határozottan azt állította az *összété*kről, hogy a mohamedánoktól megvert német keresztények utódai és nyelvük: iránival kevert őgermán nyelv.

Madame Muchtaroffnál a következő látogaásom alkalmával összetalálkoztam rokonával, akit éppen azért hívtam meg, hogy velem megismerkedjék. Ez a rokon: *Ali Khán Kantemir*, anyai ágon két Árpádházi családból is származik, mégpedig a Tuganoffok és a Kubagyiffek családjából. Megismerkedésünk alkalmával a származás kérdését még csak felületesen érintettük. Azt hittem, hogy mint olyan rokon, aki nem viselheti az Árpádovics nevet, nem sok érdekeset tud majd mondani. Azonban egy más alkalommal éjjelkor akadunk össze a menekült oroszok kávéházában, amelyet Péterváradnak hívtak és éppen hazamenés előtt egy-egy utolsó feketekávé akarunk meginni, amikor véletlenül rátereltem a szót az Árpádházi leszármazás kérdésére.

Ali Khán egy pillanatra elgondolkodott.

Pro Deo et Patria!

— Ez való tény — mondotta. — *'Az Árpádházi leszármazásban egyikünk sem kételkedik.* Bár nem tudom, hogyan, de megőrzés végett éppen a mi családunkhoz került az Árpádovicsoknak egyik családi ereklyéje, *egy ősrégi kard*, amelyet a családi hagyomány mindig *magyar kard*-nak nevezett. Legutóbb a Kaukázusban lakó fivéremnél volt. Hogy ma is megvan-e még, azt nem tudom, mert fivéremmel négy esztendő óta a bolsevikiek miatt még levélben sem tudok érintkezni. A kard ősrégi, igen finom acélpenge, ívalakban hajlott, díszes markolatú szarvból van. A pengén pedig egyik oldalon a következő szöveg olvasható: *VIRGIO MARIA PATRONA HUNGARIAE.* A másik oldalán pedig a következő: *PRO DEO ET PATRIA! PRO PATRIA ET LIBERTATE VITAM.*

Már akkor sejtettem, hogy ez a jelmondat jóval későbbi eredetű lehet, mintsem, az ezer év előtt menekült Árpádházi herceg ilyen jelmondatú kardot hozhatott volna magával. De nagyon feltűnt, hogy Ali Khan Kantemir, aki aligha ismerhette Rákóczi jelmondatát, ezt a latin szöveget ilyen határozottan és precízen tudta nekem toltbadiktálni. Mindenesetre évszázadokon keresztül őrizték a mohamedán vallású Árpádovics-családok szent ereklyeként ezt a kardot.

A beszélgetés során feltettem a kérdést, vajon ki lehetett az az Árpádházi herceg, aki a Kaukázusba menekült? Menekült-e egyáltalában, vagy minden kényszerítő ok nélkül költözött oda? Sajnos, — mondottam — Madame Muchtaroff már nem nagyon emlékezett arra az ősrégre, amely az Árpádovics-családokról szólt.

— Azt elhiszem, — felelte Ali Khan — hiszen Muchtaroffné voltaképpen Orosz-Lengyelországban nevelkedett és amikor már visszatértek a Kaukázusba, háborúk és forradalmak kora következett. A női családtagokat egyébként sem érdekelték az ilyen regék. Mi, férfiak már inkább megőriztük emlékezetünkben. Az a hősrége, amelyről Muchtaroffné szólt, tartalmilag a következőképpen adja meg családunk eredetét:

'Árpád padisah fia, Badéli, harmadmagával kélt útra Madzsarisztánból. Basziattal és

Akóval, hogy visszatérjen ősi hazájába, a Kaukázusba. Basziat azonban nem akart végigmenni velük az egész úton, hanem már valahol az északi Kaukázusban, a Balkar-tatórok között maradt. Ott családot alapított, fiát Abának nevezte és a tőle származó Abaoglu- (»Abafji«) család ma is igen előkelő. Badéli és Akó éppen akkor érkeztek az összetét hegység közé, amikor az összetét törzsek egymás ellen háborút viseltek. Badélinek volt egy fegyvere, amely nem nyilat, hanem tüzet lött az ellenségre. Őt magát tartották »Éliának«, aki valószínűleg a bibliai Illés prófétát jelenti. Az ellenség az új fegyvertől megrémült, megfutamodott és a győztes törzsek behódoltak Badélinek. Akkor megházasodott és három fiút nevelt fel: Tugánt, Kubágyit és Abisált. Ezekből származik az a három család, amely azóta is Árpádovicsnak nevezi magát. Ez a családi ősrége tartalma.

— Sajnos, nem tudom az eredeti regeszöveget, — mondotta Ali Khan — nem is hiszem, hogy va-

lahol le volna írva. De én jól emlékszem rá és körülbelül ez van benne. Pontosabb idő-, vagy személynemeghatározás, úgy tudom, teljesen hiányzik. Azt sem tudjuk, hogy ki volt az Árpádházi herceg kíséretében lévő Baszjat és Ákó. Mindenesetre érdekes az a körülmény, hogy bár az említett Ákó szintén letelepedett, családot alapított a Kaukázusban és ő leszármazottjai az *Akojeffek*, ma is élnek, *családi hagyományaik is teljesen megegyeznek a mieinkkel. de*

ők mégsem nevezték magukat Árpádovicsoknak. Ez azt igazolja, hogy ősük, Ákó, nem az Árpádházi családból származott, hanem csak Badéli barátja, vagy fegyverhordozója lehetett. Én sem viselhetem az Árpádovics melléknevet, mert csupán anyai ágon származom a Tuganoff- és a Kubagyiff-családokból. Apai ágon családuk Temir Khantól származik. Mindazáltal mi és a Taimaz-család egyenrangúaknak tartjuk magunkat az Árpádovicsokkal, akiket hercegi rangúaknak ismerünk el...

Madzar és chadzar

Egy másik alkalommal korábbi találkozózt beszéltem meg Ali Khannal, ugyanesak a Petrográd-kávéházban, hogy folytassuk ezt a rendkívül érdekes beszélgetést: A következő alkalommal már ő intézett hozzám kérdéseket.

— Voltaképpen mit tudnak maguk az ősmagyarokról? Tudnak valami biztosat? *Mit jelent az önök nyelvén, hogy »magyars«?* — kérdezte váratlanul tőlem Ali Khan.

— A magyar nyelvben ennek a szónak semmi jelentése sincs, — mondom én — csupán különböző *magyarázatok* vannak róla.

Meg kell jegyeznem, hogy Ali Khannal folyékonyan franciául beszélgettünk és az első kérdésében »hongrois« szóval jelölte meg a kérdést, majd törökül ismételte meg »madzsar« szóval. Kérésére tagolni kezdtem a magyar kiejtést és magyaráztam neki, hogy a magyarban »gy«-vel mondják ezt a szót, nem pedig »dzs«-vel, mint a törökök és tatárok.

— Én nem vagyok sem nyelvész, sem történész, mert a szentpéter-

vári egyetemen csupán jogot végeztem. Tehát amit mondok, az kizárólag egyéni véleményem. Ön azt mondja, hogy a magyar tudósok felvilágosítása szerint egy ősmagyar törzsnek a neve volt a Magor, vagy Megyer. Ez nem lehetetlen. *A Volga mentén egy egész várost így neveztek: »Madzsar«.* Ha ezt a török kiejtést vesszük alapul, akkor az osszét nyelven azt jelenti: »ma-dzsar«: »aki nem beszél«, vagyis: *hallgatag, gondolkodó, vagy »akit nem értenek meg a többiek.*

Szerényen megjegyzem, hogy a mai magyarság egyrészenek még ma is az a legjellemzőbb tulajdonsága, hogy *hallgatag, megfontolt, lassú beszédű.*

Ali Khan felbátorodva folytatja a beszélgetést:

— Volna egy másik értelmezés is. Milyen rokonságban vannak a magyarok a kazárokkal? Tudják-e azt, hogy a kazár nem semita, hanem turáni faj? Csak egyrészüket vette fel a judaizmust, még jóval

Mohamed előtt. A kazár nép a Kaukázusban igen jelentős államalkotó nép volt. A Kaspi-tengert ma is úgy hívják törökül, hogy »Bahr-i-Khadzar«, vagyis Kazár-tenger. A szó igazi kiejtése azonban nem kazár, hanem »chadzar«, ami azt jelenti összetűl, hogy »saját házában lakók«, vagyis »letelepedett«. Ezzel ellentétben álianak a vándorlók, a le nem telepedettek, a nem sajátjukban lakók, akiket összetűl »madzjar« jelzővel neveznek. A »ma« szótag az összetűben általában a tagadást jelenti, de ellentétben a török nyelvvel, nem a szótó után, hanem a tőszó elé kerül. Ezen értelmezés szerint »madzar« névvel jelölték meg azokat, akik nem telepedtek meg, hanem továbbvándoroltak addig, amíg valahol meg nem állapodtak, mert az állandó letelepedés helye összetűl: »chadza«, vagyis akkor már a »madzar«-okból is »chadzar«-ok lettek.

Erre a meglepő magyarázatra önkénytelenűl is a magyar »haza«

szóra gondoltam, amelyet etimológusaink a német »Haus=ház« szóból származtatnak. Pedig a »Haus« és a »haza« fogalma között alighanem laza a kapcsolat. Hiszen, ha azonos volna, akkor a germán nyelvekben is kapcsolat volna a két fogalom között, márpedig a német haza fogalmát a Vaterland, a latinok patria szóval fejezik ki. Pedig ez ősi fogalom, amelynek bent kell gyökereznie az eredeti, ősi nemzeti tudatban. Ha már más nyelvből vette volna át a magyar nyelv ezt a fogalmat, akkor sokkal inkább kölcsönözhettek volna akár a törökök, akár a szlávok nyelvből, mint akikkel előbb voltak érintkezésben, már akkor is, amikor a »Haus«-nak megfelelő épületeket, a házakat még nem is ismerték, csak sátrakban laktak. Lehet tehát, hogy a germán »Haus«, valamint a latin »casa«, továbbá a török közigazgatási területi egységként használt »Kaza« szó, az összeték »Chadza« szavával, fogalmával szoros logikai összefűggésben áll.

Ar-pad = telepedj le!

— Mit tudnak a magyarok az Árpád szó jelentéséről? — kérdezte tolem Ali Khan.

— Bevallom, semmit, sőt, majdnem az összes ismeretes ősmagyar nevek jelentése rejtélyes. Rangokkal, méltóságokkal szokták egyesek megmagyarázni a szavak jelentését. (Akkor még nem tudtam, hogy Mészáros Gyula az Árpád szót — miként nekem szóval magyarázta — összefűggésbe hozza az »arpa« szóval, mert, hogy a fejedelem lovát árpával táplálták volna és ebből a lóáplálékból keletkezett volna Árpás = Árpád neve.)

— Hát pedig ez a legtisztább összet kifejezés — feleli nekem Ali Khan. — Az »ar« szótag igekötő, a »bad«, vagy »pad« az ülni, letelepülni igének imperatívusa. »Paden« összetűl annyit jelent, mint ülni, letelepedni. Az Árpád szó tehát azt jelenti: »maradj velűnk, maradj köztűnk, telepedj le nálunk«. Hogy ez a magyarázat elfogadható-e, azt döntsék el a magyar tudósok.

— Tehát a magyar »pad« szó is innen származnék? Nem lehetetlen. Kíváncsi vagyok, hogy az eszembejutó törzsnéveket is lehet-e ma-

gyarázni, Tudniillik — mondotam — a honfoglaló magyarság hét különböző törzsből egyesült és a hét különböző törzset foglalta el az országot, azonkívül esetlakozott még a nyolcadik, a kabarok törzse.

— Vagyis hét vándorló törzset jelöltek meg hét »madzar« törzsen néven? — kérdezte Ali Khan. — Tudja a két törzset főnevet?

Leírtam egy cédulára, ahogy visszaemlékeztem: *Almos, Előd, Ond, Kond, Tas, Huba, Töhötöm*. Ali Khan nézi a papírost, elmosolyodik.

— Ezek közül csak egyetlenegyben látom a tiszta turáni gyököt: »Almos.« A többi, amennyire hirtelen gondolatként felvillan előttem, majdnem mind egészen tisztán és ma is használatos formában felismerhető összetett szó, csatakiáltás, vagy parancs. Az Előd nagyon hasonlít a nálunk használatos »alaud« szóhoz, ami annyit tesz, hogy »talpra«, de abban az értelemben is használják, hogy »állandó«. Az Ond parancsoló alakban annyit tesz, »ne félj, légy bátor«. A Kond szó ugyancsak parancsoló alakban

(franciául mondta) »soit fait, légy helyre legény«. A Tas turáni nyelven »követ« jelent ugyan, de összetűl azt is jelenti: »félelmetes, törhetetlen«. A Huba perzsául »jót« jelent, ha pedig Huda alakban vesszük, akkor összetűl ennyit is jelent: »nevetős«, »jokedevű«. A Töhötöm név aligha volt meg egészen pontosan így, ellenben »Döadöm« alakban annyit tesz összetűl, mint »a nép embere«.

Ez az érdekes magyarázat felvilágyozott. Önkéntelenűl keresni kezdtem olyan régi szavakat, amelyekről úgy tudom, hogy mincenek nek meg a környező népek nyelvében. Találomra mondom: *Geza, Geyza*. Ali Khan felet:

— Ebben az alakban: Geza, annyit jelent, hogy »nyugtalanítás«, »szerteketés«.

Csak úgy mondom tovább: *Vajk*.

— A legtisztább, ma is élő összetűl szó, amely értelmileg megfelel a török *Pelivan* vagy *Bahadır* (»Bátor«) szónak. A mondai ciklopszok összetűl mind Lajkok voltak, tehát összetűl: »óriás, erős emberek«.

Isten = iszten = önmagamtól lettem

Megemlítem az *Isten* szót, amelyről tudom, hogy Vámbéry a perzsa *Jezdán* szóból származtatja. Ali Khan így felet:

— Az összetek eskűformája még ma is »chuczau iszten!« Az iszten szó egyébként a »leuni« (franciául être) igének egyik alakja és körülbelűl ilyen formában fordítható le: *önmagamtól lettem*. Lehet, hogy az összetűl iszten szó és a perzsa *Jezdán* szó közös őrakban adja a magyar Isten kifejezést.

Még egy érdekes kísérletet teszok. Megemlítem a magyar *jobbágy* szót, amelynek etimológiájával nem voltam tisztában. Megma-

gyározom a kiejtést. Franciára fordítom, körülírva a fogalmat és leírom a szót. Ali Khan kettévágja a feljogyzett szót:

— »Isc«, összetűl: »egye«, a »bágy« szón gondolkoznom kell. Tudniillik »bacs« alakban annyit is tesz, mint a török »gelene« szó, vagyis »aki jön«. Amennyiben a jobbágy földesűrhoz esetleg évente egyszer jött volna dolgozni, akkor az az összetűl magyarázata is lehetne, hogy »egyszer jövű«. Azonban, ez a magyarázat erőltetett, nem tetszik nekem — fűzte hozzá Ali Khan. — A »bacs« szónak volna másik értelme is, de ez esetben a »cs« betű he-

lyett egy olyan massalhangzót kell beiktatnunk, amely közel áll részben a *ca*-hez, részben a *gy*-hez. Ebben az alakban ezt a régi összet szót csak egyetlen vonatkozásban ismerik. A lópatkolókat, vassal dolgozókat összetűl kurdoknak nevezik, az a hely pedig, ahol a lópatkoló dolgozik, de nem az épület, hanem a talaj, a föld, a tényleges munkahely neve: *skurbadzs*. Tehát ezt a *badzs* szót véve figyelembe, a *siu-badzs* így fordítható: *egy hely: egy telek*. Azonban — hangoztatom — mindez egyéni nézetem, minden tudományos előkészület nélkül. De már ez a néhány szó is arról győz meg engem, hogy az ősi magyarság egyáltalában nem olyan tiszta török-tatár fajú nép, mint ahogyan általában

gondolják, hanem nagymértékben keveredhetett az irániakkal, vagy legalább is kultúrájának jelentősebb részét tőlük vették, Iránból.

Amikor megemlítem az ősmagyar rovásírást, a francia beszélgetés közben kiejtem ezt a szót is, hogy: ékírás.

Ali Khan így felel:

— Hát maguknál *écriture*, annyit tesz, mint írás? Hiszen ez is utal a magyarság kultúrájának iráni eredetére! Az összeteknél *«mikki»* annyit jelent, mint az önök *«éke»* szava. Az ékírás pedig összetűl annyit jelent: *«mikhiron»*.

Nagyon is a reggeli órákba nyúlt már ez az éjszakai beszélgetés, de úgy éreztem, hogy megérte a késői lemondást.

„Alaud!... Arbad!”

Az Ali khánnal folytatott beszélgetéseimet követő napon írásbeli meghívást kaptam Madame Muchtarofftól. Délután mentem ki hozzá.

Amikor beléptem a kis szobába, az asztalka körül két idegen vendéget láttam. Egy gyönyörű arcú, sápadt, fehérbőrű, élénk koromfekete szemű török leányt. Arcsontjai a szokottnál kissé erősebbek és mongolosabbak voltak. Feje gömbölyű, de szeme nem mandulavágású, hanem szabályos, tágranyilt, fekete szem. A másik vendég: szikár, magas, erősen, eőt feltűnően kifejlődött csontozatú férfi. A háziasz-

szony bemutatott engem, de a vendégek nevét nem értettem meg. A férfi hozzám fordul és megkérdi:

— Tud törökül?

— Egy keveset, uram.

Egészen közömbös dolgokról kezdtünk beszélgetni. Megtudtam róla, hogy Anatolia keleti részén laknak, Karsz városában, ahol nagy szerepet visz a társadalmi életben. Már kezdettől fogva Kemál basa hívei közé tartozott és jobboldalán, a polgári ruhán is büszkén viseli Musztafa Kemál uralmának egyetlen kitüntetését, a függetlenségi érmet. A hölgy, akivel jött, a testvérhuga.

„Mi mindannyian magyar eredetűek vagyunk”

Madame Muchtaroff örvendezve mondotta:

— Ilyen meglepetés, ilyen kedves öröm! Bekir bejt úgy kell bemutatnom önnek, mint a Kubagyiff-család tagját.

— *Kubagyiff Arpádovics?* — kérdem én.

Bekir bej és a huga egyszerre jobbra-balra kezdi ingatni a fejét, ami tudvalevően a keleti népeknél helyeslést, igenlést jelent.

— *Mi mindannyian magyar eredetűek vagyunk* — feleli büszkén Bekir bej. — *Ez a tudat családjukban úgy száll apáról fiúra, miként maga az Arpádovics név.*

Madame Muchtaroff ekkor orosz nyelven családi ügyekről kezdett velük beszélgetni, de hamarosan megérkezett Ali khán is, akit a háziasszony szintén meghívott. Amikor belépett a szobába, Bekir bej mélyen meghajolva, kaukázusi szokás szerint majdnem kézcsókkal üdvözölte, noha ő volt idősebb Ali khánnál. Ali khán nagyon megörült nekik, azután bekapcsolódott az orosznyelvű beszélgetésbe, de közben a szeme sarkából állandóan felém intett. Pár perc múlva az ő ügyessége folytán már mindannyian a közös témánál voltunk. Bekir bej azt mesélte:

— Arról a kardról, amelyet a Kantemirek őriznek, mi is tudunk, hiszen az egyúttal a mi családi ereklyénk is. Sajnos, családi történetünkben egyéb emlékünkhöz már nincsen. Nekem ugyan van még egy

régi feljegyzésem. Az egyik dédapám lemásolt egy arab nyelvű kőtáblát, amely családjunk történetével foglalkozik és a másolat nálunk van Karszban, a mi birtokunkon. Azt mondja el, hogy Badéli, Arpád fia, a keresztény időszerűség szerint 1168-ban tért vissza haza a Kaukázusba. Ő hozta magával a tűzfegyvert. A neve is erre utal; összetűl *»Elia: villámlást, égiháborút jelent, a »bad: pedig letelepülést, ülést.*

Ugyanazt fejtegette, amit Ali khán mondott. Ebben a pillanatban nyílt az ajtó és belépett Muchtaroffné rokona, Sarah hanum. Ali khán mosolyogva szólt:

— *Alaud-alaud.*

Erre mindannyian felkeltünk, az üdvözlés után pedig így szólt:

— *Arbad!*

Erre leültünk.

Bekir bej és huga felnevetett a rég nem hallott szavakra. Sarah kisasszony összecsókolta rokonait és a hölgytársaság egyszerre összet nyelven folytatta a beszélgetést. Mi három férfi, viszont külön ültünk,

majd Ali khán elkérte azokat a jegyzeteimet, amelyekre a magyarázatokot írtuk és Bekir bej bírálata alá bocsátotta megjegyzéseit. Ő valamennyit helyesnek találta és a megfelelő török kifejezéssel világította meg. Később ráterelődött a szó az ő őrizetében lévő arab feljegyzésekre.

— Sok bajom volt ezzel az arab írással, — meséli Bekir bej — mert

nem sokat tudok arabul, azért átadtam lefordítás végett egy nálunk élő arab mollának. Az a szerencsétlen számár le is fordította, de a török szöveget az eredeti arab szöveg sorai közé írta be, hogy ezáltal papírost spóroljon. Összeszidtam: »Allah verjen meg«, — mondtam neki — »hogymerted elrontani az én írásomat?«. Erre ő megijedt, hazavitte az okmányt és a sorok közötti török szöveget ki akarta tö-

rölni, természetesen ezáltal még jobban tönkretette a papírost. Megvan ugyan, de milyen állapotban! Azért az arab szöveg még olvasható...

Ali khán kérte Bekir bejt, hogy küldje majd el alkalomadtán a szöveg arab másolatát, majd ő lefordíttatja törökre. Bekir bej kilátásba is helyezte, de isztanbuli tartózkodásom alatt már erre nem került sor.

A honfoglaló magyarság jelentős része indogermán-árja fajból származik

A további beszélgetés folyamán újra szóba hoztam a magyarság eredetének kérdését és kértem Bekir bejt, mondja el ő is a véleményét. Bekir bej csak ennyit mondott:

— Az ázsiai turáni őshazából két ág szakadt le. Az egyik Dagisztánba vonult, ezek az *avarok*, *hunok*. A másik délfelé, Iránba vonult, ezek az *alánok*. Az alánok magukba szívták a perzsa kultúrát, két-háromszáz évig keveredtek a perzsákkal és akkor talán valami forradalom nyomása alatt északra mentek és ismét két ágra oszlottak. Az egyik ág a már letelepedett, de azóta eltűnt »chadzar«-ág, a másik lehet talán a »madzar«, az elvándorló ág. A kettő között áll az aszjetyin nép, az irónok, akikhez esetleg még más népek leszakadt törzsei is keveredhettek. Nagyon valószínűnek tartom

tehát a magyarság és a hun-avarok közti rokonságot is.

Bekir bej még felidézte néhány személyes emlékét a világháborúból, amikor alkalma volt magyar katonákkal beszélni. Meglepte őt az, hogy már semmi feltűnő mongoloid jelleget nem látott rajtuk. A magyarok ezt neki az évszázados keresztelkedéssel magyarázták. Pedig Bekir bej szerint, nem a keresztelkedés és keveredés az oka a tatárjelleg hiányának, hanem az az új s eddig elhanyagolt magyarázat, hogy még a legősibb honfoglaló magyarság jelentős része is nem a mongoloid turán-török fajból származik, hanem az indogermán-árja kaukázusi fajokból. Csupán egy-két törzs, a fejedelmi törzs, volt török fajú.

Sajnos, a beszélgetés nem tarthatott soká, mert a karszi vendégeknek el kellett sietniük.

A következő napokban a véletlen összehozott Bekir Szami bejjel, aki tudvalevőleg Kemál Atatürk legelső külügyminisztere volt. Igen nagy érdeme volt a török nemzeti újjászületés mozgalmanak diplomáciai sikereiben. Bekir Szami bej, aki a Kunduch-család révén szintén kaukázusi és rokonságban van az Árpádovicsokkal is, megerősítette az általam mondottakat, csupán annyit jegyzett meg:

— Ez már olyan régi kapcsolat, amelyre en nem sok gondot fordítottam. De mindenesetre bennem is él a magyarság iránti nagy szeretet, rokonszenv, hiszen ezért küldtem a fiamat, Sefketet éppen a magyaróvári gazdasági akadémiára.

Nemsokára Ali khán is elutazott Isztanbulból Perzsiába, majd magam is visszatértem Magyarországra. Így módon ezek a beszélgetések abbamaradtak...

A szaktudósoké a szó!

Később Hóman Bálint egyik tanulmányában olvastam, hogy bizánci kútfők is megemlítik a »madzarok« elnevezést. Nem azért hozom most nyilvánosságra ezt a cikket, — a legendák egyes nyilvánvalóan téves adatának is változatlan közlésével — mintha bármilyen vonatkozásban véleményt akarnék mondani az ősmagyarok kérdésében, de mégis kötelességen volt közölni a nyilvánossággal, hogy nálam hivatottabbak kellő tudományos felkészültséggel megvizsgálják, mérlegeljék mindazt, amit fentebb elmondottam. Mindenkinél kötelessége, hogy rávilágítson az őstörténeti kutatások homályos kérdéseire, akinek ilyen érdekes adatok jutnak a birtokába.

A magyarság történetében ugyanis sok tekintetben igen fontos a Szent István kora előtti történeti emlékek kutatása, mert azokból valószínűleg még igen sok fontos következtetést lehet levonni. Valószínűnek tartom, hogy a mostani világégés egyúttal rövidesen elsöpri azokat az akadályokat is, amelyek a kaukázusi népek körében való további vizsgálódást két évtized óta lehetetlenné tették. Ezért tartottam időszerűnek, hogy, közel tizenöt év távlatából végre a nyilvánosság számára is közvétegyem isztanbuli beszélgetéseimet a magyarság eredetéről.

Talán új lehetőségek, új nyomok villannak fel ebből a közzétételből, nemcsak a jelenre, hanem a jövőre nézve is.

a Nagy-Budapest 1941 október 3

Ingentem nec mirum maiorem quondam susterrim q̄ sumus Ungaris Walchyrus / ac Alanis Salt
 ille celestis agricola qui om̄s quos diligit ad cognicōem sui misericordi semp̄ b̄n̄ficio euocat atq; tribit q̄q;
 per inenarrabile gr̄am unigeniti sui toto orbe diffusam / auget continue familiam xpianam / uos uere fidei
 luce p̄fuso et sacri baptismatis fonte renatos ac imbutos doctrina euangelice et aptice ueritatis in orientibus
 partib; in eoz medio qui nondum gr̄am uere baptismatis collocauerunt. In mensum insup nob̄ cessit ad quiddam
 intellecto q̄ tu fili Jeretamir de stirie catholicorū principū Regum Ungarie descendisti q̄q; tu et alij
 xpiani in d̄c̄is partib; om̄in̄tes zelo fidei et deuotōis feruore succensi doctore catholicum desideratis h̄ic
 qui uos in fide catholica uerbis salutarib; instruat et sanctis exemplis informet p̄ter quod a nob̄ h̄uili-
 uis supplicatōib; postulastis / ut aliquem catholicum doctorem sacrarū scripturarū sciā p̄ditum uite s̄c̄itate
 decōrū ubo utilem et exemplo uirabile ad p̄tes uas pro instructōe ur̄a in eadem fide catholica mitte d̄c̄i
 remur. Cupientes igitur ut ep̄i familia ubiq; locor uicem̄ta suscipiat s; maxime in ip̄is partib; dilatetur
 ven̄ h̄ic n̄r̄m Thomam Genisam̄ten Ep̄m uob̄ notum ad p̄tes uas cum uir̄ b̄ndictōis gr̄a uuldim̄ destina-
 tu. Quod deuotōem ur̄am monem̄ et hortamur in d̄c̄o ih̄u xpo q̄t sacris instructōib; quas idem Thomas
 et alij Ep̄i catholica uerbo dilecti filij fructus p̄dicatōis et saniorū ordinū in ip̄is partib; cōmōiātes in doc-
 trina catholice fidei uob̄ fecer̄t mentales aures deuotius adhibetes ammos uros ueritati eiusde fidei et sc̄orū
 patrum auctoritatib; capretis b̄ndictōem n̄ram insup uob̄ impendim̄ et rogamus tuam gr̄am p̄ssimū re-
 deptōem ut ip̄e uos b̄ndictōis sue uir̄ p̄fundat ut in uere fidei unitate constites uos de bono p̄ficiatis in
 melius et alios ad familia gr̄as communi fructuosis exemplis et opib; euocetis. Dat̄ Inuon̄ .iiij. kal. Octobr̄
 Anno Quartaecimo.

(A végső szövegkritikai kiadás előtt minden közlésijogot fenntartunk.)

LIBER INQUISITORUM. (Inquisitio contra magum Hanis.

Ex diligenti scrutinio et inquisitione facta per Dominum Comitem MOYS Supruniensem (sic!) et iudicem Comanorum, necnon et magistrum SYMONEM de beati Nicolai Budensis ordinis praedicatorum et inquisitorem Regni Hungarie (sic!) et auditore causarum contra fidem in presentia piorum doctorum in medicina et physicorum Domini Regis Alberto et Marci, contra magum HANIS Fily Latodet sequaces eius in Villa Chanach prope castrum Jaurini comorantium propter mentium falsitatem quam usi sunt roborem dandi corporis infirmorum hymnis, cantationibus in animos credulos superstitionem sembrantes. Dicitur enim, quod accusatus in villis et oppidis necnon et in suburbis dictae civitatis Jauriensis simul cum famulis plures infirmos gravi infirmitate laborantes visitavi; item: urinas eorum tam coniunctim, quam dicisim videndo observavit; item: infirmorum corpus et membra palpavit; item: et quod post haec acta et facta dictis infirmis cyrupos dedit ad potendum; item: exorcismum practicavit contra spiritus malignos; item: pudoris transgressit limitem mulieres infirmas in lecto visitando et corpus, mammas, ventrem etc. palpando; item: dicebat et dixit ipsis infirmis: "Si mihi crederitis, ego vos sanabo in nomine Hekit; item: in curatione infirmorum pecuniam pro salario accipit saepius. Ex comisione domini Regis datum et in mandatis ut si res taliter se haberet et magus HANIS filius (sic!) Latod de veracitate accusationis condemnatinem (sic!) ipsi perpetuum silentium imponeretur, instrumenta, insignia et scripta, si tenet, comburentur ne temeritas et audacia eius remaneat impunita. Testes omnes nominati in inquisitione iuraverunt, quod nec gratia, nec odio vel timore laborati sunt sed propter veritatem secundum monita magistri Pauli.

PRIMUS TESTIS: MARCUS filius Mochius, sagittarius domini Episcopi Jauriensis requisitus si novit reum et sequeces eius in causa praesenti, dicit, quod magum Hanis novit de visu non autem famulos eius. Item requisitus quid sciat de curatione rei, respondit, quod de infirmitate sua videlicet quam ipse passus est tempore nuper elapse, videlicet circa festum nativitatis beati Iohannis, ipse Hanis eum visitavit in lecto infirmitatis, urinas ipsius vidit et observavit et diligentiam quamplurimam circa ipsum et eius infirmitatem adhibuit, adeo quod ipse credit quod, nisi Deus et dictus magus Hanis eidem loquenti in dicta infirmitate succurrissent, non a dicta infirmitate sanatus fuisset. Requisitus de natura infirmitatis curatae testis respondet, quod furor Sancti Viti vel rabies, qui morsus rabides causam tenet (?). Requisitus de presentia testium in curatione, respondit praesentibus ad hoc uxore ipsius, Marcello filio et Barbara filia ipsius, necnon Harsan vulgo bachus dictus et Duru famuli dicti magim Hanis. Interrogatus de salario curantis, fatens respondit, quod accusatus de pecunia ipsius nihil habere volebat. Interrogatus testis de infirmitatibus de quibus est solita curare quae sunt respondet loquens quod de hoc ignorat, quia plures sunt. Requisitus quid sciat de arte medicinae accusati, respondit, quod ipse Hanis ipsum visitavit pluries in domo sua arceconiacente, et dicit ut melius, quam fecissent medici civitatis curavit eum. De exorcismo nihil scit, neque audivit nomen et natura Hekit invocati. Requisitus de naturis medicinarum, fatens respondit, quod bene scit quod magus ipsi potum ministravit, videlicet liquorem clarum vulgo scma appellatam, de qua antequam ipse potaret, alterus bachus Harsan pro eo potavit. Interrogatus de diligentia famulorum magi in curatione, testis respondit Harsan bachus cantatione lytaneorum, alter famulus autem

Duru subministracione herbaria (?) medicamentorum, instrumentorum et aliorum utensilium praeparacione collaborabant. Interrogatus de salario curacionis fatens respondit quod nec ipse magus Hanis, neque familia eius pecunia nihii accipere volebant. Interrogatus si praemissa dixit amore vel odio aut aliter, dicit per iuramentum suum, quod non nisi pro pura veritate dicenda.

SECUNDUS TESTIS: DOMINICUS filius Laurenty (sic) in domo lignea extra murum et circa mercatum porcinarum commorans productus et iuratus dixit, quod in feria tertia proxima festi beati Georgii militis interrogatus si noverit reos, respondit affirmative, qui illi semper bonum faciunt, ut dicit. Requisitus quid sciat de arte medicinae et de fide accusatorum, respondet quod patiebatur ipse quandam infirmitatem in capite et in auribus propter indigestionem panis et quod magus Hanis ipsum visitavit virgulas sancti Georgii distirbuendo (?) in vicinis villis, palpavit pulsus causa experiendi infirmitatis necnon urinam inspexit et non aliter et clamavit nomina famuli cum quibus circa ipsum tantam curam adhibuit quod per potationis quas tradidit ipse sanatus fuit ab eius infirmitate. Interrogatus quas potationes eidem tradidit, respondit quod magus Hanis ei potiones ministravit quas dominus Harsan herbis decoctis composuit inter cantiones cantando et quarum una erat viridis, et secunda clarior et tertia sicut aqua clarissima, sed quomodo componatur nescit, sed vidit quod nomina herbarum super sagittas quas magus in pharetra tenuit scripta fuerant. Interrogatus si dictus magus et sequaces sunt consueti visitare infirmos, respondit affirmative. Requisitus si noverit nomina infirmorum qui curati sunt per magus respondit quod dominus Sebastianus frater carnalis Dni Episcopi sanatus, ab ydropica infirmitate (sic!) curatus est per magum cum dictus dominus hospitale regresus domo sua aeger morbo qui sancti Elie dicitur, item Orbanus miles in villa Udvarnicorum regis commorans sanatus fuit ab infirmitate strumosa (?) Interrogatus testis ceremoniis curacionis dicti magi Hanis, respondit quod ipse viva voce cantavit lytanas vocans nomina sanctorum sed maxime Hakit dictum. Interrogatus quis est Hakit, fatens respondit quod certitudine nescit, sed audivit spiritum esse tenebrarum et maxime malignum. Interrogatus si magus eum visitavit causa habendi pecunia, respondit quod obtulit ei dare pecuniam, quam ipse magus recipere recusavit.

TERTIUS TESTIS: JACOBUS filius Ubadi pellifex commorans prope portam peregrinantium, qui est situm super fluvium Raba in civitate, productus et iuratus, requisitus quid sciat de arte curandi dicti magi Hanis, respondit per suum iuramentum, videlicet quod cum ipse a media quadragesima ultimo praeterita usque ad festum Nativitatis beati Iohannis extitisset gravi infirmitate et tanta quod de membris suis se iuvare non poterat detentus, et ipsum magister Valentinus et alii magistri in medicina videlicet Gervasius et Martinus phisici visitassent et omnes adiudicaverunt eum ad mortem, et ipse se deferri fecit in domum dicti magi Hanis in villa Chanach existentem et ibidem aliquantulum fuit unde dictus thaumaturgus, ut dicit, bene et sapienter agit artem medicinalem practicando et exercendo, cum omnes indiffernter suos patientes curet et sanet, et tum postmodum ipse Hanis ipsum visitavit et apud balneola super fluvium Raba praedicta et eidem fecerunt magus et famulus eius dominus Harsan vulgo bachus dictus potationem ad cameram et eidem fecerunt pluria balnea et struphas (?), ipsumque pluries unxerunt et tanta cura circa ipsum laboraverunt, quod idem omnino sanatus fuit. Interrogatus testis quid sciat de honestitate dicti magi Hanis, utrum pudoris transgressit limitem quando visitet mulierem infirmam, videatque et inquirat secreta naturae ea abscondita eius ut homo cui non licet praedicta videre, inquirere, nec palpare manus, mamas, ventrem et pedem etc. mulierum respondit antea

multae mulieres permetteret se mori, quam secreta infirmitatis suae homini revelare propter honestatem sexus mulieri et propter verecundiam, quam revelando pateretur. Et istis de causis multae mulieres et etiam homines perierunt in infirmitatibus suis, nolentes medicos habere ne viderent secreta et super his est et fuit vox et fama publica in civitate Jaurixni quando fatui, ignari et insipientes artem medicinalem magorum more antiquorum secreta aegritudinis conservare deseantes introducerunt (?) malum sancti Lazari vulgo lepre dictum. Interrogatus quid sciat de efficacia curationis dicti magi Hanis respondit quod ipse sit expertus in arte medicine, melius itaque est et sibi permitti debet quod visitet ut exerceat practicale officium, quam quod infirmi morentur. Interrogatus quod sciat intentionem rei visitara infirmos sub spe habendi pecuniam respondit quod ad hoc nihil scit sed post largam insistentiam dictus magus sine aviditate accipit remunerationem dicens: "unum accipo, centum te reddo". Requisitus de activitate famulorum magi in curatione respondit loquens quod unus cum arte sua cantandi et ludendi tantam virtutem tenuit in sonum quod audientes in amentiam verti potuissent, alter autem in compositione medicinae et potatinis.

QUARTUS TESTIS: GREGORIUS calgarius, civis Iauriensis prope conventum ordinis Fratrum Praedicatorum ibidem existentium productus et iuratus, requisitus si noverit reos dicit quod ad ipsum magum bene cognoscit et alios de visu. Requisitus quid sciat de curatione infirmorum respondit per iuramentum se nihil scire nisi cum ipse pateretur infirmitatem renorum et esset in manibus phisicorum, uxor ipsius audivit in mercato dici a Gervasio milite domini Episcopi quod dictus magus Hanis ipsum et aliis de infirmitatibus suis quam passi fuerant sanaverat Dei auxiliante. Et tunc uxor eius misit dictum magum in domo sua, qui cum venisset, respexit urinam et tetigit pulsum ipsius nihil ei dicens et cum hoc fecisset, fecit fieri quemdam potum de pluribus herbis videlicet de nepita, ebulo nigra (?) et de aliis quamplurimis de quibus non recoluit, ad finem quod ipse biberet de eodem et cum dictus potus factus fuit et loquens ipsum vidisset, de eo propter horribilitatem potus bibere noluit. Interrogatus de curatione infirmitatis sui fatens dicit quod consilio dicti magi Hanis uxor testis fecit quemdam ignem de carbonibus de longitudine et latitudine ipsius, super quo igne posuit herbas plures, et post super eis herbis facit ipsum cuabare et ibidem iacere, quousque ipse sudorem dedit maximum; et postmodum ipsum involverunt in quondam linthamine et posuerunt eum in suo lecto et famulus magi vulgo bachus dictus recitavit cantationes viva voce et dicta cura sanatus extitit. Interrogatus si ipse tractavit cum eo de visitando et sanando ipsum, dicit quod non. Interrogatus si alibi in vecinitate civitatis Iaurini aut in vicinis villis dictus magus Hanis et famuli infirmos visitaverunt, dicit quod nescit nisi de auditu et quod audivit dici a pluribus, quod magus est sapientior in arte chirurgica et medicinae quam magister medicus aut phisicus domini regis.

QUINTUS TESTIS: URSULA relicta Dionisii in villa Chanac (sic!) commorans producta et iurata et interrogata respondit per iuramentum quod cum circa festum sancti Cristofori praeteriti ipsa esset infirmitate febris detenta eamque in dicta infirmitate visitarunt quamplurimi phisici, videlicet quidam frater de sancti Johannis hospitalarius, magister Albertus emeritus medicus regalis et alii, de dicta infirmitate ita fuit oppressa quod quadam die mercurii circa festum praedictum iam loqui non potuit, phisici praedicti eam indicabant ad mortem. Et ita fuisset de ea nisi dictus magus Hanis supervenisset ad requestam ipsius ad eam. Qui cum venisset, vidit urinam et palpavit pulsum eiusdem infirmae et postmodum quandam aquam claram dedit ad potandum, et dedit sibi alias cyrupum ad finem

quod iret ad cameram. Et adeo laboravit circa ipsam quod a dicta infirmitate gratia Dei mediaute sanat extitit. Interrogata si vidit magum alios infirmos visitare, respindit quod nihil vidit quod alios infirmos visitaret praeterquam ipsam, sed dicit, quod audivit dici quod alios infirmos curavit quos non novit in civitate aut in villa prefata. Interrogata de activitate curandi dicti magi et famulorum sius respondit quando in casa sua intravit ad quatuor abgulos baculo suo ictu et super victualia, vestimenta et utensilia diversi generis aquam aut liquidum aspergit et limina reverenter tetigit digitis (?), et viva voce canavit contra spiritus malignos dicens, quod nec super terram, nec subter terram plus facultatem habent et clamavit nomen Hakit, Hakit exite ista domui et alia similia. Interrogata si eam visitavit causa habendi pecuniam vel gratis, respondet ipsa quod dicto mago Hanis nunquam aliquid tradidit pro sanando eandem, sed bene ei obtulit dare pecuniam quam ipse magus recipere recusavit.

SEXTUS TESTIS: IOHANNA vidua Jacobi olim praeceptoris sagittariorum domini Episcopi felicis memoria commorans in villa Chanac (sic) producta, iurata et requisita quid sciat de curatione infirmorum respondit quod nuper passa fuit quamdam infirmitatem circa renes, pro qua fuit translata ad civitatem Strigoni per undecim dies apud sanctum Lazarum hospitaliorum cura inquirens, circa quam infirmitatem magistri et fratres sancti Iohannis nihil facere potuerunt, ut dicebat. Et cum hoc vidisset, ipsa turbata statim regressa est domo sua et hoc audivit loqui de dicto mago et curis eius, et statim fecit eum venire ad eam. Qui cum venisset, eam vidit in lecto, palpavit pulsum et vidit eius urinam. Et statum cum hoc fecisset dixit loquenti quod per Dei gratiam ipsam on bono statu poneret. Et tunc visitavit eam per plures dies et pluries dedit ei bibere quamdam aquam miraculosam et clarissimam, virtute cuius sanata fuit, ut dicit. Interrogata si sciat de quo composita erat dicta aqua, dicit quod mota necessitate interrogavit magum a quibusdam de virtutibus herbarum, ipse respondit dicens "melius est quod ea quae sunt utilia in curationibus egritudinum ubique inveniri quandoque nequeunt, quia non omnes tenent potestatem miscere arcana naturae, sed qui per *ioletrium* electi sunt et nunquam erraverunt circa leges antiquorum in umbra liminis viventium. Interrogata quod si sciat aliquid quod dictus Hanis paganorum malitias vel haereticae pravitatis superstitia inter infirmos removeare voluit respondet quod de sancta religione nunquam fecit mentionem. Interrogata si ad modum phisicorum eam visitavit aut sub spe convertendi eam sequacem in superstitione, respondet quod de intentione iudicaria non potes nisi Deus. Item interrogata si magus convenit cum ea de sanado eandem et si pecuniam pro eo ab ea accepit, respondit quod non et nihil habere voluit nisi lactem et panem. Interrogata si vidit dictum magum alios infirmos visitare et si fuerit praesens in hoc, dicit quod non, sed quod bene audivit pluribus, quorum nomina ignorat, quod Hanis plures infirmos sanavit et habet famam publicam thaumaturgum esse. Interrogata si sciat nomina infirmorum curatorum dicit quot novit Jeremiam judium quem sanavit ipse magus de quadam gutta, item magistrum ferrariorum qui erat impotens in eundo, item nepotem tabernarii domini Jacobi qui pasus est a capitis molestiis, item militem juvenem Demetrium de saltatione et chorea sancti Viti et plures alios quos non novit. Interrogata si reus visitavit parroquianos tamquam medicus aut aliter respondit quod dictus magus Hanis celebravit vinculum matrimoniale inter preceptorem sagittariorum dni. Episcopi et domina Ursula uxorem eius in vicinitate castri et etiam in festivitate panis novi ultimi in villa Chanac celebrati in chorelis. Interrogatus quid sciat de natura Hakit spiritus malignee per dictum magum plurie invocati respondit fatens quod cum certitudine nihil scit, sed magum

ipsius narravit, quod dictus spiritus mox ut luna illuxit quibusdam sociis secum assumptio statuto tempore venerunt (?) ad determinatum locum qui dicitur *pat*, terra inculca, pecudum et pecorum grege omnino privata hominumque praesentia frustrata, non habetur in ea unde possit vivere, nisi rapina et praedatione. Ibi faciunt consilium spiritus maligni quorum caput *Hakit* est contra homines et mulieres et parvulos utriusque sexu ad condemnationem (sic!) generi humani. Quando autem magi nomen clamant *Hakit*, ipse dissipat non teniendo potestatem, quia robur eius est in nomine diabolico. Interrogate si ipse tenet fidem in *Hakit* respondet negative, et dicit iurare sacramento christianae religionis ad confirmationem.

SEPTIMUS TESTIS: IOHANNA uxor Marci ferrarii in villa *Chanac* commorans, testis producta, iurata et interrogata si novit magum dictum *Hanis* et famulos suos, respondet affirmative et dicit homines bonos esse adiuvantes pauperes infirmos in necessitate eorum. Item interrogata quid sciat de curatione infirmorum respondet quod hoc scit videlicet quod cum maritus suus gravi infirmitate detentus esset circa festum beati *Lucae* et eum plures medici dicto tempore visitassent, qui plurima remedia circa dictam infirmitatem adhibuerunt, dictus magus *thaumaturgos* ad requisitionem dicti Marci ferrarii et mandatum ad domum ipsius accessit et eum vidit ipsumque et pulsum suum tetigit et palpavit. Et cum fecisset, ipsi Marci et ipsi loquenti dixit, quod si *Hakit* est causa mali et michi (sic!) crederitis de infirmitate sanarem si velles (?) Qui coniuges conenserunt in hoc expresse et ei promiserunt satisfacere convenienter. Et tunc dictus magis *Hanis* respondit quod non pecuniam volebat sed amititiam (!) et tunc his actis statim per duodecim dies dictum infirmum visitavit et tantam diligentiam circa ipsam adhibuit, ut sanatus extitit. Interrogata quo modo curatio fuit, respondet de modo curandi dicens quod ipse magus Marci dedit bibere quamdam aquam clarissimam et sibi fecit plures implastro's (?) quos ponebat super pectus ipsius, famulus autem cantationes cantando mago adiudavit. Interrogata quid sciat de superstitione dicti magi, respondet, quod nichil (!) scit. Interrogata si sciat si dictus reus sit consuetus praticare in villa *Chanac* vel alibi et si ad hoc fuerit praesens, dicit quod nichil (!) scit, nisi de auditu.

OCTAVUS TESTIS: CATHARINA vidua domini *Martini* in villa *Chanac* commorans producta, iurata et interrogata quid sciat de curatione infirmorum respondet quod nuper filius eius *Marcus* infirmus extitit et eum visitaverunt plures medici et phisici ipso existente febre continua, qui magistri curam adhibuerunt ut sanaretur, et cum hoc videret quod sanari non posset, ipsa mater mandavit quod praedictus magus *Hanis* veniret. Qui cum venisset ad domum, infirmum et eius pulsum tetigit et palpavit, quo facto promisit sanare eundem. Postmodum curam habuit circa eum ipsum sanando et dedit bibere quamdam aquam clarissimam, virtute cuius ad camaram ivit et desubtus se purgavit, febremque qua oppressus fuerat et erat amisit, et mediante cura sic facta sanatus extitit, quod facere non potuerunt medici qui eum visitabant. Interrogata si sciat in quo villa aut suburbio dictus magus visitavit infirmos et si unquam fuit praesent in visitatione quam faciebat, et si viderit quod urinas inspexit causa cognoscendi infirmitates et si promisit aliquos infirmos sanare pro salario habendo, respondet quod nichil (sic!) scit nisi de se ipso prout supra dixit.

Sic coram nobis inquisitio contra magum *Hanis* et sequaces acta et facta est die sabbati post festum beati *Lucae* Evangelistae iudice *Domino* comite *Moys* pro tribunali sedenti et magistri *Symone* inquisitoriae haereticiae pravitatis. Contra fidem nichil (sic!) est. Adiudicatur custodiae carcerali ad dispositionem.

Magyar fordítás a következő számban.

KÖNYVSZEMLE

P. LADISLAO DOMONKOS: "Metodo Kodály". (Enseñanza musical en las escuelas primarias.) Buenos Aires, 1969. 182 oldal.

Az egyre jelentősebb spanyol nyelvterületen, különösen Délamerikában a zenekedvelő, derűs életszemlélet földjén nagy jelentősége és nevelő szerepe van a musicológiának. A spanyol amugyis csupa ritmus, csupa pattogás és lendület a benszülöttek - akik egyre inkább fogynak - viszont a melankóliába takarodzó és "síravigadó" fajta. A kettő közös vérképletéről már közel százéve, honfitársunk a nagy néprajzista utazó, Bánó Jenő sok meglepő tudósítást írt az 1890-es évek utolsó negyedéből. A legjelentősebb megállapítása: a délamerikai népek nagyfokú zenei érzeke és az a könnyedség, amellyel a magyar nótákat elsajátították. A finn nyelvész és néprajz kutató Karsten éveket töltött az autokton benszülöttek között és két nagy, Helsingforsban kiadott könyvében (Indián dances in the Gran-Chaco) (South America) és "La lengua de los Jibaros del Oriente del Ecuador," 1921. hasonló állítást kockáztat meg, bár sokan támadták érte.

Azótától a nagy francia musicologus, M. D'Harcourt alapvető munkája a délamerikai benszülöttek ősi énekeiről és dallamairól megállapította, hogy ázsiai eredetű pentatonikus az alapharmoniájuk.

Igy érthető talán az a különben megmagyarázhatatlan hatás a spanyol és benszülöttek vérötvetének folyományaként a nagy népszerűség, amellyel nagy mesterünket, Kodályt ez a földrész körülövezi. Bár másutt sem ismeretlen a Kodály név, de Délamerika e téren minden bizonnyal vezet. Elég csak az eddig egyedül Argentínában megjelent és közkezenforgó iskolai tankönyveket és módszertanokat szemügyre venni. Vannak köztük fordítások: Kodály-Yepes: "333 ejercicios elementales." (Barry Kiadó, Buenos Aires.), a négykötetes Kodály-Yepes "Bicini a Hungarica." (Barry Kiadó, Buenos Aires.). Kórusénekre ugyancsak a nagy argentin Kodály-szakértő Yepes önálló munkája "Introduccion al Metodo Coral Kodály." (Barry Kiadó, Buenos Aires, 1967.) Hemsy Violeta de Gainza, Nardelli Lira, Pahlen, Ribiero stb. mind ismert zene és énektanítási módszerekkel foglalkoznak a Kodály-féle alapon.

P. Domonkos László könyve a felsorolt kézikönyvek között mégis egészen különleges nyereség a zeneioktatás terén, mert gyakorlatilag is bebizonyította a módszer vitathatatlan fölényét az eddigiek felett. P. Domonkos zene-történeti előadásai is megérdemelnék, hogy egy kötetben jelenjenek meg. A kiváló Kodály-népszerűsítő magyar szerzetes munkája mindenbizonnyal nagy elterjedtségnek fog örülni, hiszen ő már fiatal korában ismerte a Mestert.

Kellemesen hatnak az olvasóra, vagy a kézikönyvet sikerrel alkalmazó énektanítóra a bőséges gyermekverspéldák és illusztrációk. Az USA területén az egyre jobban térhódító spanyol nyelv használata folytán szintén jelentős szerepe lesz a kézikönyvnek.

A Kodály-kultuszt külföldön oly hűen őrző és terjesztő magyar cserkészmozgalmat támogatásával jelent meg a jelentős munka. S ez valóban "jó munka"!

Tömördy Gyula. (Mexico City.)

KALICZ NÁNDOR: "Agyag istenek". (A neolitikum és a rézkor emlékei Magyarországon.) Corvina Kiadó, 1970 Budapest; 78 old. 48 tábla. Sok szövegközi képpel.

Hosszú évtizedek, régészgenerációk tervszerű ásatások és alkalmi felbukkanások eredményeit foglalja keretbe Kalicz Nándor könyve. Az újkor és rézkor leltározott maradványai majdnem kizárólag agyagszobrocskák vagy jelképszerűségek, amelyek az ismeretlen vallás fogalmát a mai kor által oly sokszor alkalmazott absztrakttal a legsimább egyszerűsítésig jelképezik.

A már-már százéves sejtélem, hogy a magyarföldi neolitikum és a mezopotamiai kultúra között nemcsak ideológiai, hanem szerves és folyamatos összefüggés van, Kalicz kitűnő munkájában tisztán megfogalmazott tétellé válik. E tekintetben olyan együttgondolkodó régészekre tekinthet mint elődökre, mint Torma Zsófia, az első magyar régész nő és kiváló rendszerező Pósta Béla. A kortársak közül pedig az immár nemzetközi érdeklődéskori szférákba is betörő Makkay János képviseli ezt a feltételként indult, de egyre inkább tényévé váló megállapítást. Makkay "Early Near-Eastern and South East European Gods." (Acta Archeologica Hungarica 16(1964)c. tanulmányában e tekintetben már végső eredményeit rögzíti, csak úgy, mint maga a szerző Kalicz "Die Peceler (Bader) Kultur und Anatolien" címen írt párhuzamkeresése is erre végső következtetésre jut.

Az ügyesen tömörített "idol-csoportok" között külföldi vonatkozásban is rendkívül fontos szerepet fog játszani a szegvári "Sarlós isten". Az aratósarlóval a vállán, trónusán ülve ábrázolt termékenység-isten plasztikailag a Tell Asmar-i "három imádkozó" kis agyagszoborcsoporthoz áll legközelebb. Kalicz leírása szerint: "Bár a szegvári trónoló sarlós isten nemi jelleget nem hangsúlyozták, nem vonhatjuk kétségbe férfi voltát. A szobor méltóságos testtartással ül számolyszerű trónusán, karjait a mellére helyezve tartja. Bal csuklóján kétmene-tes, jobb csuklóján hatmenetes karperecet visel. Jobb kezében, tulajdonképpen a jobb vállára vetve, széles pengéjű sarlót tart, mint méltóságának legfontosabb jelvényét... Ennek a szobornak már... erőteljes plasztikus hatása van. Ennek a plaszticitásnak egyetlen tényező mond ellent, mégpedig az arc hátracsapottsága és la-

possága. Erről azonban Csalog József meggyőzően mutatta ki, hogy az isten arca maszkkal együtt van ábrázolva. Valószínűleg a maszk fából készülhetett, amely ugyan visszaadta az arc vonásait, de a falemez az arcra erősítve hátracsapott és lapos benyomást kelt. "

Makkay a "sarlós istent" a görögországi Ősi főistennek, a Kronosznak a megfelelőjeként tekinti. A Kronosz-kultusz általános minden Ősnépnél, de az arc eltakarása szűkebbrevonja az analógiák határait. Anélkül, hogy merész feltevést kockáztatnánk, mint "helyi jellegzetességet" is mérlegelhetnénk az arccal és eltakarásával összefüggő Ősi és népi kifejezéseinket. Hogy a "vasorrú" kifejezés népmeséinkben ilyen fémárc emléket idézi, már sokakat foglalkoztatott. Goldziher Ignáz viszont valahol a "szin"-ről, mint az "istenfogalom" Ősi kifejezőmódjáról beszél. Ez az a lehetőség, amely az "arcszín" változása alapján a kereszténység használatában magyarázatot ad az Ősi magyar kifejezésre "urunkszínváltozása", vagy a régi egyházi ének "szined előtt leborulok". Az alapgondolat a napfény ereje az emberi szem felett. (Látnivágyó napba nem tekint). Az eltakart, arcvédővel fedett "kép" (az arc) ismeretlenségbe burkolódik, illetve lenyűgözi a "látnivágyó" embert, hogy abbahagyja kutató szándékát. Az istenábrázolás módjai változhatnak, de a jelképszerűség évezredekig túlél. A "fakép" is egy istenábrázolás, amely előtt sokszor szerződéseket kötnek és a felek egyike a legünnepelebb pillanatokban "faképnél hagyja" partnerét.

A szegvári lelet mellett legnagyobb jelentőségű két kökénydombi Vénusz. A lelőhelye után elnevezett két szobrocska közül az u. n. I. Vénusz fog nagyobb, feltűnést kelteni, ha nemzetközi vonalon is foglalkoznak majd a párhuzamaival. Ilyenek bővebben akadnak, semmint hinnők. Az Amlash-ban talált "woman" szobornak pl. a funkcionális és kultikus célokra alkalmazott fejrésze is megmaradt és így lehetőség nyílik a további feltevések megalapozására. Különben az I. Vénuszról Kalicz Nándor a következőket írja: "A hódmezővásárhelyi Kökénydombon találtak a neolitikus vallási élet egyik igen jelentős alkotását is. Karjait ő is a mellére helyezve nyugtatja s mindkét csuklóján karperecet visel. . . Mivel az edényperem erősen rongált, törött, nem lehet megállapítani, hogy volt-e egyáltalán feje, vagy pedig a fejét különálló fedővel oldották-e meg. . . Ezekre a kérdésekre a már jelzett analógiák fognak megnyugtató választ adni.

A kis kötet gazdagsága nem merül ki az eddig felsorolt leletekben. Sok a mondanivalója, mert nemcsak katalogizál, hanem a halott szobrokba, torzokba bele "leheli" a hajdani lelket és a vallási hiedelmek misztikus áramlását érezzük az ásatag holmikon.

Azt is Kalicz Nándor javára kell írunk, hogy nem túlozza leírásaiban az eddig, szerintünk túlságosan alázatoskodó felfogást tanúsító idegen" kultúráknak" a használatát. Ő "péceli" és nem "badeni" kulturáról beszél, Vinca-t a sokkal ismertebb Bánáttal helyettesíti és Erdélyt következetesen és minden esetben Erdélynek nevezi.

A hatásos fényképfelvételek Kónya Kálmán, a szövegközi rajzok Lakner Lászlóné szakavatott művészetét dicsérik. A kötet különben a "Corvina Kiadó" Hereditas c. sorozatának első köteteként jelent meg.

BODNÁR GÁBOR : "Cserkészkönyv". I. kötet. Szerkesztette: Bodnár Gábor
Munkatársak: Dr. Ádám János, Dr. Némethy György, Beke Imre
Mauksch Péter. - Kristó Nagy Katalin rajzaival.
A Magyar Cserkészszövetség kiadása, 1969. 105 oldal.

Kodály Zoltán "Nyolcadik törzs"-nek nevezte el a külföldi magyarság egészét. Nagyszerű gondolatát kibővíthetjük azzal, hogy a "nyolcadik törzs" gerince a magyar cserkészlet. Ha másért nem, a mennyiség és minőség tömörülése alapján hiszen az immár 25 éve független életet élő cserkészletünk még ma is sorba tud állítani riadózával 6.000 ép testben ép lelkű, második nemzedékhez tartozó fiatal magyar vérünket. S itt a hangsúly a 'második nemzedéken' van ! Ezek megtartásának csodája a magyar cserkészlet.

Ezt a csodát van hivatva nemcsak "három napon túl", hanem ha kell a harmadik nemzedék érkezéséig is megtartani Bodnár G. szerkesztésében, a jubileumi, 25. esztendőre kiadott "Cserkészkönyv." A kis - 105 oldalas - könyv nem kísérlet. Minden mondata kiszámított lépés. Minden szavának súlya van. Így kívánja ezt a könyv felelősségtudata, hogy a csoda csoda maradjon. Történelmet lehel minden sora, bár nem történelmi kézikönyv. Nem írja, de vallja, amit cserkészkorunkban olvastunk a fraknoi várkapu homlokkövébe vésve: "Csak a mult megbecsülésén épülhet a jövő..."

Hihetetlenül sokat tudtak a könyv szerzői összezsúfolni alig-alig száz oldalra. Tömény történelem, mondáink, irodalmunk, nemzeti jelvényeink, sőt még a rovasírás is szerepel benne a cserkészlet férfivánemesítő szabályai, vidám nóták és magyar népművészeti fogások trükkjei mellett.

Hatványozott köszönet a "Cserkészkönyv" mestereinek, mert hatványozott gondokat vesznek le munkájukkal a cserkészszülők vállairól. S ha van mégis valami kívánnivalónk, az csak az lehet, hogy: mielőbb várjuk a II. kötetet. Mert az I. kötettel JÓ MUNKÁT végeztek Bodnár Gábor és munkatársai.

BÍRÓ GÉZA : "Trianon 1920-1970." Duna Könyvkiadó, Svájc, 1970. Fűzve, 72 o.l.

A félszázados, Párizs-környéki béke parancsok irodalma már eddig is bő termést hozott. Az elévülhetetlen igazságtalanságokról sok kiadványt olvashattunk, de Bíró Géza kis könyvecskéje egészen egyedülálló a maga nemében. Ami egészen új, majdnem "szenzációs" mondható, a módszere. Bár dolgozik statisztikával is, amely az átlag Trianon-irodalomnak a gerincét képezi, a lényegyet arra a fontos lélektani adottságra helyezi, hogy a mai olvasó "fáradt a számoszlopoktól" és "könnyed, de szenzációs" adatokat vár még a történelemtől is. Bíró Géza egészen "modern" ebben a tekintetben; bemutatja művében azt a nemzetközi maffiát amely a "békét" diktálta. Az angol Intelligence Service bűntények, gyilkosságok és emberrablások, hamisítások egész sorozatát követte el az utódállamok érdekében, annyira, hogy még saját, angol diplomataikat is képesek voltak el-tenni lábaltól. Történelmi criminalogia, diplomáciai maffia sötét üzelmeiről rántja le a leplet Bíró Géza műve.

PÉTER GOSZTONYI: "Endkampf an der Donau 1944-1945." Molden 1969. 380 Seiten, 24 Bildseiten.

"Der Kampf um Berlin 1945. in Augenzeugen berichten." Rauch Verlag, Düsseldorf, 1970. Einleitung von Propst Heinrich Gruber. 440 Seiten, 5 Karten.

Gosztonyi Péter, a fiatal, már külföldön kiképzett történész nemzedéknek jeles tagja, újabb két nagyszabású tanulmányával gazdagította a hadtörténetet. Edig hat kötete jelent meg, német, francia és magyar nyelven.

Az "Endkampf an der Donau 1944-45" a jelzett év augusztus 20-án Jassy-Kischinew térségében a német-román frontot áttörő két orosz hadtest előrenyomulási miveleteivel kezdődik. A németek által dédelgetett román csapatok nemcsak letörtek egy rövid, háromnapos összecsapásban, hanem órák alatt átvedlettek csatlóssereggé eddigi ellenségeik oldalán. A fél Erdély magyar, fél Erdély oláh németek által diktált fél megoldás könyörtelen következménye volt ez. A magyar Nagyalföld hathónapig harcterré vált és megkezdődött Nyugat és Kelet utolsó döntő harca az ország szívében, Budapest védelme és ostroma.

Ugy érezzük, hogy mindez tegnap történt és a történelemírásban a tegnap sokszor elérhetetlen messzeségben van. Gosztonyi Péter azonban szakavatott hozzáértéssel, az eredeti hadikrónikák és jelentések, hadvezérek és politikusok valamint civil szemtanuk adatai alapján történelemmé rögzíti ezt a tegnapot. Nagyban hozzásegíti a jelzett feladat tárgyilagos megoldásához "helyzeti energiája", miután a zürichi keleteurópai könyvtár igazgatójaként nemcsak a szabadság klasszikus és semleges földjén él, hanem minden forrás "kezeügyében" van. A kötet nyereség a tegnapot tisztázó történelmi tanulmányok sorában.

A "Der Kampf um Berlin..." a félig mítosszá, félig legendává avatott utolsó roham története a Berlieni napokban. Kontroverziák egész sorozata tisztázódik az eredeti dokumentumok és szemtanuvallomások nyomán Gosztonyi Péter eme írásában. Megrázó a végsőkig kitartó és szenvedő, sanyargó berlini lakosság kitartása.

Ez a kötet is bizonyítja Gosztonyi Péter kitűnő szintétizáló képességét. Kívánatos lenne, hogy a magyar olvasó, magyarul olvashassa mielőbb a két jeles tanulmányt és hogy a sorozat tovább folytatódjék...

LOUIS K. KATONA: "Le dialecte turc de la Macedoine de l'ouest." Ankara Universitesi Basamevi. 1969. (Turk Dili Arastirmalari Yilligi-Belleten 1969'dan arybasim.) 137 old. Különnyomat az ankarai egyetem kiadványaiból.

K. Katona Lajos hallatlan szívósságát és nagy munkabírást mutatja ezzel a kötettel. Messze került Magyarországtól és a turkologia forrásaitól, amikor 1956-ban a magyar szabadságért felleobanó forradalom után külföldre távozott. A vérbeli turkologus azonban "helyzeti energiáját" jól kamatoztatva olyan

tanulmányba kezdett, amelyet békés viszonyok között, otthoni kényelmében semmi körülmények között sem tudott volna megvalósítani. Mint szűkrefogott bevezetőjében mondja, 1957. júliusában a norvég Vöröskereszt jóvoltából más idős és gyenge magyar menekültekkel a görög-albán-jugoszláv hármashatáron levő Prespa-tó partjára, Otechevo fürdőhelyre beszállásolva hallotta, hogy a környéken még a régi török hódoltság idejéből fennmaradt pár falu. A szerző minden igyekezete azon volt ettől a perctől kezdve, hogy az elszigeteltségben élőknek a nyelvét, mint maradék török tájszólást, feldolgozza.

A tizenkét esztendő múlva megjelent tanulmány mutatja, hogy szándéka sikerült is és maga az ankarai egyetem szorgalmazta a kiadását. Resen, Bi-elocrkva, Csarevdvor és Bitola falucskákban még valóban talált törökül beszélő öregeket, mesélgető aggastyánokat, versikéző iskolásgyerkőcöket, sőt a nyelvészetben valamennyire jártas hodzsákat is, akik segítettek szándékát megvalósítani. Már maguk az összegyűjtött tréfás kérdések, mesék, énekek és népimondások önmagukban is komoly értéket jelentenek, hiszen az azóta eltelt tizenkét esztendő után a kisebbségeket elnyomó jugoszláv hatalom ilyen kis lélekszámú néptöredéket már bizonyára fel is számolt. A gyűjtés idején, 1957-ben legalább is ilyen volt velük szemben a hangulat.

Anélkül, hogy jelenlegi rövid ismertetőnkben a tanulmány jellegzetességeire kitérnénk - ezt turkológus végzi - csak elismeréssel soroljuk a könyvet Kowalski és Németh Gyula hasonlótárgyú munkái mellé.

ANTON N. NYERGES: "Poems of Endre Ady". Hungarian Cultural Foundation, Buffalo, New York, 1969. (Prepared for Publication by Joseph M. Értavy-Baráth.) 490 oldal, Illusztrációkkal.

Az amerikai diplomata-költő, Nyerges N. Antal negyedszázados munkájának eredményeként megjelent Ady halálának ötvenedik évfordulójára az első és majdnem teljesnek mondható angolra fordított, 354 versből álló gyűjtemény. A kötet végén magyar nyelvű versmutató könnyíti meg a fordítások és eredetiek egybevetését.

Adyról már szinte nem lehet újat írni. Angol fordításáról ellenben sokat Igy idézzük Makkai Ádámot, aki töményen foglalkozik a jelzett verseskötettel a következő szavakkal: "... Szándékosan túlzom el a magyar eredetiben élő de angolul igen gyakran kevésbé tudó honfitárs-olvasó érzéseit, mert egy alapvető pontra szeretnek rávilágítani, egy pontra, ami eleddig számtalan magyar - angol fordítás sikertelenségét és laposságát jelentette. 1.) Legtöbb közkezen forgó Arany-Petőfi stb. fordítás angol nyelven magyarok által gyártódott szinte abszolút magyar szöveghűséggel a befogadó piac költői nyelvének és pszichózisainak teljes ismerete nélkül... 2.) El kell végre érni, ... hogy a verset beenszülött költő fordítsa..." (Itt-Ott 3. évf. 5. szám 28.)

Nyerges N. Antal Makkai követelményeinek megfelelt a kötetben.

A kötet beszerezhető: Hung. Cultural Found, Inc. - P. O. Box 16 Buffalo (Cheektowaga.) N. Y. 14225. USA.

A MAGYAR NÉPMŰVÉSZET ŐSISÉGE.

Andrássy Kurta János.(Budapest.)

Sok szó esett már arról, hogy népművészetünk régi vagy újkeletű-e? Vannak, akik mindössze a XVIII. század végétől hajlandók az eredetet elfogadni, s tagadják annak feltételezését is, hogy a népművészet a honfoglalás korában gyökerezik. Távolabbi korról még kevésbé eshet szó. Márpedig egy nép nem úgy kezd művészkedni, hogy egyszer csak észébe jut és minden előzmény nélkül csinálja – méghozzá olyan magas szinten, hogy már szinte nem fokozható.

Ha elfogadjuk azt a tételt, hogy minden nép valahol az őskorban kezdte életét és művészi tevékenységét, akkor ez a magyarságra is érvényes. A XVIII. századi datálás nem fogadható el, mert a népművészet múltját, illetve kezdetét nemcsak a fellelhető tárgyi adatok döntik el. Minden népnek – így a magyarságnak is – volt olyan korszaka, amikor a népművészet nem szűkölt a mai értelmezésű osztályművészetre.

Tudósaink jelentős része csak időbeli tárgyi anyagot ismer el, holott nem hagyható figyelmen kívül, hogy a népművészet könnyen enyésző anyagokra: fára, textíliára, kerámiára készült. Ezek pedig a nép életviszonyai között a nép otthonában nem voltak megőrizhetők századokon keresztül, már csak azért sem, mert ezek általában használati tárgyak, eszközök voltak. Hibás az a tudományos szemlélet, amely ezeket a tényezőket figyelmen kívül hagyja. Végtére is a nép miért őrizte volna meg az elviselt vagy eltörött holmit? Neki használható kellett a használhatatlanná vált helyett. Múzeumok, intézmények ilyen holmik gyűjtésével alig száz éve foglalkoznak. De a népművészet motívumvilága, mitológikus jellege (mert ez is van benne) messze túlmutat a századokon. Végtére is ki merné állítani, hogy Mohács előtt nem volt magyar nyelv, csak azért, mert ezekben a századokban a keresztény egyház idegen papjai az ősi írásos emlékeket elpusztították, a magyar nyelvet száműzték, a hivatalos és irodalmi nyelvvé a latint tették? Ebből az ötszáz évből alig van írott magyar szövegünk. Mégsem lehet azt állítani, hogy a magyar nyelv csak Mohács után lett.

Mert az történt, hogy a nép átmentette ezt az ősi, az idegen papok fülét sértő „barbár” nyelvet. De nemcsak a nyelvet mentette át, hanem az ősi magyar költészet nyelvét is, amiből Mohács után alig ötven évre Balassi Bálint csodálatos költészete ki-virulhatott.

Ennek az új magyar lírának kellett, hogy előzménye legyen, mert a semmiből nem lehetett. De maga Balassi is utal az előzményekre, mikor jelzi, hogy a verse melyik ismert „nóta” dallamára énekelhető.

A népköltészetnek nincsenek írásos emlékei a múlt időkből, de a nép ajkán olyan szövegek maradtak fenn, amelyekről határozottan következtethetünk a magyarság ősi költészetére. Mint ahogy a népzenei anyagunkból ki lehet válogatni az ősi réteget, ugyanígy a szövegek elemzéséből, szövszimbolikából is meg lehet állapítani a múltját. Így például

a dozmati regősénekről már Sebestyén Gyula és Vikár Béla megállapították, hogy az pogány korabeli szövegnek tekinthető. Ezt a megállapítást Fettich Nándor is megerősítette (személyes közlés), de ugyanakkor ő keresztény szimbolikákat magyaráz bele. (Fettich: A regősénekekről. Ethnographia, 1958. 3. sz.). S valóban, ha a szöveget elemezzük, első olvasásra látható, hogy a regősénekek sorában a legrégebbi időkre utal. Fettich Nándor keresztény szimbolika magyarázata a dozmati regősénekre nem vonatkoztatható, mert a szöveg tartalma ellene szól. Ez a regősének nem igazodik még a keresztény vallás frazeológijához, hanem éppen a keresztény egyház – a szövegben szent István – által üldözött ősvallás tragikus helyzetére világít rá. Csak a beköszöntő a szokványos keresztény szöveg „Dicsértessék a Jézus Krisztus! Eljöttünk szent István szolgái régi szokás szerint” stb. Ez a szöveg későbbi ragadvány, aminek a bizonyosságát adja a további szöveg:

Ahol keletkezik egy ékes nagy út,
A mellett keletkezik egy halastó állás
Hej regülejtem, regülejtem!
Azt is fölfogá az apró sásocska
Arra is rászokik csodafiúszarvas.
Hej regülejtem, regülejtem!

Ez a csodafiúszarvas még nem Jézus szimbóluma, mint a későbbi keletű regősénekekben, hanem az ősi világ istenállata, mely „Evilat”-ból a Meotiszon át a Kárpát-medencébe kísérte el a magyarságot, hogy itt végül is az idegen fegyverektől űzve bujdokoljon.

Noha kimennél Uram, szent István király,
Vadászni, madarászni,
De ha nem találnál sem vadat, sem madarat,
Hanem csak találnál csodafiúszarvast
Hej regülejtem, regülejtem!
Ne siess, ne siess Uram szent István király
Az én halálomra.
Én sem vagyok vadlövő vadad,
Hanem én is vagyok az Atyaistentől hozzád követ !
Hej regülejtem, regülejtem!

Ezekben a sorokban az ősvallás üldözöttsége tárul elénk, mély tragikumával. („Én sem vagyok vadlövő vadad, hanem én is vagyok az Atyaistentől hozzád követ”.) Majd pedig bizonyágtételül felsorolja isteni jeleit:

Homlokomon vagyon fölkelő fényes nap,
Odalamon vagyon őrdéli szép hold,
Jobb vesémen vannak az égi csillagok.
Hej regülejtem, regülejtem!
Szarvam vagyon, ezer vagyon
Szarvam hegyin vannak százezer sövények,
Gyulaszlagy, gyulaszlagy, holtatlan alusznak,
Hej regülejtem, regülejtem!

A felsorolt szimbolikákban még egyetlen keresztény motívum sem található. Ez még nem a keresztényesített „csodaszarvas” (vagy a szent Hubertus szarvasa), melynek kereszt ragyog a homlokán. Ez a csodafiúszarvas még az ősvallás Kozmosz – világképének jeleit hordja magán.

De nemcsak a dozmati regősének tartalmaz ősvallási szimbolikákat. A Júlia szép leány c. balladát méltán sorolhatjuk a nép által megőrzött legrégebbi nyelvemlékeink közé. Júlia látomását akár sámán elragadtatásnak is tekinthetjük. A látomás pedig ugyanaz, amit a dozmati regősének csodafiúszarvasa sorol fel. A fodor fehér bárány közeli rokona a csodafiúszarvasnak, ki a "napot s a holdat szarva között hozván; a fényös csillagot a homlokán hozta; két szép aranyperec aj! a két szarvában; aj! a két oldalán két szép égő gyertya; mennyi szőre szála, annyi csillag rajta!" A két ismertetett műről figyelemre méltó tanulmányt írt Palkó István, aki az itt felvetett gondolatot részletesen kifejti, s a szimbolikák kozmológiai jelentőségét elemzi. (Palkó I.: Ősi népköltési szövegeink jellege, helye, szerepe és jelentősége irodalmunkban. Vasi Élet és Irodalom 1957)

A továbbiakban a fodor fehér bárány Júlia szép leányt az égi szüzek seregébe hívja. Sokan hajlamosak, hogy itt keresztény vonatkozásokat magyarázzanak bele, de ezt sem indokolja. A kereszténység nem az égbe gyűjtötte a szüzek seregét, hanem kolostorokba, ahol Krisztus jegyeseiként élték önmegtartóztató, aszkétikus életüket. A fodot fehér bárányt talán a Boldogasszony követének is tekinthetjük, ki a fiatalon elhalt szüzeket a Boldogasszony égi seregébe gyűjti. Ezt a feltevést támogatja az alábbi szöveg is:

Tündérek érkeznek fejér közön (tejut) jövének

Hozzánk leszállanak, szép leányt keresnek.

Térülj fordulj, bujj, bujj, meg ne kerüljenek (kerítsenek, találjanak).

(Kandra Kabos: Magyar mitológia 112. old.)

A szöveg világosan mutatja, hogy félelmes elragadtatásról van szó. De van olyan szövegünk, amiben maga a Boldogasszony jelenik meg, hogy elragadj a földi anya leányát. A földi anya és a Boldogasszony szembenállásából világosan kitűnik, hogy nem a keresztény Máriáról van szó, ki a vígasztaló szelídség és a mártírium szimbóluma, hanem egy ősbibb világkép istennője, aki nem valamely isten kegyelméből emeltetett a földi világból az égbe, hanem ő maga az isten.

- Boldogasszony, mit kerülöd, mit fordulod az én házam táját?
- Azt kerülöm, azt fordulom, lányodat kéretem, lányodat kéretem!
- Nincsen nekem olyan lányom, ki eladó volna.
- Ó ne tagadd el, ne tagadd el!...

(Magyar népzene I. Gyermekekjátékok)

Hasonlóképpen vallanak népmeséink is ősi hitéletünk mitológiájának emlékeiről, tanúsítva ezeknek a szájhagyományon megőrzött szövegeknek sok százados múltját. Természetesen nem arról van szó, hogy ezeket a meseszövegeket egészükben ősieknak fogadjuk el. Tudjuk, hogy az idő nagy formáló, s még írott szövegek is az idők folyamán torzulásokat szenvednek. De ha gondosan tanulmányozzuk ezeket a szájhagyomány őrizte meséket, fellelhetünk bennük olyan motívumokat, melyek régi időkre utalnak, s így legalábbis azok a általánosítható formákat, és csak ezeket hangsúlyozza a kötet végén közölt jegyzetekben. A magyar történetkutatás számára jelentős részt a kötet elejére írt terjedelmes tanulmányban sem említi. Igaz, jelentéktelen részét képezi a mesének az átlagolvasó számára, de annál többet mond a kutatónak.

A mese lényege röviden összefoglalva a következő: Szépjány Ibronka a fonóba jár, ahol minden lánynak van udvarlója, csak mellé nem ül senki. Szégyenli is nagyon, s egyszer azt gondolja; hogy akár az ördög is, csak akadna neki is udvarlója. A gondolat teljesül. Megjelenik egy legény, s Ibronka mellé szegődik udvarlónak. A leány elejti az orsóját, s amint utána kap, meglátja, hogy a legénynek lólába van. A leány kilesi az ördöglegény útját, aki a templomba megy, s ott egy halott fejét széjjelfűrészeli. Az ördög észreveszi a leselkedő lányt s vallatóra fogja, hogy mondja meg, mit látott. A leány azonban nem mondja meg. Az ördög meghalasztja a leány apját, anyját, testvéreit Most már Ibronkára kerül a sor. Elfut a javasasszonyhoz, hogy mit tegyen?

„Fut az asszonyhoz. Nénike, nénike. vígasztajjon meg valahogy, mert nagy bánatban vagyok. Mi történik felülem? Tudod mi történik? Én tudtam előre. Meg fogul te most halni, de még beszélgesd meg jáncimboráiddal, hogy ott legyenek és ha meghalsz, hát téged, ha visznek kifelé a temetőbe, az ajtón ne vigyenek ki, sem az ablakon. Hát hon? A falon vágjanak egy lyukat. Ott taszicsák ki a koporsót. De az úton se vigyenek, csak össze-vissza kerteken, csavargós úton...” (Ortutay: Fedics M. meséi. 1940. 227. old.)

Az idézett szöveg lényege: **„Sem az ajtón, sem az ablakon, hanem a ház oldalán vágott lyukon vigyék ki a halottat.”**

Nemcsak történészek, de az átlagolvasó is ismeri Marco Polo útinaplóját. Ebben a műben hasonló szöveg olvasható a nagy Tangut tartományról szóló fejezetben: „Néha a jövendőmondók kijelentik, hogy nem hoz jó szerencsét, ha az ajtón viszik ki a tetemet, akár valamilyen csillagállás alapján, akár azért, mert egy bizonyos rosszindulatú

tárgy esik az útjába, úgy, hogy rést kell törni a falon és azon át kell kivinni az elégetés helyére.” (Marco Polo utazásai I. k. 40. fejt.)

A két szöveg összevetéséből világosan láthatók, hogy azonos temetkezési szertartásról van szó. De hogy ez a szokás a magyarság körében is meg lett volna, nem lehetett bizonyossággal állítani ennek az egy mesének az alapján. Arra kellett gondolni, hogy talán a tatárjárás során a tatárok emlékműanyagoként került ebbe a mesébe. A közelmúltban azonban olyan adatok kerültek nyilvánosságra, melyekből kiviláglik, hogy ez a temetkezési forma a magyarság ősi hitvilágához is tartozott, és évszázadokon át még a kereszténység korában is éltek vele az őshiten maradt magyarok. (Fehér M. Jenő: Középkori magyar inkvizíció. Buenos Aires 1968.)

E tanulmány írása közben a fenti mesének újabb változata került elő. Bosnyák Sándor fiatal folklorista – aki a palóc földön is komoly kutatómunkát végez – Győrvári János monyoródi (Baranya megye) juhásztól jegyezte le ezt a változatot, és szíves volt kéziratát felhasználásra rendelkezésemre bocsátani. A mese lényegében egyezik a fentivel. A temetési motívum is benne van, de itt már erős átköltéssel találkozunk. Ebben a mesében a falbontás kimaradt, ami a másoknak legfőbb értéke, mert a történelmi kútfőkkel egyezik. Itt így mondja el a mesemondó: „... azt mondja – most ő rajta a sor, mert őneki kell meghalni. De – azt mondja – ötet, ha ő meghal ne fektessék a padra – mert nálunk padra fektetik a halottat nem ágyba –, hanem a pad alá fektessék ötet. És ha viszik a temetőbe, ne az ajtón vigyék ki, hanem az ablakon. És ha kiérnek a kapuhoz, ne a kapun vigyék ki, hanem a kapu fölött. És ha viszik a temetőbe, ne az úton vigyék, hanem az út mellett. És ha beviszik a temetőbe, ne a temetőbe temessék, hanem a temető mellé.” Ha mutatkozik is némi eltérés, a lényeg azonos: félrevezetni az ártó gonoszt. – Ezek azok az ősi rétegek, melyeket népköltészetünkől, meséinkből kihámozhatunk, s melyek ha töredékesen is, de némileg kiegészítik a nagyon gyér írásos emlékeinket.

A zenei és irodalmi példához hasonlóan a díszítő művészet ősi rétegét is meg lehet állapítani, mert ennek is vannak olyan ismertetőjelei, mint pl. a népzene ötfokú skálarendszere. Hiszen egy ornamentikának az ősiségét nem az dönti el, hogy mikor festették, hímezték vagy faragták, hanem hogy a motívumanyag milyen messzire vezethető vissza a történelmi, esetleg a történelem előtti múltba, (mert ilyen is van).

Történeiszek, néprajzosaink túlzottan elfogódottak a történelmi idővel szemben, a századoknak, ezredéveknek óriási távlatokat tulajdonítanak. Pedig ezer év még családi generációs vonalon is alig harminc emberöltő. Hagyományörzés tekintetében a tizenöt emberöltőt sem éri el, hiszen a nyolcvan éves öregember meséit vagy díszítő-motívumait a tizenkét éves gyerek megtanulhatja. De ehhez még fontos tényezőként társul az elszigetelt életforma, amiben a paraszti réteg a jelen század elején is sok helyen élt. A múlt században még a vidéki nemesség és a mezővárosok lakosainak ízlésvilága sem tért el lényegesen a falusi vagy pusztai ízlésvilágtól.

Tény, hogy az európai stíluskorszakok hatásai felismerhetők népművészetünkön, de ez inkább csak külső jelekben mutatkozik. Alapformáit, ősi fogantatású keleti jellegét nem homályosította el. De ez nemcsak a népnél volt így, melyet az idegen hatásoktól óvott az elszigeteltség, de a főúri osztály is mindenkor szigorú mértéktartást tanúsított az idegen módival szemben. Hasonlítsuk csak össze a magyar barokk-kori viseletben ábrázolt II. Rákóczi Ferencünket a korabeli csipkés selyembugyogós francia arisztokratákkal.

A magyar nép művészetének fejlődését nem lehet csak európai nézőpontból vizsgálni. Más az eredete és más volt a történelmi fejlődése. Hivatalos folkloristáink állítása, hogy népművészetünk itt alakult ki, és hogy nemcsak a honfoglalás előtti korról, de a honfoglaláshoz közel eső korról sem hozható kapcsolatba, megalapozatlan. Népművészetünknek a XVIII. századból való származtatása nemcsak erőszakolt, de az igazolási mód a történelmi tényeknek is ellentmond. Állításunk bizonyítására a tulipán-kérdést vizsgáljuk meg, mert ez a motívumunk központi helyet foglal el népművészetünkben és talán a legerősebb tagadás ezt a motívumunkat érte szaktekintélyeink részéről. Nemcsak az ősiségét vonják kétségbe, de eredetét is nyugatról származtatják: „Bizonyára sokan meglepődnének – írja Örtutay – ha hallanák, hogy az egyik legősibbnek és legnemzetibbnek vélt motívumunk, az úgynevezett tulipán-motívum távolról sem tartozik az ősi magyar eredetű díszítőelemek közé népművészetünk világában. Pedig éppen a századforduló nagy tulipán mozgalma s egyes elméletek valósággal meggyökerezítették azt a véleményt, hogy a tulipán

ösi, még keletről hozott díszítő eleme a magyarságnak, „turáni” motívum. Ma már Rapaics Raymund kutatásai óta tudjuk, hogy a tulipánt Európa, s benne a magyarság, csak a késő barokk korban ismerte meg...” (Ortutay: A magyar népművészet 1941, I. k. 12. old.)

Az itt megszakított gondolatsort folytassuk Ortutay egy másik könyvéből: „Rapaics Raymund egyik élvezetes tanulmányából megtudhatjuk, a tulipán s a hozzá fűződő művészeti motívum csak a barokk korban lett ismeretessé, miután kalandos és hosszú utazásokkal távolkeletről, hollandus hajósok és kereskedők révén Európába jut a főúri és papi kertekbe, majd onnan a néphez.” (Ortutay: Kis magyar néprajz)

Ha mármost a Rapaics-féle időmeghatározást Ortutayval együtt elfogadjuk, akkor Magyarországra még későbbben kerülhetett, s a néphez ennél is későbbben. Más forrásból úgy értesülünk, hogy ez a tulipán Európába érkezése idején vagyont érő újdonság volt. „Ritkább alakú és különlegesebb színezetű virágnak hagymájáért 13 000 hollandi aranyforintot is fizettek.”

Ortutay feltétel nélküli csatlakozása Rapaics állításához elszietett volt, márcsak azért is, mert Rapaics közlése történetileg nem állja meg a helyét, de botanikus szempontból is gyenge lábon áll. Merthogy a magyar népköltészetet nem ismerte, ez elnézhető, nem ő volt az egyedüli; de hogy a saját szakterületével sem volt tisztában, már súlyos hiba. Ugyanis Magyarországon a délibb tájakon vadon is élt kétféle tulipán. Az egyik tulipán „*Tulipa silvestris*”, a másik a „*Tulipa hungarica*”. (Levier: Les tulipes de l'Europe, 1884–85). De a tulipán Európába érkezésének a késő barokk korra tétele is hibás, mert az a XVI. század első felében kb. 1530 táján történt. Rapaics szakmai botlásait észre sem vettük volna, ha Ortutay nem hivatkozik rá olyan lelkesen. Mert neki, mint folkloristának, s a magyar ballada szakavatott ismerőjének tudnia kellett volna, hogy a XVI. századból két balladaszövegünk is említést tesz a tulipánról, mégpedig nem is akármilyen vadvirágként, hanem a nyugati országokban sokezer forintért árult kerti tulipánról.

Virágos kertbe temették
– Egymás mellé elültették –
Az egyikre palántáltak
Fejér csíkos tulipántot
– A másikra palántáltak
Tiszta vörös tulipántot.

(Csanádi–Vargyas: Röpülj páva, röpülj 466. old.)

Szép Júliám, szép leányom
Kertemben nyílt tulipánom
Ne szeresd te jobbágyodat...

A balladaszövegek világosan megmondják, hogy a tulipán kerti virág volt már ebben az időben is. És hogy emlékeztessen a ballada, a végén szinte refrénként újra megjelenik a fenti motívum, de itt már tragikusabb hangvételben:

Hej Júliám, szép leányom,
Kertemben nőtt tulipánom!
Kertemben nőtt tulipánom!
Ha én ezt így tudtam volna,
Dehogy megöltem volna...

(Ortutay–Buday: Magyar Népballadák)

De igen régi keletű népdalszövegekben is előfordul a tulipán, íme egy régi moldvai csángó népdal, amire Török Erzsébet volt szíves felhívni figyelmemet:

Én elmenyek térdiglen Romába,
Veres tenger kellős közepébe,
Ott leszállek tulipán képébe
Az én rózsám háza elejébe.

A következő versszakaszt Tímár Máté jegyezte le Moldvában Bíró Anna dormányi csángó asszonytól.

Ott azt mondja nekem az én rózsám
Met jöve el tulipánkée hezzám,
Ugy jötte en, ahogy lsten engedt
Tulipánnak élöm szüve helyett.

Hasonló ellentmondás mutatkozik tulipán szavunk származtatása körül is. Bárczi Géza szófejtő szótára szerint olasz tájnyelvből, vagy az újfelnémetből került nyelvünkbe. Ha Rapaics időmeghatározása elfogadható lenne, csak fokozná a zavart, mert ebben az esetben a magyar nyelvben a tulipán szó kétszáz évvel idősebb lenne, mint ahogy a tulipán Európában megjelent. Addig pedig nem tudhatták a nevét, ha nem volt. De a XVI. század sem támogatja Bárczi származtatását, mert ahhoz, hogy ilyen drága portéka annyira elterjedjen, hogy Olaszországban a tájnyelvben is otthonossá váljon, nagy idő kellett. Az újfelnémet nyelv pedig csak ekkor volt kialakulóban, hiszen csak Luther kezete irodalmi nyelvként használni. Viszont, az idézett népköltészeti példák azt bizonyítják, hogy a tulipán szavunk már régen használatos volt ekkor, mint ahogy a tulipánok is régen virítottak a magyar kertekben. Erre vall a tulipán szónak a versszerkezetbe s szó-ritmikába való természetes beilleszkedése, a többi magyar szóval való összecsengése.

Gombocz Zoltán is foglalkozott a tulipán kérdéssel. Az ő időmeghatározásai hitelesebbek. Bár idegen forrásra támaszkodva, említést tesz a magyar területen vadon termő két tulipánfajtáról is. A tulipán szót török eredetűnek tartja, de nyelvünkbe olasz közvetítéssel származtatja. Úgy látszik a törököktől nem tudtuk eltanulni, segítő kellett hozzá. Gombocz szerint írásos emlékeinkben csak a XVII. századtól fordul elő, Thököly naplójában (1693) Gyöngyösínél (1692). Comenius pedig 1698-ban ezt írja: „A tulipán a virágoknak ékessége...” (Gombocz: Tulipán – magyar nyelv 1906. 263. old.)

Gombocz is, Bárczi is adósak maradtak a tulipán szó értelmezésével, mert a turbánból való származtatást ők sem találják kielégítőnek. A népnyelvből ismert virágnevek általában tulajdonságokat, a virághoz kötődő fogamakat fejeznek ki. pl. százzsorszép, gyöngyvirág, tática vagy nefelejts, estike stb. Gombocz fent említett tanulmányában utal Entz Géza figyelmeztetésére, aki arra hívta fel a figyelmet, hogy a XVII. századnál korábbi időben talán csak a tulipánhoz hasonlatos virágfajtákra kell gondolnunk. Ez a feltevés bizonyos értelemben figyelemreméltó, de a XVII. századhoz kötve nem indokolt, mert amint láttuk, a népköltészetben már a XVI. században használatos volt a tulipán szó. És még arról sem lehet szó, hogy későbbi behelyettesítés, mert mind a balladákban, mind a csángó szövegben a rímek annyira a tulipán szóhoz kötődnek, hogy azt más virágnévvel helyettesíteni úgy, hogy a rímrendszer fel ne boruljon, nem lehet. Sokkal inkább feltételezhető, hogy a tulipán név alá más, de azonos jellegű virágokat is soroltak. Népművészetünkben általában a piros tulipán a jellemző, vagyis a színszimbolikával is számolnunk kell. Sz. P. Tolsztovszovjet tudós a Torpak–Kalában feltárt falképek és díszítőmotívumok között „vörös liliomokat” említ. Valószínű, hogy ezek is tulipánnak neveztek hajdan. Ez a feltevés érthetőbbé válik, ha a tulipán szó jelentését megkíséreljük kideríteni. Dr. Novotny sumír összetett szónak tartja: **til (tal-tul)** = teljes, **pa** = (bar-ból) = fény, ragyogás, **a-ni (an)** = övé. **Tulipaani** = teljében ragyogó vagy teljes fényű. A finn-ugorból is hasonló formával és tartalommal vezethetjük le: finn nyelvben: **tul, tuli** = tűz, finn: **paista** = ragyogás. Tuli-pa-(ista) = tűzragyogású. (Mivel a zárójelbe tett **ista** szó azonosítható a sumír **iz, izi** vagy az akkádos **isatu** = tűz, úgyszintén a magyar **izzó, izzás** szavakkal, talán tűzfényben izzó. Ezt a fejtegetésünket támogatja a fentebb idézett csángó székely népdal utolsó sorainak szintén Tímár Máté által lejegyzett változata:

Ugy jötte en, ahogy lsten engedt
Tulipánnak **tűzpirosa** helyett.

Mindebből következtethetjük, hogy tulipán szavunk és motívumunk ősi eredetű és kultikus tartalmú szimbólumra utal, ami a hajdani nap, ill. tűzkultusz emlékét őrzi.

Nem véletlenül került a tulipán mondandóink középpontjába, mert ez a legsarkala-

tosabb pontja népművészetünk eredetkérdésének. De bármennyire igyekszünk bizonyítani tulipán-motívumok ősiségét, újabb meglepő tagadásba ütköztünk. Egyes tudósaink nemcsak ősiségét és magyar jellegét vonják kétségbe, de bezonyítják hogy a tulipán-motívum valójában nincs is, ill. nem egyéb optikai csalódásnál. „...Máriszt meg Győrffynek és Kiss Lajosnak elemzéséből tudjuk, hogy a tulipánnak tartott virágmotívum népművészetünk formanyelvén rendszerint nem is tulipán, hanem a rózsának, szegfűnek vagy más virágnak elrajzolt, stilizált ábrázolása. (Ortutay: i. m. l. k. 13. old.)

Tudjuk, hogy Győrffy István néhány múlt századi szücsminta könyvben előforduló bejegyzésre építette elméletét. (Győrffy: Cifraszűr 1930). De mi a véleménye a népek? Mert a mesteremberek, akik között sok idegenből bevándorolt is volt, akik a népi hagyományokat nem is ismerhették, csak a szakmájuk kellékeként értékelték a motívumokat, melyeket a néptől, helyesebben annak megszokott holmijairól lemásolták, de hogy ezeket népművészet-tudományi szempontból is értékelték volna, nem valószínű. Az a szücs vagy szürszabó bármit is jegyzett be a mintakönyvébe, ettől a nép a tulipánt tulipánnak tartotta, és a rózsával vagy a szegfűvel nem tévesztette össze. Bizonyoság erre a sok egyes virágból álló ornamentika, amelyben nagyon jól meg lehet különböztetni a rózsákat is, meg a tulipánokat is.

De nem egészen helytálló a szücsökre való hivatkozás, vagy legalábbis nem általánosítható néhány véleményre, mert éppen Kiss Lajos – akire Ortutay szintén hivatkozik – ellenkezőt bizonyít. A nyíregyházi szücsökről írva főleg a díszítésül alkalmazott virágok között a rózsát, a tulipánt és a szegfűt. Majd pedig, hogy az asszonyködmön elejére „almásra, tulipánosra és kacskaringósra vágott irhát alkalmaztak.” (Kiss L: A nyíregyházi szücsmesterség és szücsornamentika 1929, 14 és 57. old.) De azt is megtudhatjuk Kiss Lajos idézett munkájából, hogy a színeknek is vidékenkénti hagyománya volt, amihez a mesterembernek alkalmazkodnia kellett. Mivel a hagyományok nagyon távoli gyökerekből táplálkoztak, a divatok változásai legfeljebb formaváltozásokat idézhettek elő, barokkosabb vonalvezetést, a motívumok kicifrázását stb., de a hagyományos motívumoknak újjakkal való felváltása nem tapasztalható. Legfeljebb annyi, hogy a régi motívumok mellé újak is kerültek.

Hogy a XVIII. század előtti időből kevés a bizonyító adat – bár vannak adataink cifraszűrökről és ködmönökről pl. a Debreceni Magisztrátus 1646-ból származó tilalmazása is a cifrázott ködmönök korlátozását írja elő – ennek fő okát már említettük. De a tudósok maguk is szűkítik a kört, még ott is, ahol ez nem indokolt. Így Győrffy István a nagykun viseletről írt tanulmányában többek között ismerteti a kun süveget, amiről azt írja, hogy csak a XVII. századi formájában ismerjük. Ez a kun süveg „csákósüveg”, majd „csákó” néven volt használatos. „Csákósra vagy csákóra úgy vágták a süveget, hogy a karimáját felülről felfelé ferdén bemetszették s az így bemetszett felső rész lefittyent. Ez a katonát illette meg. Azt a legényt, aki a verbuválásnál markába csapott a verbunkos káplárnak, azzal avatták katonává, hogy süvegén nyomban csákót vágta.” (Ethnographia, 1937, 2–3. sz. 121. old.) De az is kiderül ebből a tanulmányból, hogy a hatóságok büntetőszankciókkal tilalmazták ezeket a régi viseleteket. A tilalmakban az az érthetetlen, hogy ezeket, mint a fiataltság „újmódi divatozását” emlegetik. Inkább arról lehet szó, hogy a régi divat újból föltámadt, s mert a kuruc viseletre emlékeztetett, a Habsburg hatalom nem nézhette jó szemmel. Hiszen ez a csákósüveg ugyancsak régi hagyomány a tilalmazással együtt. A Képes Krónika miniatúráin ilyen látható a legyőzött Koppány fején, és ilyen van a magyarok fején, akiket a festő így határoz el az idegen lovagoktól. De ilyen „csákósüveget” viselnek a kunok és a tatárok is. Márpedig a Képes Krónika festője még láthatta azt a kun viseletet, amit a kunok bejövetelekkor viseltek. A Képes Krónikában pedig azt olvashatjuk a fermói legátus ténykedéséről: „Ez megtiltotta a magyaroknak, hogy magyar szokás ellenére szakállukat borotválják, hajukat megnyírják, és hogy kun süveget viseljenek...” (Képes Krónika 183.) De korábbi időkből is (1278-i budai zsinat) tudunk hasonló tilalmazásról. Ugyanezt a fővegformát írja le Tolsztov, mint chorezmi viseletet aival a tévedéssel, hogy háromcsúcsú „frigiai” sapkának írja. (Tolsztov: Ősi Chorezm 127. old.) Csatlakozunk Győrffy István panaszához, hogy archeológusaink semmi érdek-

lődést nem mutatnak a XV. század utáni korszak népi temetői iránt, holott ezeknek tudományos feltárása jelentős kultúrtörténeti adatokkal szolgálhatna. Ez valóban így van, mert a népi temetkezés a kereszténység mellett végig megőrzött ősvallási szokásokat, hagyományokat. Magam is tanúsíthatom, hogy 1948-ban még dél-Somogyban és Baranyában az öregasszonyokkal ládászám temették el a szebbnél-szebb szőttes holmikat.

Mindezt csak azért említettük, hogy megmutassuk, hogy nem azért nincsenek XVII. század előtti emlékek, mert nem voltak, hanem mert nem is nagyon keresik.

Ha már fölemlítettük a kun süveget nem hagyhatjuk figyelmen kívül annak csákósított formáját. Ugyanis amikor csákót vágtak bele, a pereme kétoldalt szétnyílt, mint a stilizált tulipán és olyan formát is mutatott. Ez lehet véletlen, de inkább gondolhatunk arra, hogy a tulipánhoz hasonló kultikus kapcsolatról van szó.

A tulipán-kérdés vitatói kizárólag a kerti tulipánra szorítkoznak, de amint az idézett balladaszövegek is tanúsítják, így sem bizonyítottak be semmit állításukkal. Az igaz, hogy a kerti tulipán az utolsó két században látszik uralkodónak, de ez csak abból következik, hogy ebből az időszakból maradt fenn a legtöbb népművészeti emlék. De a kerti tulipán, ahogy a XVI. századi balladákban is jelen van, az ornamentikából sem hiányzott. Példa rá az ádamosi templom mennyezetére 1526-ban festett tulipánok. (Rapaics szerint csak 1559-ben virágzott az első tulipán Augsburgban. (Régi magyar kertek, 63. old.) A dályai ref. templom mennyezetét, melyen szintén szép számmal láthatunk tulipánokat. 1630-ban festették. De ismerünk népművészetünkben egy másik tulipán-motívumot, ami csak virágjában hasonlítos, de a szára indaszerű, a levele legyezőszerű, általában háromosztású. Ez az a levélforma, amit a szaktudósok „perzsa palmettának” neveznek. Ezt az indás tulipánformát főként a székely kapukon alkalmazták, de megtaláljuk textíliákon is. Legtisztábban mégis a fafaragások őrzik. Ez a motívum talán régebbi az egyenesszerű tulipánnál, bár ezt az utóbbit is igen messzi századokon lehet nyomon követni. Alapítanul támadták Huszkat romantikus túlzással, amikor a népművészet díszítő elemeiben olyan motívumanyagot vélt fölismerni, amit kapcsolatba hozhatott a honfoglalás kori anyag díszítésmintáival, s így az eredetet tovább vezette a „szasszanida stílusra” s azon keresztül – talán nem is ok nélkül – a mezopotámiai kultúrára. Egyelőre azonban maradjunk az ún. „szasszanida” stílus közelében, már csak azért is, mert a honfoglalás kori emlékeinket általában ebbe a stílus kategóriába kapcsolják. Itt találunk szép számmal olyan szasszanida kori műveket, amelyek a mi indás tulipánunkkal teljes egyezést mutatnak. Ilyen a IV–V. századból való flamingós ezüst kancsó (Berlin, Állami Múzeum), melyen a mi indás palmettaleveles „tulipán”-motívumunk édestestvére látható. Igaz, a kancsón lévő virágot a német ismertetés lótszvirágnak (Lotusweigen) említi. (Die neue Propyläen Weltgeschichte, 1940, Berlin I. k. 456. old.) azt azonban nem állíthatjuk, hogy abban a korban is így hívták. Nálunk a nép ezt is tulipánnak vagy „Boldogasszony virágának” nevezi. (Haáz Ferenc: Udvarszékhelyi falmesterek, 1942. 53. old.) Hasonló ornamentikákat találunk egy „szasszanida” ezüst korongon (V–VI. század, Ermitage, Leningrád). Ezen a tárgyon egy mitologikus ábrázoláshoz kapcsolódó „életfa” formában is megjelenik. Ám hogy a másik tulipánról is szóljunk, ilyen példa is kínálkozik szintén egy szasszanida ezüst kancsóról, amelyen egy női alak látható – nyilván egy istennő, talán Istar – ki mindkét kezében egy-egy szál tulipánt tart. (III–IV. sz. Ermitage, Leningrád) (Archeologia Hungarica Budapest 1943, XXIX. sz. 98–99. old.). De honfoglalás kori anyagokban is találunk tulipán-motívumot szép számmal. Fettich Nándor a közelmúltban bocsátott rendelkezésemre Veselovo-ban (észak-Volga vidék) nemrégiben talált X. (?) századi tarsolylemez ábrázolást, melyen két oroszán között középen egymás fölött három tulipánfej látható. A legfelsőnek a középső csúcán kereszt elrendezésben három körmotívum áll, mintha korona lenne, amely talán ennek a legfelsőnek a rangosabb voltát kíváná hangsúlyozni. Bár a három tulipán az egészben részletmotívum, mégis központi helyet foglal el. A főmotívum az életfa, amit két oroszán véd, ill. őriz. Nem kétséges, hogy mitologikus szimbólumokkal állunk szemben. Az itt felsorakoztatott példák alapján talán mégis megközelíthetjük annak feltételezését, hogy népművészetünk bizonyos mértékig kapcsolatban áll honfoglalás kori művészetünkkel.

ANONYMUSNAK NEVE VAN!

Csaknem valamennyi Anonymus-kutató a legkézenfekvőbbnek látszó oknyomozási lehetőséget választotta: a kézirat tényei alapján következtetett a szerzőre. Tudományos körökben 220 éve tart a vita arról, ki volt a „néhai boldog emlékü Béla király” és az Anonymusnak nevezett szerző? Az évszázados vitában többen „gyanúba” keveredtek, de eddig egyetlen jelölt sem volt túlságosan „hosszú életű”.

Az *Irodalmi Lexikon* szerint Anonymus — a legnagyobb valószínűséggel — III. Béla jegyzőjével, Péter mesterrel, a későbbi esztergomi főegyházi préposttal azonosítható. Négy évvel ezelőtt az *Irodalomtörténeti Közleményekben* jelentek meg ifjú Horvát János és Súlyom Károly nagy feltűnést keltett tanulmányai, amelyekben a kutatók arra a következtetésre jutottak, hogy P. mester Péter győri püspök lehetett, aki II. András kíséretében járt a Szentföldön és ott is halt meg. Két esztendővel később a *Magyar Könyvszemle* 1968. 1. számának különnyomataként adta közre dr. Karsai Géza irodalomtörténésznek azt a kutatási beszámolóját, amelynek végeredményeként papírra veti: Anonymus IV. Béla király jegyzője volt, Pósa püspökkel

azonos. Győrffy György viszont az *Irodalomtörténeti Közlemények* legújabb számában megjelent tanulmányában így összegezte: „Ha az Anonymus helyismeretéből és a királyi jegyzők sorából levont következtetés helytáll, ez azt jelenti, hogy P. mester volt a budai prépost...”

Csak az utóbbi 10 esztendőben tehát négyen kerültek „gyanúba”: Péter, esztergomi főegyházi prépost; Péter, győri püspök; Pósa, boszniai püspök; és végül a XII. század fordulóján élt, névtelen budai prépost. Anonymustól tehát ismét a névtelenig jutottunk. Valójában azonban „a névtelen” — ismert, elég segítségül hívni a korszerű technikát.

Dr. Karsai Géza ezt tette, amikor palimpszesztfelvétel segítségével kivallatta az *Anonymuskódex első levelét*, amelyet teljesen kivakartak, s szabad szemmel ma is üresnek látni. Nehéz munkával sikerült rekonstruálnia a *Gesta eredeti ajánlásának* szövegét, amely a következő:

„Pósa, akit püspöknek neveznek, a hittudomány magisztere és az egyházjog doktora, egykor Ugrin kalocsai érsek teljhatalmú megbízottja, a boldog emlékü legdicsőségesebb Béla király belső titkára, Ugrin spalatói ér-

seknek, az írástudás kedvelőjének, a hittudomány magiszterének üdvözlétét és kérése eredményét küldi.”

— Ez az ajánlás szinte megdönthetetlen és legkézenfekvőbb bizonyítéka annak, hogy ki volt Anonymus, mikor élt, és kinek ajánlotta munkáját — mondta dr. Karsai Géza irodalomtörténész, amikor felkerestük Pannónhalmán. — Az idézet szerint a művet Pósa püspök írta néhai iskolatársa, Csák Ugrin, a későbbi spalatói érsek kérésére és számára. A *körülmények*

és a személyek változása miatt — idősebb és ifjabb Csák Ugrin érsek, majd IV. Béla halála — sok a változtatás, a törlés az ajánlásban. A korán elhunyt címzett (Ugrin) helyére utódja, Rogerius (1249—1266) spalatói érsek neve és címei kerültek. Az 1270-ben meghalt IV. Béla neve elé betoldották a „*quondam bone memorie*”, (néhai boldog emlékü) szavakat.

— A palimpszesztfelvételekről készült nagyítások „láthatóvá” tették a kivakart oldal bal szélére rajzolt képeket is — folytatta a kutatási eredmények sorolását dr. Karsai. — Két rétegben is fellelhető a P. kezdőbetű, domonkos jelképekkel Pósa püspök. Lejjebb az ajánlási kép: egy hájkoronás pap ívrétű köny-

vet nyújt át a királynak. Egészen a bal alsó sarokban a Ladislaus név első betűibe rajzolva egy ifjú uralkodó jelképe, ez alatt viszont Pósa temetése látható. Jól kivehető a koporsó, rajta a Pousa név, alatta az eps rövidítés. A koporsó előtt püspöksüveges pap végzi a szertartást. Mindebből arra következtettem, hogy Pósa püspök IV. László uralkodása idején, 1272 után hamarosan meghalt.

— Mit tudunk Pósaról?
 — Pósa nemes ember volt, az Aranybulla első kormányában (1222) rövid ideig országbíró. Azonos azzal a Pózával, aki a Győr nembeli Pot — más néven Pata — családból származó nőt vett feleségül, három gyerekük született. (A legrégibb, Győr városát ábrázoló térképen, a Hufnágel-féle metszeten — amely 1594-ben készült — jól kivehető Révfalu és az attól jobbra levő Potháza házsora.) Ebben az időben nem volt ritkaság az, ha az előkelő származásúak családalapítás után léptek papi pályára. Így tett Pósa is, aki Párizsban teológiát hallgatott — ifjabb Csák Ugrinnal együtt —, majd a jogtudomány doktora címet Bolognában szerezte meg.

— Pósa domonkosként tért vissza magyarországra, majd 1238-ban boszniai püspök, Djakovár székhellyel. A Kálmán herceg által adományozott birtokokat — Djakovár körül — IV. Béla erősítette meg. E

birtoklevélből kiderül az is, hogy Pósa nemcsak járatos a királyi udvarban, hanem IV. Béla bizalmas belső embere, titkos jegyzője.

Több bizonyíték is van arra, hogy a Gesta keletkezési ideje a XIII. század közepére, és az utáni évekre tehető. A szövegkezdő P iniciálé jelképei ugyanis mind Szent Domonkos életére, csodáira és rendjére vonatkoznak. Az iniciálét díszítő tíz domonkos-jelképből (tűzből kirepülő könyv; lilium; csillag világtérképpel; kutya fákllyával és világtérképpel; létra, gyertyát tartó majom; kétfejű óriásgyík; macskához hasonló szörnyeteg; V és P betű, könyv és bot; magvak; pogányfejek, szerzetes fejek, csillagok) a XIII. századeleji könyv- és oklevél-iniciálékon legfeljebb három-négy fordul elő.

A Gesta Hungarorum tartalmi vonatkozásai is a XIII. század második felének történelmi eseményeire utalnak. Pósa (Anonymus) annyira jól ismeri a tatárjárás, általában a mongol hódítás részleteit is, annyira fölényes biztonsággal építi be azt munkájába, hogy művét feltétlenül a tatárjárás után kellett írnia. A magyarok őshazáját például egészen Távol-Keletre, Góg és Magóg bezárt népeinek nyugati szomszédságába helyezi.

De ki tudhatta mindent Julián előtt? Ugyanis

Julián hozott hírt leg hamarabb első útjáról viszszaérkezése után a tatárkölödéskor, hogy elérték már az Etilt (Volga). Világtörténelmi adat, hogy csak Julián útját követően fordul elő a Volga török neve (Etil) a nyugati forrásmunkákban. Batu 1237 novemberében kelt át a befagyott Volgán — s ezt az átkelést, valamint a Juliántól származó adatokat tükrözi a Gesta 7. fejezete. Am Pósa nemcsak álttal tudott a történelmi sorsfordulókról, hogy IV.

Béla belső titkára, bizalmas embere volt és a király révén ismerte a követek jelentéseit.

A legrissebb, és a hazai Anonymus-kutatástól teljesen független közlés dr. Karsai Géza sokoldalú elemzésének helyességét igazolja: a Fehér Mátyás Jenő által szerkesztett, New Yorkban megjelenő Hungarian Historical Review című folyóirat (1970. február, I. évfolyam, 2. szám) megkezdte a Fehér által 1944-ben felfedezett Kassai Kódex szövegének közlését.

Az eddig megjelent szövegrészek teljes mértékben igazolják a levéltart első oldalról rekonstruált ajánlást. Ez is megerősítette dr. Karsai Gézát, hogy helyes úton járt. Csaknem bizonyosra vehetjük, eldöntött egy 220 év óta folyó vitát.

Az ismeretlennek, Anonymusnak neve van: Pósa püspök!

Szabó Zsigmond

N É P S Z A V A
 1970. június 14

KERECSENY JÁNOS 1894-1970.

Nagykanizsa szülte, Cleveland temette. Amíg élt, visszavonultságban és csendben dolgozott, de nagy sikerrel. Első nagyobb munkája, amellyel a világ felé szánt lelkiismereti kérdést vetett fel "Mit veszített a történelmi Magyarország?" (Bp. 1921.). Hat kiadást ért meg "A magyar Dreyfuspör." (Ref. Theológia Ny. Pápa, 1925.) A szemtanú tájékozottságával írta meg "A nyugatmagyarországi nemzeti felkelés története" c. munkáját (Bp. 1927.) Széles és alapos nemzetközi tájékozottságra vall "A szélsőkeleti kérdés" -ről írt tanulmánya (Bp. 1939.) A Magyar Görögkeleti Egyház szentszéki főtanácsosi címét elnyerte "A görögkeleti egyház története" (Bp., 1940) c. nagyszabású tanulmányával.

Keresztény és nemzeti gondolkozása miatt közelről és elsősorban érdekelték korának időszerű politikai mozgalmai és azok hatásai is. Ennek az érdeklődési körnek a termése a Kelet Kiadó által közrebocsátott "Az 1919-es magyar ellenforradalom története." (Bp. 1936). Ugyancsak a politika történelem területéről maradt két jelentős munkája "A Kommunizmus története" (Bp. 1943),

Bár a tűz, melyet Kerecseny János történésztársunk ápolt, őt magát is elémésztette, de egyuttal rávilágított nemzedékünk gondolkozására és magasra emelve tartotta a Magyar Nemzet szabadságának zászlaját.

KÖNNYŰ LÁSZLÓ. (St. Louis.)

Báró VÉGVÁRI NEUMANN EDE 1970.

Sok magyar iskola, kultúrintézményeink egész sora mellett a külföldi történészek és kutatók is őszintén gyászolják báró Végvári Neumann Ede halálát. Közszeretben és tevékenyen vett részt minden kultúrmozgalomban, így a Könyvtár és Történelmi Társaság társelnökeként lehetővé tette vitatott történelmi témák előadását is.

Mecénási nagylelkűsége minden magyar kezdeményezést segített. Bátorító mosolyával is tudott biztatni.

Mint világotjárt vadász, szakembereket is meglepett a "szarvasúzó" legendák és motívumok mitológiai adattárának és történelmi előfordulásainak ismeretével.

Életét az alkotó munka és magyarságszeretet töltötte ki: ezért fog sokáig hiányozni sorainkból...

M. P.

MEDRICZKY ANDOR 1898-1970.

Nem volt hivatásos vagy hivatalos történész. Legalább is nem készült annak. Kivételes tehetsége azonban a történelmi adatok feltárása kínálkozó alkalmakat nemcsak felfedezte, hanem meg is ragadta. Az 1920-as években öt esztendő távlatában Istambulban élt, mint ujságtudósító és ekkori és itteni tapasztalatai, barátságai, főként a Gruziából és a többi kaukázusi államból a bolsevizmus elől menekülő, történelmi családokkal tartott kapcsolatai komoly kutatási lehetőséget nyitottak számára. Személyes kutatásait Mészáros Gyula, istambuli egyetemi tanár ösztökélésére folytatta. Eredménye egy közleménysorozat, amelyek a magyarság kaukázusi kapcsolataira vonatkoznak. "Árpádházi leszármazottak a Kaukázusban?" (Három Árpádházból származó kaukázusi család; Árpád fia, Badéli visszatér a Kaukázusba; A keresztes lovagok ivadékai.) Baktay Ervinnek munkatársa volt a Magyar Keleti Társaságban. Mint ilyen, több apróbb, de jelentős írás szerzője, mint a "Magyarország helye az iszlám világban." című tanulmánya. (Bp. 1937.) - Pozsony szülőtte volt.

MAJNÁSI ÖDÖN 1970.

Pór Antal és Fraknói Vilmos nyomdokain haladva alkotott nagyot a magyarság nagyjainak arcképcsarnokát gazdagítva monográfiáival. Bőséges áradással írt. Legjelentősebb tanulmánya "Csáki Imre bibernok élete és kora" Kalocsa 1933. XI. Pius ezért személyesen tüntette ki. Levéltári kiadványa is jelentősek. Két legvitatottabb műve "Werbőczy István és a Tripartitum." (Bp. 1936) és a részben már a politikai történelem síkján mozgó nevezetes "A magyar Nemzet őszinte története."

Mozgalmi életét sok kontroverzia követte. Tudományos munkássága azonban maradandót és értékeset alkotott, amely előtt a tárgyilagos ellenfelek is kénytelenek lesznek meghajolni....

"ÁRVIZI KIADÁS" készül a 'Középkori magyar inkvizíció' c. könyvből. A felsőti-szai katolikus egyházmegye egyik plebánosa " gondozásában" teljes egészében újra megjelenik ez a sokat vitatott könyv. A szerző azzal a kikötéssel adott engedélyt az első 50 ezer példány kiadásához, hogy teljes haszna hajléktalanná vált magyar honfitársaink megsegítésére és a megrongálódott falusi templomok helyrehozására fordítódik. Az új kiadás példányonkénti ára nem haladhatja meg az 50 forintot. A budapesti Hittudományi Akadémia különben egyházi jogi szempontból foglalkozik behatóan a jelzett művel, amelynek óhazai megjelenését a különféle szakkörök mellett a magyar olvasótábor is nagy érdeklődéssel várja.

TÖBBEK KÉRÉSÉRE a Magyar Történelmi Szemle rövidrefogott "resuméket", kivonatokat közöl a jelen számtól kezdve az idegennyelvű tanulmányokból magyarul, a magyar írásokból idegennyelveken. A Szemle 3. számában túlsúlyban lévő idegen nyelvű tanulmányokból pótlólag a következő számunkban jönnek ilyen "resumék".

IZENET SVÁJCBA: Dr. G. P. Bern. Köszönjük közreműködését. A "Zeitbild" nagy - szerű forrása lesz a megindítandó "Nyolcadik Törzs"-nek. György E. munkálkodása kitűnő és fontos. Kérjük hogy írásaiból ismertetésre mindig küldjön. Különben a legnehezebb történetírás a tegnapi és tegnapielőtti vonatkozik. Újkori közléseinkkel mindig több a baj, mint a középkoriakkal. De a szerző azért szerző, hogy tartsa a hátát...

HELYESBÍTÉS. A M. T. Szemle 2. számának 1-6 oldalain közölt "Emigrációs történetnyszemlélet" c. írásában a szerkesztő a következő kifejezéseket használta Hell és Sajnovics jezsuiták nyelvészeti szerepéről: "... a svéd király kölcsönkért két félmagyar, félosztrák csillagászt. ... "Erre vonatkozólag levelet kaptunk Budapestről, HOLOVICS FLÓRIÁN tudományos kutatótól, aki Hell páter levelét teljes egészében közölte ismeri és az erre vonatkozó részt megküldte. Miután a levél kissé későn érkezett, következő számunkban nyilvánosságra hozzuk. Most csak annyit, hogy valóban P. Hell a 10 soros idézetben tizszer mondja magát magyarnak. ... És még annyit, hogy a tudós kutató sem vette észre azt az elírást, hogy a svédek királyát említettük meg Dánia és Norvégia uralkodója helyett. ... Sumus ex hominibus...

Sz. A. Neu-Ulm. Germany. A küldött "Hozzászólás" eddig a legkompetensebb és a hosszú terjedelem ellenére egyben közölni fogjuk. A kis "kóstoló" egy hasonló témájú, de rosszul alkalmazott írás elé való "kiugrás". Üdv. Levél meggy.

BUFFALOBAN él a M. T. Szemle legjobb barátja B. L., aki egyedül tiz előfizetőt szerzett.

KÜLFÖLDI MAGYAROK TÖRTÉNETE c. fejezetünkben a következő számtól kezdve a legalább ötvenéves magyar intézmények monográfiáit közöljük minden számban felekezeti különbség nélkül. A következő számunk A CLEVELANDI ST MARGIT PLÉBANIA 50 ÉVE. Minden ilyen irányú kezdeményezést örömmel fogadunk a szerkesztőség címére.

ORVOSTÖRTÉNÉSZEINKTŐL... " ...évek óta kutatom az árpádkori magyar ispo-
tályok és gyógyfürdők történetét és erről a témáról a közeljövőben szándékozom
egy 300 címet felölelő bibliográfiát közölni." K. G. v. B. dr. Med. Freiburg im Br

"... orvostörténelmi tanulmányaink közlésére keresünk lehetőséget. Ugyan
igy vagyunk többen jogtörténelemmel is..." L. v. T. Dr. med. Aachen, Germany.

"Pszichiater és clinical professor of psychiatry at A. E. College of Medicin
e vagyok és mint ilyent, szaktanulmányaimhoz nagyon érdekelnek a korai közép-
korban folytatott perek a gyógyító sámánok ellen..." A. P. Dr. M. New York.

ŐSTÖRTÉNÉSZEINK érdeklődése a rokonépek története felé irányul: "...különö-
sen az avar-kérdés érdekel és az a felfogásom, hogy az avar világbirodalom össze-
omlása még ma is relytély. Ugy hiszem orosz földön, orosz adatok között sok ré-
gi avar kérdésre lappang felelet és ezekhez igen nehéz hozzáférni. Felhivom figye-
mét a Hammond's: New International térképkönyvben lévő 'historical' térképekre,
ahol az avar birodalom az Ural alsó részétől Bajorországig
s az Enns folyóig van berajzolva. Különösen az kötötte le a figyelme-
met, hogy az Ural alatti bajszvégszerűen végződő avar birodalom végénél ez van
írva: Magyars. " Dr. B. F. Oberwart, Austria.

IZENET AUSZTRÁLIÁBA: Sz. Gy. -nak: Error in persona. A két Erdélyi Istvan nem
azonos. Munkatársunk a budapesti M. T. Akadémia kandidátusa, aki helyszini kuta-
tásokat végzett a hajdani Lebédia területén. Doktori értekezését is erről a témájá-
ról írta. A délorosz steppe és a vele kapcsolatos orosz ásatások kiértékelése terén
sokat köszönhetünk neki. Pataky Lászlóval együtt írták meg jelentős informatív ta-
nulmányukat a nagyszentmiklósi kincsekről. A "Hozzászólások" célja anyaggyűjtés
és a jelek szerint sikerrel fogjuk zárni. A buenosairesi professzor munkája termé-
szetesen jön. Sokszor üdvözlől a szerkesztőt. A Padányi-tanulmányokat várom.

Dr. Luxeder F. nek. A Margit-sziget építkezési története nagyban hozzájá-
rul a rovásírásos kövek rejtélyének megoldásához. D. Lux Kálmántól kéziratban ma
radt részleteket kaptunk erre vonatkozólag. A képek kitűnőek. Sárospatakról kap-
tunk a minapában ilyesmit. Levél megy, most már valóban... Üdv.

F. M. Temperley, Argentina. A könyvek még nem érkeztek meg. Tiszteletpél-
dányokat második hazánkba redukáljuk, hogy az igazi Hazába több jusson. Örülök az
argentínai érdeklődésnek. A maya-azték-inka kérdésekről egy vatikáni magyar ku-
tató segítségével - spanyolul - sok értékes adatot közlünk. Üdv a "Szépháromság-
nak". Ifj. Fehér már készül a "hangya-szelidítésre"...

IZENET KANADÁBA: B. M. -nak, St. Catherines-be. Mindenben egyetértünk. Foru-
munk nyitva áll mindenkinek, aki ügyünket és az igazságot szolgálja. Felkérni azon-
ban "ellenvéleményre" nem lehet valakit. Az illető derék magyart különben ismerem
személyesen is, sokat volt családi házzamnál. Ő más hangszereléssel dolgozik. S van
nak hangszerek, amelyeket külön-külön gyönyörűség, együtt hallgatni: kakafónia. Le-
vél megy. A montreali professzor munkáját nem ismerem, mert a neki tiszteletpél-
dányként küldött Inkvizíciós könyvre levelében válaszolva ígérte megküldését. Még
ezideig nem érkezett meg. Így "jogom van a tájékoztatlanságra"! . Üdvözllet.

TARTALOM

BENDEFY LÁSZLÓ	Egykorú kínai kútfók a mongolokról	1
ERDÉLYI ISTVÁN	" Magna Hungaria "	19
L. N. GUMILEV	A kazárok utódai	27
DEME ALBERT	Lehel vezér kürtje	35
J. MARQUART	Die Bekehrung der Uiguren	43
KÚN H. SÁNDOR	A magyar éremtan tanulságai	53
TIMKÓ JÁNOS	A pécsi oroszlántorzó	53
ORBÁN ÁRPÁD	Nimrúd király népe	55
FEHÉR MÁTYÁS J.	A "hún-krónika" szerzője: Marcellus	57
MAGYAR ARNOLD	Die vergessene Jókai-kódex	79
KASSAI W. ANNA	Munkács vára	87
BÁLINT CSANÁD	Honfoglaláskori lovastemetkezések	97
count A. APPONYI	The Peace-treaty proposed to Hungary	105
T. ECKHARDT	Memorandum on The Holy Crown	113
MEDRICZKY A.	Árpádházi utódok a Kaukázusban	119
FEHÉR MÁTYÁS J.	A Kassai Kódex: Liber inquisitorum	135
DOMONKOS LÁSZLÓ	Metodo Kodály	140
KALICZ NÁNDOR	Agyag istenek	141
BODNÁR GÁBOR	Cserkészkönyv I.	143
BÍRÓ GÉZA	Trianon, 1920-1970	143
GOSZTONYI PÉTER	Endkampf an der Donau 1944-45.	144
KATONA K. LAJOS	Le dialecte turc de la Macedonie	144
NYERGES ANTAL	Poems of Endre Ady	145
ANDRÁSSY K. J.	A magyar népművészet ősisége	146
SZABÓ ZSIGMOND	Anonymusnak neve van	154
NECROLOG		156
LEVÉLSZEKRÉNY		158

MEGJELENT KÖNYVEK:

CSÖKE SÁNDOR: "A sumér ősnyelvtől az élő magyar nyelvig." 124 old. Kézirat helyett.

Ára: 3 dollár.

FEHÉR MÁTYÁS: "Galamb a Dunán..." 180 oldal.

Ára: 3 dollár

FEHÉR MÁTYÁS: "Táltosok és bakók." 220 oldal.

Ára: 3.50 dollár.

VÖNÖCKI S. JAKAB: "A magyar őshaza solymászmadarai." 112. oldal.

Ára: 3 dollár.

SZEPTEMBERI KÖNYVEK:

FEHÉR MÁTYÁS: "A nyugati avarok birodalma." 250 oldal.

Ára: 4.50

FEHÉR MÁTYÁS: "Piroska, Szent László leánya." 128 oldal.

ÁRA: 3 dollár.

TORMA ZSÓFIA: "Sumér nyomok Erdélyben..."

Ára: 3.50 dollar

TÉLFFY-SURÁNYI: "Herodotos szkítái."

Ára: 3 dollár

A SZERKESZTŐSÉG: ÚJ CÍME

P. O. BOX 446

PASSAIC (NJ.)

07055 U.S.A.

KÖVETKEZŐ (6.) SZÁMUNK ZÁRJA AZ
I. ÉVFOLYAMOT ÉS BŐ NÉV- és TÁRGY
MUTATÓT MELLÉKELÜNK HOZZÁ.

a nyugati avarok birodalma

című kiadványunk az egészen újkeletű
régészeti leletek felfedezett anyagát
is magába foglalja és KÉT KÖTETES
terjedelemben jelenik meg.